ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"

DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XV, ANUL 1969

FASC. 1 - 2 cpl

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"

DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XV, ANUL 1969

FASC. 1

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" — IAŞI

ISTORIE, Tomul XV, Secţia III a, fasc. 1 1969

Pag.

STUDII

NOTE

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE

CERCETAREA ISTORICĂ LA UNIVERSITATEA IEŞEANĂ ÎN ULTIMII DOUĂZECI ŞI CINCI DE ANI

În anii puterii populare, datorită condiţiilor create, ştiinţa şi învăţămîntul au cunoscut o dezvoltare considerabilă.

Transpunerea în viaţă a hotărîrilor Congresului al IX-lea al P.C.R. a determinat un nou şi puternic impuls în activitatea teoretică, în domeniul gîndirii social-politice. Dezbaterile ideologice, care au favorizat, în ultimii ani, confruntarea de idei şi de opinii, au asigurat mersul ascendent al cercetării în domeniul ştiinţelor sociale şi umaniste, analiza şi clarificarea multor aspecte ale complexităţii vieţii noastre sociale. Astfel, ştiinţele sociale şi umaniste, dovedind înţelegerea imperativului vremii, au contribuit, pe măsura înaintării construcţiei socialismului, la îmbogăţirea activităţii de investigare ştiinţifică, la soluţionarea diferitelor probleme din domeniul economic, politic şi ideologic.

Istoria, strîns legată de fenomenele vieţii contemporane, de practica construirii socialismului a contribuit, în acelaşi timp, la elucidarea unor probleme legate de trecutul istoric al patriei şi poporului nostru.

În anii construcţiei şi desăvîrşirii construcţiei socialiste, legătura între ştiinţă şi învăţămînt a devenit tot mai strînsă. Şcolii i-a revenit şi-i revine, în foarte mare măsură, rolul de a ridica gradul de civilizaţie şi cultură a întregului nostru popor.

În domeniul învăţămîntului superior se deschid noi perspective de dezvoltare. În lumina Tezelor *şi* Directivelor Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român *vor fi definitivate noile planuri de învăţămînt, ţinîndu-se permanent seama de modernizarea, de punerea lui în curent cu cerinţele etapei istorice în care ne aflăm. Planurile vor fi astfel alcătuite, încît să asigure perspectiva ridicării pregătirii cadrelor de înaltă calificare, cerută de dezvoltarea continuă a ţării noastre.*

În domeniul științelor sociale, noile planuri de învățămînt, deja elaborate, prevăd o mai bună repartizare a disciplinelor pe ani de studii, ca și diversificarea cerută de specificul fiecărei facultăți. Aceasta deschide posibilități și mai largi aprofundării disciplinelor de marxism-leninism, absolut necesare fiecărui cercetător științific, indiferent de disciplina în care lucrează. În cadrul disciplinelor facultative au fost introduse, în special la facultățile tehnice, noi cursuri de științe sociale ca sociologia industrială, sociologia rurală, etica, istoria filozofiei ș.a.

Pe aceste temeiuri, centrul universitar Iași, care în ultimii ani a cunoscut o dinamică dezvoltare, va urca, alături de celelalte centre universitare, și în viitorul cincinal, noi trepte în domeniul modernizării învățămîntului. La Facultatea de istorie-filozofie, începînd cu anul universitar 1969—1970, se înființează o secție de sociologie, știință de o importanță deosebită în viața societății.

Toate aceste măsuri care au în vedere, o dată cu crearea de noi cadre, continua perfecționare a celor existente, pentru a putea face față noilor cerințe impuse de dezvoltarea societății noastre, dovedesc grija partidului și conducerea științifică de către partid a întregului proces de construcție și desăvîrșire a construcției socialiste. „Marile înfăptuiri obținute în acești 25 de ani în dezvoltarea economiei, în îmbunătățirea condițiilor de viață materiale și culturale, în înflorirea învățămîntului de toate gradele, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, demonstrează justețea politicii marxist-leniniste a partidului nostru, care aplică în mod creator adevărurile generale ale ideologiei proletariatului la condițiile concrete ale țării noastre".

Pe lîngă învățămînt, o dezvoltare considerabilă vor cunoaște, în noul cincinal, cercetările științifice. Necesitatea de a introduce în practica economică și socială cele mai noi cuceriri ale științei și tehnicii impune dezvoltarea cercetării. Proiectul de Directive subliniază încă o dată rolul științei în cadrul forțelor de producție și participarea ei tot mai activă la progresul general al societății. Un vast program al cercetării științifice, pe o perioadă de 10 ani, va căpăta viață ca urmare a transpunerii în practică a hotărîrilor Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român.

Pentru progresul școlii noastre, pentru ridicarea continuă a nivelului învățămîntului, o mare importanță are intensificarea activității de cercetare științifică a tuturor cadrelor didactice. Promovarea noului în știință trebuie să constituie preocuparea dominantă a întregii activități în învățămîntul superior.

Cu prilejul conferinței naționale a cadrelor didactice, tovarășul Nicolae Ceaușescu insista asupra necesității orientării de către cadrele didactice a elevilor și studenților în selectarea și interpretarea justă a vastului tezaur de valori spirituale ale poporului nostru și ale uma-

nității. Cadrele didactice au datoria să-i ajute „să dobîndească criterii științifice — în lumina principiilor filozofiei materialist-dialectice — de apreciere a curentelor de idei vechi și noi care s-au înfruntat și se înfruntă în societate, să-și educe gustul estetic, să militeze pentru o cultură socialistă, angajată, pusă în slujba progresului social".

Istoricii de la Universitatea ieșeană, încadrați în frontul cercetării istorice din întreaga țară, au avut permanent în vedere prevederile documentelor de partid, care subliniază necesitatea continuării muncii de cercetare istorică, aprofundarea de pe pozițiile materialismului istoric a celor „mai importante etape și evenimente din istoria țării și a poporului român, oglindindu-se faptele în mod obiectiv, în deplină conformitate cu realitatea".

În lumina acestor indicații, cadrele didactice de la secția de istorie, făcînd un scurt bilanț al realizărilor de pînă acum, scrutează cu încredere viitorul în care noi preocupări își vor găsi finalizarea.

În anii care au trecut s-au elaborat importante studii și lucrări în domeniul istoriei patriei, avîndu-se permanent grijă ca faptele să fie redate veridic, corespunzător realității.

În ritm cu istoricii din întreaga țară, istoricii de la Universitatea ieșeană au căutat să-și axeze cercetările pe aspecte majore, contribuind la elucidarea unor probleme legate de istoria patriei și în special de istoria Moldovei și a orașului Iași.

În domeniul istoriei vechi, continuîndu-se studiile arheologice din Moldova, s-a urmărit ca prin cercetări de teren, sub formă de recunoașteri, sondaje și săpături arheologice să se cunoască mai bine evoluția societății omenești de pe teritoriul Moldovei, din paleolitic și pînă la începuturile orînduirii feudale.

În acest scop s-au efectuat, începînd din anul 1948, de către cadrele didactice de la secția de istorie, împreună cu specialiștii de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România, recunoașteri arheologice în depresiunea Prutului mijlociu și Podișul Central Moldovenesc. Dintre acestea din urmă, mai importante sînt acele de la Stoicani și Foltești (județul Galați), Trușești (județul Botoșani), Valea Lupului (județul Iași), Dolheștii Mari (județul Suceava), Piatra Neamț — Bîtca Doamnei (județul Neamț), Barboși (județul Galați), Cucuteni-Băiceni, Erbiceni și Cozia (județul Iași).

Prin aceste cercetări s-au obținut rezultate noi cu privire la felul de viață și gîndire a societății omenești din vremea orînduirii comunei primitive și pînă la perioada prefeudală inclusiv, consemnate în lucrări și articole publicate în reviste de specialitate din țară și de peste hotare. Dintre aceste rezultate menționăm, îndeosebi, acelea relativ la perioadele neo-eneolitice, etapa de trecere de la neolitic la epoca bronzului, sfîrșitul epocii bronzului și începutul hallsttatului, perioada

geto-dacică, orînduirea sclavagistă în sudul Moldovei și începuturile îndepărtate ale feudalismului, corespunzătoare perioadei formării poporului român și a limbii române.

În cadrul colaborării cu Institutul de istorie și arheologie, istoricii de la cele două catedre de istoria României și istoria universală de la Universitatea ieșeană și-au adus contribuția lor la cercetarea tuturor etapelor importante ale istoriei vechi a României, au întreprins cercetări privind dacii pe teritoriul patriei noastre, și îndeosebi în Moldova, relațiile economice ale grecilor cu triburile getice și bastarnice, lupta populației autohtone împotriva stăpînirii romane, așezările romane din Dobrogea etc.

În anii următori se vor intensifica cercetările cu privire la perioadele geto-dacică și romană, precum și cele cu privire la perioada prefeudală, căutînd să se aducă date noi privind procesul complex al formării poporului și limbii române. În acest scop, un accent deosebit se va pune pe cunoașterea populației autohtone și a continuității ei în secolele III—X e.n., precum și a legăturilor acestora cu neamurile în migrație.

În domeniul istoriei medii a României, în ultimii 25 de ani, istoricii ieșeni au fost preocupați de interpretarea marxist-leninistă a unui bogat material documentar, publicat sau extras din arhive și de elucidarea, prin această prismă, a structurii societății, a organizării politico-administrative și a instituțiilor feudale din țara noastră.

Pentru a se ajunge aici era necesar, în primul rînd, să se treacă la publicarea științifică a izvoarelor, în special a izvoarelor documentare. Lucrînd în acest domeniu, un grup de cercetători ieșeni au cules materialul necesar din arhive și au alcătuit, astfel, șaptesprezece volume de documente, din care s-au publicat unsprezece în colecția „Documente privind istoria României", seria A. Moldova. Premierea unuia dintre ele relieiează grija cu care a fost alcătuită colecția.

O nouă serie intitulată „Documenta Romaniae historia" urmează să cuprindă toate volumele de documente publicate, înlăturînd unele deficiențe, inerente grabei cu care s-a lucrat și să continue publicarea întregului material documentar din anii 1625—1700. În ultimul timp s-a predat un număr de patru volume, alcătuite după norme noi.

Istoricii medieviști din Iași au colaborat la elaborarea unui manual de istorie medie a României pentru învățămîntul superior, premiat de Ministerul Învățămîntului.

S-au publicat studii valoroase privind proprietatea feudală, modul de producție feudal, obștea țărănească, structura societății feudale și lupta de clasă, gospodăria moșierească și instituțiile feudale, în special din Moldova. Medieviștii ieșeni au participat la unele campanii privind cunoașterea monografică a unor regiuni, ca aceea de la Bicaz-Hangu și au publicat studii în acest domeniu. S-au publicat și sînt în pregătire studii de istorie politică, privind societatea pe teri-

toriul țării noastre în perioada de început a feudalismului, precum și studii privind politica externă a Franței în timpul războiului de 30 de ani etc.

În domeniul istoriei moderne, în ultimul pătrar de veac, cercetările au fost axate pe studierea și lămurirea unor importante aspecte privind anul revoluționar 1848 în Moldova, Unirea și Independența națională. Au fost alcătuite numeroase lucrări privind istoria economică și socială a secolului al XIX-lea, lupta națională împotriva dualismului austro-ungar. A fost cercetată, de asemenea, legislația muncii în România. Au fost, totodată, întreprinse cercetări cu rezultate pozitive în domeniul istoriografiei, privind situația țării noastre între anii 1821—1848, critica monarhiei absolutiste franceze în opera istoricilor romantici francezi, unele lucrări recente asupra babeuvismului, asupra lui Voltaire și problema colonială etc.

În măsură egală, preocupările colectivului de istorie modernă sînt îndreptate spre studierea perioadei cuprinsă între anii 1866—1888, spre definirea unor aspecte importante privind esența regimului burghezo-moșieresc, sau spre lămurirea unor importante laturi ale politicii externe a României. Pe planul relațiilor internaționale, cele două colective de istorie modernă a României și de istorie universală au cercetat relațiile României cu puterile centrale, relațiile româno-belgiene în secolul al XIX-lea, Congresul de la Berlin și consecințele lui pentru România ș.a.

Cercetările în domeniul istoriei contemporane a României și-au lărgit aria, îmbrățișînd probleme majore ale istoriei patriei din ultimii cincizeci de ani.

S-au elaborat astfel studii privind politica internă în perioada cuprinsă între primul și al doilea război mondial, prezentîndu-se în mod veridic aspecte privind rolul claselor și al diferitelor pături sociale în complexitatea mecanismului economico-social al societății românești din această perioadă. S-au întocmit studii și teze de doctorat privind politica externă a României în care sînt înfățișate preocupările diplomației românești din perioada interbelică de a se recunoaște, în cadrul relațiilor internaționale, principiile egalității și suveranității naționale, precum și respectarea statuquo-ului teritorial. S-au extins și adîncit cercetările, în arhivele din țară și străinătate, privind rolul României în cadrul Micii Înțelegeri ca și cele referitoare la încercările Germaniei naziste de a subjuga total România pentru a o încadra în planurile sale imperialiste. S-au elaborat studii cu privire la istoria contemporană universală ca: orientări contemporane franceze în istoria relațiilor internaționale, istoria românilor în recentele lucrări de sinteză apărute în Franța, contribuția istoricilor români la cunoașterea sud-estului european, poziția României în problema strîmtorilor și a Dunării, politica României în perioada Münchenului ș.a.

O preocupare deosebită a cercetărilor în cadrul istoriei contemporane a României a constituit-o prezentarea unor aspecte deosebite privind importanța internă și internațională a insurecției antifasciste, lupta forțelor populare în cadrul diferitelor organizații, conduse sau îndrumate de Partidul Comunist Român pentru instaurarea și consolidarea regimului democrat-popular, ca și importantele probleme privind construcția și desăvîrșirea construcției socialiste.

Problemele privind istoria Partidului Comunist Român, tactica partidului în lupta pentru cucerirea puterii politice, poziția P.C.R. în problemele mișcării muncitorești internaționale, politica internă și externă a României în perioada desăvîrșirii construcției socialismului au ocupat un loc important în cadrul preocupărilor istoricilor de la disciplina de istorie contemporană a României și de istorie universală.

Cu prilejul Centenarului Universității „Al. I. Cuza" istoricii ieșeni și-au adus contribuția la cunoașterea dezvoltării învățămîntului din Moldova, publicînd două volume referitoare la istoria Universității din Iași.

Colectivul catedrei de istoria României pregătește în prezent o amplă monografie a Iașului, care va înfățișa istoria orașului din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, cînd dezvoltarea sa, în anii marilor transformări socialiste, l-a înscris în rîndurile orașelor moderne ale patriei noastre.

Istoricii ieșeni au colaborat, totodată, la elaborarea Tratatului de istorie a României, aducîndu-și contribuția lor la redactarea unor capitole însemnate privind istoria țării noastre.

Cercetările istoricilor ieșeni au fost prezentate cu prilejul sesiunilor științifice sau publicate în revistele de specialitate. De asemenea, rezultatele cercetărilor au fost prezentate la diferite congrese sau reuniuni științifice internaționale, care au avut loc la Stockholm, Moscova, Praga, Budapesta, Berlin, Roma, Madrid, Plovdiv etc.

Școala, alături de toate organismele sociale și obștești, are și nobila misiune de a educa tînăra generație în spiritul patriotismului și internaționalismului socialist. „Partidul nostru, se subliniază în Tezele Comitetului Central al Partidului Comunist Român pentru Congresul al X-lea al partidului, *va cultiva și în viitor în rîndurile întregului popor patriotismul socialist — factor generator de înalte valori politice și morale, de vitalizare a energiilor națiunii — hotărîrea de a-și apăra cuceririle revoluționare. Partidul nostru educă în același timp masele în spiritul internaționalismului socialist ; în condițiile socialismului, dragostea față de patrie se îmbină în mod armonios cu solidaritatea față de celelalte popoare, cu atitudinea internaționalistă față de lupta proletariatului de pretutindeni, a forțelor revoluționare și progresiste din întreaga lume".*

Științelor sociale și umaniste, se subliniază în Tezele Comitetului Central al Partidului Comunist Român pentru Congresul al X-lea al partidului, *le revine misiunea de răspundere de a analiza și elucida diferite aspecte din viața socială actuală, de a contura liniile de perspectivă ale societății noastre, ale evoluției întregii opere de edificare socialistă a țării.*

În Teze *se insistă asupra îmbunătățirii „activității în domeniul cercetării istorice, dezvoltînd și lărgind, de pe pozițiile concepției marxist-leniniste, studiul istoriei patriei noastre, a partidului comunist, a mișcării democratice și revoluționare".*

Istoricii ieșeni întîmpină Congresul al X-lea și aniversarea unui pătrar de veac de la eliberarea României de sub jugul fascist, cu noi lucrări privind trecutul glorios al patriei noastre, procesul edificării socialismului.

A. LOGHIN

DATE ISTORICE ȘI TOPONIMICE PRIVIND EXISTENȚA POPULAȚIEI ROMANICE DIN REGIUNEA CARPATO-DUNĂREANĂ ÎN SEC. III—XI

DE

C. CIHODARU

Cercetarea resturilor de cultură materială lăsate de populația care a locuit pe teritoriul țării noastre în sec. III—XI a constituit în ultimii ani unul din principalele obiective urmărite de arheologii români. Rezultatele obținute de ei au fost prezentate sintetic într-un studiu recent publicat de prof. acad. I. Nestor [1]. Concluziile trase de d-sa, pe baza discutării unui bogat material faptic, aduc un uriaș sprijin vechii argumentări relative la formarea poporului român în regiunea carpato-dunăreană, — argumentare întemeiată într-o largă măsură pe logică [2] — și prezintă această problemă într-o lumină nouă [3]. Ele vor spulbera unele îndoieli care mai există în legătură cu continuitatea elementului romanic în Dacia [4]. Una din cele mai interesante

[1] *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain* în „Revue Roumaine d'Histoire", *III* (1964), 3, p. 353 și urm. Considerații asupra culturilor materiale de pe teritoriul țării noastre din perioada anterioară formării statelor feudale la Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Buc., 1967, p. 151—165. Tot aici și bibliografia privind cercetările arheologice în perioada dată.

[2] v. C. Daicoviciu, E. Petrovici și Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue* în „Bibliotheca Historica Romaniae", Buc., 1963, p. 9—62. Nu este cazul să prezentăm aici imensa literatură în problema formării poporului român. Pentru izvoarele scrise v. G. Popa-Lisseanu, *Continuitatea românilor în Dacia*, Extr. din An. Acad. Rom. Mem. sec. ist. S. III, t. XXIII. Pentru cercetările arheologice mai vechi v. C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în „Revue de Transylvanie", VI, p. 14 și urm. De asemenea v. D. Protase, *Problema continuității în Dacia*, Buc., 1966.

[3] Vezi însă și articolul *Formation d'états au IX-e siècle suivant les „Gesta Hungarorum" du Notaire Anonyme*, publicat de istoricul maghiar Gy. Györffy în „Nouvelles études historiques" cu ocazia celui de-al treilea congres internațional al istoricilor de la Roma, Budapesta 1965, p. 27—51.

[4] Există unii arheologi și lingviști care au urmărit atent succesul obținut de arheologii români în aceste cercetări, totuși în ceea ce privește locul de formare

probleme luată în cercetare în studiul citat mai sus este aceea de a demonstra pe baza descoperirilor arheologice continuitatea elementului autohton dac în regiunile nord-dunărene și de a sublinia rolul jucat de el în procesul etnogenezei poporului român. Descoperirile recent făcute la Lechința de Mureș sau la Soporul de Cîmpie precum și altele mai vechi cum sînt cele de la Vețel, Brețcu și Rîșnov oferă date pe baza cărora se poate dovedi prezența populației și a culturii tradiționale dace în provincia cucerită de romani.

De pe urma acelorași cercetări s-a putut constata că pînă la jumătatea secolului al III-lea teritoriul Moldovei și al Țării Românești a fost aproape exclusiv populat de daci. Triburile sarmate au pătruns în regiunile de stepă situate la apus de Prut puțin înainte de sfîrșitul secolului al III-lea [5]. Pe de altă parte recente descoperiri arheologice vin să pună din nou în discuție apartenența etnică a creatorilor culturii materiale cunoscută sub numele Sîntana de Mureș-Cerneahov. Prezența cățuielor dace în așezările de acest tip arată persistența populației dace pe teritoriul țării noastre [6]. De altfel raporturile existente între carpi și goți se pot stabili și cu ajutorul informațiilor păstrate în izvoarele scrise. Carpii nu sînt prezentați de acestea ca supuși ai goților, ci ca vecini și aliați ai lor în lupta împotriva imperiului roman [7]. Au existat cazuri cînd ei s-au considerat mai puternici decît goții și din această cauză cereau romanilor să le plătească subsidii ca și aces-

---

a poporului român ei au rămas la teoria lui Al. Philippide. Așa de pildă, D. Kranžalov, *Comment distinguer dans les matériaux archéologiques des pays balcaniques la population locale, romanisée, des slaves et d'autres éléments ethniques*, extras din „Acta Universitatis Palackianae Olmucensis", Historica, VII (1964), p. 5—43. Combate aici pe arheologii bulgari care consideră drept slavă sau protobulgară ceramica populației romanice din sudul Dunării, precum și pe unii arheologi români care au susținut că un anumit tip de amfore descoperite pe teritoriul țării noastre ar fi protobulgare. Împărtășește concluziile lui I. Nestor relativ la purtătorii culturii de tip Dridu, care sînt români. Acordă ceramicii de tip Dridu o vechime mai mare decît aceea care i s-a atribuit și încearcă să facă o legătură între ea și cea descoperită cu ocazia unor cercetări făcute în trecut în unele așezări romane din Dobrogea sau Bulgaria. Precizări în legătură cu cronologia culturii materiale arătate la Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 135 și urm.

Afirmația făcută cu privire la apartenența etnică a culturii de tip Dridu nu trebuie luată în sens absolut. Au putut folosi ceramica de tradiție romano-bizantină a olarilor din orașele de pe cursul inferior al Dunării și grupe de slavi sau de bulgari turanieni. Trebuie combătută numai ipoteza că această cultură materială este exclusiv bulgară și ar fi adusă de protobulgari din regiunea Mării de Azov, unde cultura Saltovo-Maiațk se poate explica prin influența olarilor din coloniile bizantine din Crimeea.

[5] I. Nestor, *op. cit.*, p. 384—385.

[6] *Ibidem*, p. 388.

[7] Asupra raporturilor dintre carpi și goți v. B. Rappaport *Die Einfälle der Goten in das Römische Reich*, Leipzig, 1899, p. 20—23, 26—28, 29, 31, 32, 33, 34, 38, 40, 44, 51, 57, 97, 98, 105, 106, 114, 121, 223. Nu se poate accepta o supunere a lor de către goți, ci numai intrarea lor în uniunea de triburi în fruntea cărora se aflau goții.

tora [8]. Desimea şi întinderea aşezărilor de tipul Poieneşti arată tocmai numărul mare al carpilor şi persistenţa lor în aceste părţi, cu toată pretenţia manifestată de unii scriitori romani că neamul lor ar fi fost complet distrus într-o luptă în sudul Dunării. Deşi în a doua jumătate a secolului al IV-lea puterea lor slăbise mult, existenţa lor nu a încetat în aceste părţi [9]. Mai sînt menţionaţi de istoricul Zosimos în legătură cu unele acţiuni războinice întreprinse de huni la scurt timp după stabilirea lor în Panonia [10]. Putem să presupunem că în limba acestor triburi obligate să aibă un îndelungat contact cu populaţia romanizată din Dacia şi din sudul Dunării, au intrat numeroşi termeni latini şi mai ales aceia pe care-i impunea civilizaţia romană superioară [11].

Alături de ceea ce au putut să lase triburile dace, cercetările arheologice constată resturi de cultură materială, aparţinînd populaţiei romanice rămasă pe teritoriul fostei provincii Dacia după retragerea legiunilor romane de aici. Concludente în această privinţă sînt descoperirile arheologice făcute la Iernut, care vin să confirme concluziile trase cu privire la menţinerea populaţiei romanice în Dacia după 271 pe baza materialelor mai vechi scoase dintr-un cimitir roman de la Alba Iulia [12].

Nu este cazul să ne ocupăm în amănunt de rezultatele obţinute de arheologi în cercetările lor. Ele au fost deja expuse în studiul citat. Reţinem însă concluzia care se trage pe baza lor că invazia hunilor din 376 a găsit în spaţiul carpato-dunărean populaţii diferite ca sarmaţi, goţi, daci (în parte romanizaţi) şi populaţia complet romanizată. Ultimele două depăşeau numeric pe celelalte [13].

Vom lăsa de asemenea la o parte consideraţiile asupra modului cum a dispărut sau s-a transformat cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov ca şi cea romană de tipul Alba Iulia. Vom reţine numai un fapt deosebit de important pentru discuţia care urmează şi anume existenţa culturii materiale din complexul Ipoteşti-Cîndeşti din Muntenia sau Bratei-Bandul de Cîmpie în Transilvania care certifică persistenţa populaţiei romanice în regiunile carpato-dunărene după invazia

---

8 Petrus Patricius în Müller. *Fragmenta Historicorum Grecorum*. LV, f. 8.

9 La Poieneşti, monedele romane merg pînă în vremea împăratului Constantin al II-lea, v. Cihodaru, *Poieneşti-Tamasidava, o aşezare carpică în Moldova centrală*, în „Arta şi arheologia", f. 13—14 (1937—1938), p. 35 şi fig. 57—58. R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti*, 1949, în „Materiale şi cercetări arheologice", 1, p. 309 şi fig. 94. Rezultatele obţinute aici au la bază cercetările făcute în cimitir şi nu în aşezarea care probabil a mai dăinuit pînă la invazia hunilor, fără a mai folosi cimitirul amintit. Legăturile dintre cultura de tip Poieneşti şi cea numită Cerneahov sînt urmărite atent de arheologii noştri.

10 Zosimos, ed. Bonn, IV, 34, p. 213.

11 I. Nestor, *op. cit.*, p. 358, nota II, constată pe baza unor observaţii făcute de Gh. Diaconu elemente romane în cultura materială a populaţiei locale din Ţara Românească.

12 *Ibidem*, p. 392—393.

13 *Ibidem*, p. 393.

hunilor pînă în secolul al VII-lea [14], deci și alături de slavi. Trebuie să se mai sublinieze aici faptul că în cultura Ipotești-Cîndești se reflectă într-o foarte slabă măsură tradiția culturii Sîntana de Mureș [15], în timp ce aportul cultural sud-dunărean este deosebit de puternic [16]. Se impune să stabilim constatarea că persistența populației autohtone romanizate este atestată în descoperirile făcute la Bezid, Sălașuri și Filiași în bazinul rîului Tîrnava Mică, toate așezările citate cuprinzînd resturi de cultură materială din sec. VII—VIII [17].

Extrem de interesante pentru prezența continuă a populației românești în regiunea carpato-dunăreană sînt cercetările arheologice care s-au făcut la Dobîca în Transilvania. Ele au început în anul 1962 și au furnizat știri foarte prețioase [18].

Cetatea Dobica așezată pe o terasă superioară a văii Lonei prezintă urme de locuire din diferite epoci, iar straturile superioare cuprind resturi de cultură materială din sec. IV—VIII și IX—XI. Populația din acest timp de la Dobîca avea locuințe la suprafața solului, bordeie și semibordeie cu acoperișul în două ape. Locuințele de la suprafață au pereții din grinzi de lemn de formă patrulateră înfipte în pămînt. Unele au chiar temelii de piatră. Ceramica este lucrată la roată rapidă într-o tehnică superioară. Se disting vasele de proveniență bizantină smălțuite și date apoi cu o glazură aurie. Printre obiectele găsite aici se disting o cruce bizantină, pinteni placați cu foițe de aur (pinteni carolingieni), o sabie cu două tăișuri și vîrfuri de săgeți. Printre unelte notăm vîrful unui cuțit de plug și o seceră. Toate sînt din sec. IX—X. Ceramica cu rădăcini în ceramica provincială romană e proprie unei populații romanice. Brăzdarul de fier și secerea ne arată că ea se ocupa cu agricultura. Armele și ceramica fac dovada legăturilor ei cu Bizanțul și Imperiul carolingian, precum și a gradului ei înalt de cultură. Fortificațiile de aici sînt din a doua jumătate a sec. al IX-lea și arată vremurile tulburi ale unui nou val de invazii din est.

Aceiași adversari ai continuității au subliniat în numeroase rînduri faptul că populația romanică din nordul Dunării nu este menționată în izvoarele istorice și că denumirea ei de *vlahi* [19] *(blaci* sau

---

[14] *Ibidem*, p. 396.

[15] *Ibidem*, p. 396.

[16] *Ibidem*, p. 397.

[17] *Ibidem*, p. 403—404. Tendențios și lipsit de obiectivitate științifică, Lajos Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane* în „Archivum Europae Centro-Orientalis", I, p. 282 și urm.

[18] Citat după ziarul „Tribuna" din Cluj, anul X, nr. 20 (19 mai 1966). Cercetările s-au făcut de către Șt. Pascu și M. Rusu, însă rezultatele lor nu s-au publicat.

[19] În legătură cu termenul *vlah* v. Gaston Paris, *Romani, Romania, lingua romana, romanicum* în „Romania", I (1872), p. 12, W. Tomaschek, *Zur Kunde des Hămus Halbinsel*, Wien, 1882, extr. din „Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaft", Phil.-hist. Klasse, Bd. XXCIX, 2 (1881), p. 46, H. Paul, *Grundriss*

valahi), întrebuinţată de cronicile bizantine, maghiare sau ruseşti atunci cînd se referă la români apare destul de tîrziu în legătură cu evenimentele din a doua jumătate a sec. al X-lea din sudul Dunării [20] sau la sfîrşitul sec. al IX-lea în nordul fluviului [21]. Izvoarele în cauză sînt însă din sec. XII—XIII.

S-a încercat să se explice în diferite feluri lipsa de interes a istoricilor bizantini faţă de populaţia romanică din nordul Dunării. Fără a mai repeta motivările date în trecut acestui fapt, trebuie să subliniem aici că toţi cei care au căutat în izvoarele amintite date referitoare la populaţia romanică rămasă în Dacia, după anul 271, au urmărit menţionarea numirilor de *roman* sau *valah* precum şi unele denumiri arhaizante ca *geţi, daci* etc. Nu s-au gîndit însă că scriitorii bizantini au putut întrebuinţa şi alte nume relativ la această populaţie.

Au descoperit astfel numeroase referinţe privind romanii care trăiau în nordul Dunării la scriitorul bisericesc Salvianus din sec. al V-lea. El afirmă că populaţia din provinciile dunărene nu mai voia să trăiască sub regimul roman *(in jus transire romanum)*. Orăşenii săraci şi ţăranii din aceste părţi doreau să fie lăsaţi să-şi ducă viaţa împreună cu barbarii *(ut liceat eis vitam quam agunt agere cum barbaris)*. În alt loc repetă aceeaşi constatare că romanii preferă să fie „la ei"

---

der germanischen Philologie, I. Strassburg, 1896, p. 414, E. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strassburg, 1910, v. Al. Keresztur i-Olteanu, *Vlach (Olàh), Rumun* ori *Român*, în „Familia", s. a II-a, v. II, p. 11 şi urm. Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprache*, Wien, 1896, sub voce, N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Buc., 1933, p. 17 şi urm. A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor istorice armeneşti* în „Anuarul Inst. de istorie naţională", Cluj, VII, p. 506, P. Cancel, *Despre români şi despre unele probleme lexicale*, Buc., E. Stănescu, „*Les mixobarbares*" *du Bas-Danube au XI-e siècle*, în „Nouvelles études d'Histoire" III, p. 49. Împrumutat de goţi de la germanii apuseni, termenul *valah* a fost transmis slavilor de la care a trecut şi la alte popoare. Derivă de la *Walsch* denumire pe care germanii o dădeau galilor romanizaţi. Sub forma *valh* a trecut la slavi. La cei din sud aceasta a devenit *vlah*, iar la cei din est *voloch*.

[20] Kedrenos, ed. Bonn, II, p. 435 menţionează pe vlahii cherevangii (Βλάχοι ὁδίταν) care în anul 976 au ucis la Calé Drys, pe David, fratele ţarului bulgar Samuel. Hrisovul dat în anul 1020 de împăratul Vasile al II-lea, pentru reorganizarea bisericii din Bulgaria cucerită se referă printre altele şi la *vlahii* răspîndiţi pretutindeni în această ţară (των ἀνὰ πᾶσαν τὴν βουλγαρία βλάχον) v. H. Gelzer, *Ungedrückte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, în „Byzantinische Zeitschrift", II (1894), p. 45. Pentru înregistrarea numelui *vlah* la alţi scriitori bizantini, E. Stănescu, *op. cit.*, p. 49.

[21] *Povesti vremennyh let.* ed. Adrianova Peretc, Moscova, I, 1950, p. 21. Pentru *Vlahi* la cronicarii maghiari medievali v. *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, I, Buc., 1937 *(Cronica notarului anonim)*, p. 32, 44, 45, 57, II, Buc. 1934 *(Cronica pictată de la Viena)*, p. 12, 16, 17 şi IV, Buc. 1935 *(Cronica lui Simion de Keza)* p. 32, 37.

adică la barbari „decît la noi" (la romanii care formau clasa dominantă) [22].

Tot aici, punîndu-se în faţă moravurile aspre, dar sănătoase ale barbarilor cu corupţia care domnea în imperiul roman, se spune că „la goţi neruşinaţi nu sînt decît romanii, iar la vandali nici măcar romanii (*iam apud Gothos impudici non sunt nisi Romani, iam apud Wandalos nec Romani* [23]). Acelaşi autor menţionează în alte locuri „romani care fug la barbari" [24]. Afirmaţiile lui Salvianus despre legăturile populaţiei romanice cu barbarii şi despre trecerea ei în regiunile stăpînite de aceştia vin să confirme ipoteza că obiectele de factură romană provincială descoperite la Chilia, Stăneşti, Farcaşu de Sus, Tei, Fundenii Doamnei, Giuleşti-Sîrbi, Tîrguşorul vechi etc. în Cîmpia munteană şi în unele aşezări de tip Poieneşti nu au ajuns aici pe calea legăturilor comerciale, ci provin de la romani sau populaţie romanizată care au conlocuit în sec. III—IV cu dacii şi cu carpii [25].

Această trecere din Dacia sau din provinciile sud-dunărene a putut să se producă începînd din sec. al III-lea căci mai înainte Imperiul roman dispunea de capacitatea de a face să-i fie predaţi cei care îşi permiteau să fugă la barbari.

În fragmentele păstrate din opera lui Priscus din Panion se arată cauzele care determinau pe unii locuitori din imperiul roman de răsărit să fugă în regiunile stăpînite de huni în prima jumătate a secolului al V-lea. Întrebuinţarea limbii ausonice, adică a limbii latine populare, la curtea lui Atila se explică nu numai prin relaţiile pe care hunii le întreţineau cu lumea romană, ci prin faptul că această limbă se vorbea de o mare parte din populaţia rămasă sub dominaţia acestui şef barbar [26]. S-a subliniat deja că o mare parte din supuşii hunilor avari o constituiau în secolul următor provincialii romani [27]. Scriitorii Teofane şi Teofilact din Simocatta arată că ei se numărau printre prizonierii luaţi de bizantini în timpul luptelor cu avarii. La încheierea păcii, guvernul bizantin refuza să-i restituie [28]. Erau numiţi avariţieni şi erau creştini [29]. Din limba acestor provinciali au împrumutat frunta-

---

[22] *De gub. dei*, p. 113—114, 133—134.

[23] *Ibidem*, p. 133.

[24] *Ibidem*, p. 144, 147

[25] Maria Comşa, *La romanisation des territoires nord-danubiens*, „Nouvelles études d'histoire", III, Buc., 1965, p. 24 şi urm. şi *Zur Romanisierung der Gebiete nordlich der Donau*, în „Dacia", IX, p. 284—298.

[26] v. B. Popa-Lisseanu, *Continuitatea romanilor în Dacia*, p. 28, Idem, *Izvoarele istoriei românilor*, VIII (*Ambasadele lui Priscus*), Buc., 1936, p. 96, 97, 105.

[27] N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 274 şi urm.

[28] Theophanes, ed. Bonn, p. 436, Theophilactos de Simocatta, ed. Bonn, p. 315, 318.

[29] La conciliul ecumenic din anul 787 a participat Ursus ’επίσκοπος τῶν ’αβαριτῶν v. *Monografia almanah a Crişanei, Judeţul Bihor*, 1936, p. 16, N. Iorga, *Ist. românilor, III*, p. 318.

șii avari, pentru a arăta calitatea lor de tovarăși sau de însoțitori ai hanului, termenul „colovrat" [30].

În sec. IV—VI, în loc să scadă, numărul romanilor în regiunile dunărene a crescut. Printre cauzele care au contribuit la întărirea elementului romanic în aceste părți se numără în primul rînd *strămutările* de populație efectuate de avari în timpul invaziilor și a pustiirilor săvîrșite de ei în provinciile bizantine din sudul Dunării și mai ales continua emigrare a populației de aici în regiunile din nordul acestui fluviu.

Totuși, chiar dacă admitem că strămutările și emigrația amintită au luat proporții destul de mari, populația din Dacia, băștinașii romanizați înainte de anul 271 și coloniștii constituie elementul de bază în procesul de formare a poporului român.

După retragerea legiunilor romane din sudul Dunării nu a mai existat nici o piedică pentru populația romanică din Oltenia și Transilvania de a trece și de a se stabili în regiunea Crișurilor, în Muntenia și în Moldova. În popularea regiunii dintre Dunăre și Carpați cu romanici un rol de seamă a jucat de asemenea și emigrarea locuitorilor din provinciile romane sud-dunărene. Alături de slavi, acești locuitori se prezintă ca purtători ai culturii Ipotești-Cîndești ale cărei legături cu cultura materială din sudul Dunării au fost recunoscute [31].

Emigrarea populației romanice din regiunile dunărene în nordul fluviului era cunoscută și regretată de autoritățile romane. Aceleași sentimente a inspirat și scriitorilor bizantini de mai tîrziu. În scrierile unora din acești autori se reflectă o anumită mentalitate cu privire la originea populației romanice din regiunile de la nord de Dunăre. Acest mod de a pune problema s-a impus de timpuriu, încă înainte de grecizarea Imperiului roman de răsărit. Din cauza acestei concepții, începînd de prin secolul al VI-lea, scriitorii bizantini judecau aspru pe romanicii din nordul Dunării, considerîndu-i ca emigrați de pe teritoriul imperiului și refuzau adesea să-i prezinte sub numele de romani.

În această privință este extrem de important un pasaj din *Strategiconul* lui Pseudo-Mauriciu [32]. A fost redat în anexă la cartea lui

---

[30] De la termenul latin *collibertus*. În limba slavilor balcanici a pătruns sub forma **клєвѣтъ**. Prezența lui în slava bisericească a fost semnalată de A. M. Seliščev, *Staroslavjanskii* jazyk, I, Moscova, 1951, p. 7 și de P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, Buc. 1964, p. 44. Nu au făcut însă legătura cu termenul *avar* care are sensul de „comite". Theophilactos de Simocatta, ed. cit., p. 47, prezintă cazul unui „...voo colavra(t)", care, după ce a răpit femei din haremul haganului a fugit în imperiul bizantin, însoțit de cîțiva servitori gepizi.

[31] I. Nestor, *op. cit.*, p. 397.

[32] Τοὺς δὲ λεγομένους ῾ρεφούγους ἤτοι προσφούγους ἐπογγελομένους καὶ στράτας δεικνύειν καὶ μηνύειν τινὰ δεῖ ἀσφαλῶς φυλάτειν. Καὶ γάρ ῾Ρομαῖοι

Šafarik despre antichităţile slave[33], dar pină în prezent nimeni nu l-a analizat mai îndeaproape[34].

În acest pasaj, autorul *Strategiconului*, după ce în rîndurile precedente se referise pe larg la triburile slave care încă nu trecuseră din nordul Dunării în regiunile balcanice, dă instrucţiuni comandanţilor oştilor bizantine de la graniţa dunăreană a imperiului cum să procedeze cu nişte locuitori, în număr, după cum vom vedea, destul de mare, care se numesc „refugiaţi" (ʽρεφούγους) sau „fugari" (προσφούγους). Ne arată că ei trăiau printre slavi şi se îndeletniceau, printre altele, cu arătarea drumurilor, dînd de veste celor care erau în primejdie să se păzească. „Ei sînt romani" (καὶ γάρ ʽΡομαίοι ʼεισί)[35] spune autorul, „şi cu timpul s-au refugiat şi uitînd pe ai lor, favorizează de preferinţă pe duşmani. Aceştia dacă sînt bine intenţionaţi faţă de noi (faţă de bizantini) se cuvine să fie răsplătiţi, iar dacă se poartă rău să fie pedepsiţi"[36].

Observăm că se subliniază calitatea lor de romani şi că, pe de altă parte, autorul întrebuinţează, referindu-se la ei, termeni de origine latină împrumutaţi din cancelaria imperială, care în a doua jumătate a sec. al VI-lea îşi mai păstra caracterul roman.

Regretele exprimate de autorul *Strategiconului* în rîndurile citate ne fac să credem că trecerea populaţiei din teritoriile balcanice în regiunea din nordul Dunării luase proporţii care îngrijorau guvernul constantinopolitan. Trebuie să mai reţinem de asemenea că în aceste instrucţiuni date comandanţilor oştirii din regiunea dunăreană nu este vorba de o populaţie de curînd stabilită în teritoriul din nordul fluviului, căci se arată că locuitorii în cauză cunoşteau drumurile, precum şi limba celor care circulau pe ele. În asemenea situaţie puteau să se găsească numai băştinaşii şi nu o populaţie de curînd stabilită în regiune. Trebuie să deducem din informaţiile cu-

εισὶ τῷ Χρόνῳ ποιωθέντες καὶ τῶν ἰδίων ἐπιλαθόμενοι τὸν πρὸς τούς ἐΧτρούς εὔνοιαν ἐν προτεμήσει ποιοῦνται. Οὓς εὔγνο μονοῦντας δὲ τιμορεῖσθαι προσήκει. Τάς δὲ εὑρισκομένας δαπάνας ἐν τῇ Χώρα ἐκ τοῦ πλήσιον μὴ ἀκαίρως ἀναλίσκειν ἀλλὰ σπουθάζειν ἐν τῇ ἰδία μετακομίζειν, διὸ τε ζώων καὶ πλοίων τῶν νάρ ποταμῶν αὐτῶν ἐπιμιγουμένον τῷ Δανουβίῳ, εὐκολῶς ἢ μετακομιδὴ δία πλοίων γινέται.

[33] J. P. Šafarik, *Slovanské Starožitnosti*, v. II, Praga, 1863, p. 695—698.

[34] A fost observat în ultimul timp de P. P. Panaitescu în *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964, p. 25—26. Face menţiunea că este unicul text din veacurile VI—VII, care vorbeşte despre populaţia romanică din vechea Dacie a lui Traian. Alte legături nu s-au făcut şi nu s-a tras nici o concluzie.

[35] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, observă că termenul ʽΡομαιοι avea în sec. al XI-lea la scriitorii greci înţelesul de „romani".

[36] J. P. Šafarik, *op. cit.*, p. 695—696.

prinse în acest pasaj că populaţia romanică din Oltenia şi Transilvania se întinsese printre slavi în Cîmpia munteană din sudul Moldovei. A putut veni în aceste părţi şi din sudul Dunării începînd din sec. al III-lea înainte. Pasajul din *Strategiconul* lui Mauriciu exprimă clar această opinie. Informaţiile sale se confirmă de altfel aşa cum s-a arătat mai sus prin cercetările întreprinse de arheologi. În mijlocul acestei populaţii romanice a putut învăţa limba latină falsul Chilbudios [37].

Strategiconul lui Mauriciu nu este singurul izvor care se referă în felul acesta la populaţia romanică din nordul Dunării. Alţi autori au înlocuit termenii ῾ρεφούγους sau προσφούγους cu sinonime luate din limba greacă. Aşa este de pildă termenul φυζωνιται care are acelaşi sens de refugiaţi sau de fugari [38]. El apare în dialogurile unui scriitor bisericesc din sec. al VI-lea cunoscut sub numele de Pseudo-Cezariu [39]. Referindu-se la un curios mod de hrană pus de o legendă pe seama locuitorilor din nordul Dunării acesta îi menţionează alături de slavi [40]. Ştie că ei mai purtau şi numele de „dunăreni" (Δανούβιοι). În alt loc le dă numele de „ripiani" (῾Ριπίανοι care provine, evident, de la „Ripa Danubii" [41].

Din forma cum a parvenit în însemnările geografului bavarez se poate emite ipoteza că el, originar, se pronunţa φυζωνίται „fugari". Se naşte bănuiala că răspîndirea lui a dus la formarea concepţiei că Dunărea poate să fie identificată cu φύσον unul dintre cele 4 fluvii ale Paradisului biblic [42].

În orice caz, întrucît textul citat pune pe fizoniţi faţă în faţă cu slavii şi nu cu un trib al acestora, noi sîntem obligaţi să-i considerăm ca un popor aparte, deosebit de ei. Dacă autorul s-ar fi referit la tri-

---

[37] Procopius, *De bello gothico*, III, p. 14. cf. A. Sacerdoţeanu, *Români şi barbari în sec. IX. Un început de diferenţiere*, p. 110.

[38] De la ῾η φύζα = ῾η φυγή „fugă". Compară cu φυζάνικον „cel care fuge", φΰξει „surghiuniţi", φύξις, εως „fugă", etc. Vezi Βαρῖνος, Το μέγας λεξικόν Veneţia, 1712, sub voce, sau Ιωαννης Σταμάτακος, Λεξικόν ᾽αρχαίαι ῾Ελλήνικης γλοσας, Atena, 1949, sub voce.

[39] F. Barsič, *Kăda i gde su napisani Pseudo-Cesaryjevi Dialozi* in „Zbornik radova Vizantolaskogo Instituta S. A. N. I.", 1952, p. 28—51, după anumite criterii crede că el se referă la slavii de pe la începutul sec. al V-lea. Studiul a fost însă criticat de Bogo Grafenauer în „Historijski Zbornik", 1953, 1—4, p. 80—81.

[40] *Dialogus* in P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, series graeca prior, t. XXXVIII, Paris, 1862, p. 986.

[41] N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 52. Pasajul a fost observat încă de Müllenhof în „Archiv für slavische Philologie", I, p. 292—293, însă nimeni nu l-a supus la o analiză mai amănunţită. N. Iorga crede că s-ar putea face o apropiere între „fisoniţi" şi „fosatensi". Se vede însă cît este de imposibilă.

[42] Al. Lambrior, *Les fleuves du Paradis*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1924, p. a 2-a, p. 201 şi urm.

buri slave, ar fi apărut în pasajul respectiv un mai mare număr de nume şi nu numai două.

Denumirea de φυζωνίται a avut o largă răspîndire. De la bizantini au împrumutat-o şi au întrebuinţat-o apoi bulgarii. Probabil de la solii bulgari din Preslav sau de la negustorii sud-dunăreni a cunoscut-o cel care a alcătuit lista de triburi intitulată *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalis plagam Danubii.* Autorul ei a fost numit „geograful bavarez", dar, se pare, că nu avem de-a face cu o operă unitară care poate să fie atribuită unui singur individ.

La o listă alcătuită în vremea lui Ludovic germanicul s-au făcut în diferite rînduri în a doua jumătate a secolului al IX-lea adaosuri de mai mulţi călugări de la Mănăstirea Sf. Emmeran din Regensburg [43]. Nici una din aceste intervenţii mai recente nu trece peste sfîrşitul secolului al IX-lea [44] în momentul cînd se făcea ultimul adaos, triburile maghiare nu ocupaseră încă Panonia [45].

În prima parte [46] a listei menţionate se enumeră triburile slave situate la granita de răsărit a imperiului german începînd cu abodriţii nordici, [47] de lîngă Danemarca şi mergînd spre sud-est pînă la bulgari [48]. În această înşirare apar boemii [49], moravii [50], vilţii [51], sorabii [52] şi cîteva triburi mai mărunte [53]. Localizarea lor pe baza datelor furnizate de unele izvoare germane se poate face cu precizie [54]. Pentru noi această parte prezintă interes doar pentru indicaţia că bulgarii

---

43 A fost descoperit de contele de Buat, ambasadorul regelui Ludovic al XV-lea în biblioteca electorului Bavariei. El l-a publicat în traducere franceză în anul 1772. A fost reprodus şi comentat apoi în numeroase rînduri. După o fotografie a fost editat de S. Zákrewski, *Opis gorodów i terytoryow czuli tzw. Geograf Bawarski,* **Lwów,** 1917. În facsimil este redat în *Historia Polski,* I, Warzawa, 1938. O altă reproducere fotografică la Bohuslaw Horak şi Dušan Trávniček, *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii,* (t zv. *Bavarsky geograf)* în „Rozpravy Ceskoslovenské Akademie **Věd", Ročnik** 66 (1956), 2, p. 1—73.

44 A fost cercetat de numeroşi istorici polonezi, cehoslovaci, germani şi ruşi. Dintre studiile mai cunoscute citām pe acela al lui J. P. Šafarik din *Slovanske Starožitnosti* II, Praga, 1863, p. 711—712 şi mai recente al lui Henryk Lowmianski, ***O pochodženiu*** *Geographa Bawarskiego* din „Roczniki Historyczne", v. XX, (1951—1952), p. 9 şi urm. şi al lui B. Horák şi D. Trávniček, *op. cit.,* p. 1—73. Aici se dă întreaga bibliografie asupra izvorului în cauză.

45 Ele sînt puse alături de unele neamuri din sudul Rusiei şi nu apar în vecinătatea imperiului german.

46 Date mai amănunţite se vor da într-un studiu aparte.

47 Nortabtrezii.

48 Vulgarii.

49 Beheimare.

50 Marharii.

51 Vuilci.

52 Surbi.

53 Linaa, Bethenici, Smeldigonii, Morizani, Hehfeldii (de pe Havel) şi Talaminzii.

54 v. B. Horák şi D. Trávnicek, *o.c.,* p. 13—21.

sînt vecini cu moravii (merehanos) dacă nu e vorba cumva de moravii sudici.

În continuare autorul înregistrează neamurile imediat vecine cu acestea spre răsărit. De data aceasta enumerarea se face de la sud spre nord. Primii din această serie sînt abodriți estici [55], urmează după ei miloxii, feznuții [56], thadesii, glopeanii și zvireanii [57]. Dintre aceștia pe noi ne interesează în mod deosebit feznuții, căci ei nu sînt alții decît fizoniții lui Pseudo-Cesariu.

Numeroși cercetători s-au ocupat cu identificarea și localizarea lor. Cea mai mare parte din ipotezele emise nu au însă nici o valoare. Cu un secol în urmă, **Šafarik**, fără a încerca să-i localizeze precis, credea că sînt pecenegi [58]. Scăpa din vedere că aceștia se găseau, în vremea cînd se redacta lista, departe spre răsărit, în spatele maghiarilor. Pecenegii nu au putut ajunge înainte de sfîrșitul secolului al IX-lea vecini cu bulgarii și aceasta numai după stabilirea maghiarilor în Panonia.

Presupunerea lui **Šafarik** a fost admisă ca valabilă de Marquart [59]. Alții i-au căutat prin **Lužacia** sau Pomerania [60]. Cercetătorii cehi Horák și Trávnicek fac legătura cu *fizioniții* lui Pseudo-Cesariu și propun pentru localizarea lor regiunea dunăreană. Pe harta care însoțește studiul lor sînt puși în cîmpia munteană lîngă Balta Ialomiței. Nu încearcă însă să pătrundă înțelesul acestui termen și scot în evidență părerea lui L. Niederle că sub acest nume s-ar ascunde o populație slavă [61]. Este interesantă legătura care se face aici între *dunărenii* lui Pseudo-Cesariu și *dunărenii* din *Cronica* lui Nestor.

Trebuie respinsă, de asemenea, propunerea de a se localiza miloxii în regiunea Milcovului. Este posibil ca geograful să fi înregistrat aici o numire de origine greacă referitoare la un trib slav din preajma Daciei, numire însușită și transmisă germanilor de solii bulgari.

Alături de unele triburi, autorul sau, mai bine, autorii însemnărilor dau și numărul principalelor centre locuite (civitates) de pe teritoriul lor [62]. Bănuim că imaginația a avut un rol însemnat la stabilirea unor astfel de date. Dacă a existat însă un criteriu obiectiv de apreciere, atunci comparativ cu datele referitoare la celelalte neamuri, teritoriul feznuților care număra 70 civitates trebuie să fi fost destul de întins.

---

[55] Ostabtrezi.
[56] Phesnuzi.
[57] Zuireani.
[58] *Slovanské* ***Starožitnosti,*** II, Praga, 1863, p. 219.
[59] *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge,* Leipzig, 1903, p. 27.
[60] v. B. Horák și D. Trávnicek, *o. c.*, p. 24.
[61] *Ibidem,* p. 25.
[62] *Ibidem.*

Revenind la fraza din *Strategiconul* lui Mauriciu: „Ei sînt romani și cu timpul s-au refugiat și uitînd pe ai lor favorizează de preferință pe dușmani", reținem noțiunea de „refugiați la dușmani" care are același sens cu termenul folosit de Anna Comnena în legătură cu niște oameni care au venit în ajutorul bizantinilor în timpul luptei de la Lebunion (29 aprilie 1091). Autoarea ne spune că tatăl ei, împăratul Alexie Comnenul, în ajunul luptei era foarte îngrijorat și se temea ca nu cumva numeroasele cete ale pecenegilor și cumanilor să se unească. Tocmai în momentul cînd dădea ultimele dispoziții în vederea luptei care urma să se desfășoare a doua zi, i-a venit în ajutor o ceată de 5.000 bărbați viteji și războinici, „automoloi", locuitori din regiuni muntoase" [63].

Termenul αὐτόμολοι are sensul de „voluntari", „transfugi", „fugari la dușmani". În felul acesta a fost interpretat de G. Vasilevski [64]. N. Bănescu a combătut această ipoteză și s-a străduit să dovedească, citind diferite pasaje din opera scriitoarei bizantine, că la ea cuvîntul în cauză are sensul de voluntar. Automoloii care s-au prezentat în seara zilei de 28 aprilie, anul 1091, în tabăra lui Alexie Comnenul, ar fi fost după dînsul locuitori dintr-o regiune muntoasă a Peninsulei Balcanice [65]. Voluntar este cel care vine de bună voie sau care pleacă de bună voie. Termenul grec conține în el sensul de „a veni de bună voie", „a pleca de bună voie la dușman sau la un străin". Cuvintele αὐτομολέω, αὐτομολία au sensul de „a fugi la dușman" și „fugă la dușman". Ele se puteau întrebuința atunci cînd era vorba de Bohemund de Tarent sau de niște mercenari în slujba imperiului, dar nici într-un caz referitor la populația băștinașă a acestuia. În cazul cînd ar fi fost locuitori din Peninsula Balcanică, Ana Comnena ar fi dat mai multe amănunte în legătură cu ei. O ceată de cinci mii de oameni presupune organizare și conducători. Scriitoarea nu ar fi omis să-i menționeze în cazul cînd ei ar fi făcut parte din rîndurile dregătorilor imperiului. Rămîne inexplicabil faptul că acești dregători nu s-au gîndit din timp la asemenea forțe militare în cele mai grele momente ale imperiului și au așteptat pînă ce oamenii au venit „de bună voie". Există deci destule motive de a identifica pe acești automoloi cu „romanii, care, uitînd de ai lor au fugit

---

[63] *Annae Comnenae Alexiadis libri* XV, ed. Bona, vol. I, cartea a VIII-a, p. 402: ἀλλά κάν τοιαύτα ἐσκέπτετο ἐδεδίει ὅμως τὰ ἄπειρα πλήθη τῶν πατζινακῶν καὶ κομάνων ὑποπτεύων τὴν αμφοτέρων σύμβασιν ταῦτα γουν διασκοπουμένου τοῦ βασιλέως κατέλαβον πρὸς αὐτὸν τῶν ὀβεινοτέρων μερῶν ἄνδρες τολμητίαι καὶ Ἀρειμάνιοι αὐτόμολοι πρὸς συνασπεσμόν αὐτοῦ, ἐις Χιλιάδας ποσούμενοι πέντε.

[64] Jurn. Minist. Obraz. vol. XII, p. 282.

[65] *Ein Etnographisches Problem am Unterlauf der Donau dem XI. Jahrhundert* in „Byzantion", VI (1931), p. 295 și urm.

la duşmani", menţionaţi la Pseudo-Mauriciu. Avem de-a face deci cu ceata de ostaşi veniţi, alături de cumani, de pe teritoriul ţării noastre, singura regiune muntoasă dincolo de graniţele nordice ale imperiului bizantin[66]. În termenul αὐτόμολοι găsim deci acelaşi sens ca şi în cuvintele ῥεφούγους sau φυζονίταί. Sînt numiri întrebuinţate de scriitorii bizantini spre a denumi populaţia romanică din regiunea carpato-dunăreană.

Din faptul că dispunea de forţe militare însemnate trebuie să tragem concluzia că ea în sec. al XI-lea avea o organizare politică proprie. După dispariţia chaganatului avar la sfîrşitul secolului al VIII-lea, nu se impusese nici o autoritate politică în aceste părţi şi nu s-a produs timp de un secol nici o invazie. Au existat deci condiţii favorabile pentru propăşirea populaţiei din regiunea carpato-dunăreană, trecerea ei spre feudalizare şi consolidarea unor instituţii şi organizaţii politice proprii. Invazia triburilor maghiare la sfîrşitul secolului al IX-lea nu le-a nimicit. În orice caz în vremea cînd ostaşii din aceste părţi veneau în ajutorul lui Alexie Comnenul, românii din Transilvania mai dispuneau de o organizaţie de stat independentă.

Termenii discutaţi mai sus trebuie să fie puşi în legătură cu numele brodnicilor, care vine de la verbul slav *broditi* „a pribegi". El a fost răspîndit de cancelariile cnejilor slavi din apropiere şi-şi are originea în traducerea unui termen bizantin de tipul celor discutaţi mai sus[67].

Am cules şi discutat mai sus cîteva numiri cu care scriitorii bizantini obişnuiau să prezinte populaţia romanică din nordul Dunării. Datele scoase din analiza lor vin să confirme concluziile trase de arheologi în cercetările întreprinse de ei. Şi unele şi altele ne arată că populaţia băştinaşă romanizată sau neromanizată a continuat să locuiască în nordul Dunării. Împreună cu resturile slave care nu s-au scurs în Peninsula Balcanică, a intrat în procesul etnogenetic din care a ieşit poporul român.

Nu ne îndoim că cercetările arheologice în domeniul culturii materiale din perioada de formare a poporului român vor continua în ţara noastră şi vor aduce noi precizări în această problemă. Textele bizantine vor fi recercetate şi sub aspectul arătat de noi mai sus. Există însă şi alte ştiinţe care pot să aducă o însemnată contri-

---

[66] Pentru termenul ἀρειμάνιοι pe lîngă N. Bănescu, *o.c.*, p. 303, vezi şi N. A. Constantinescu, *Chestiunea celei mai vechi organizaţii ostăşeşti la români — Vitejii şi arimanii*, în „Revista istorică", XXXI, 1—12, p. 87 şi urm. Nu este sigur dacă însă termenul areman întîlnit la longobarzi este de origine bizantină şi nici dacă se poate face o legătură cu haraminii din baladele noastre.

[67] Asupra brodnicilor v. C. Cihodaru, *Observaţii asupra populaţiei din Moldova în sec. X—XIII*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", istorie, XIV (1963), 2, p. 225 şi urm.

buţie la cunoaşterea mai bună a perioadei date. Una din acestea este filologia. Prin studierea toponimiei şi a onomasticii ea poate aduce servicii tot atît de importante ca şi arheologia, căci se pune întrebarea: oare dacă populaţia romanică a lăsat atîtea resturi de cultură materială, în toponimie ea nu a lăsat nimic şi nu a mai păstrat nimic din vechea moştenire toponimică?

În această privinţă trebuie să observăm că numele celor mai multe din marile rîuri de pe teritoriul ţării noastre sînt de origine dacă şi mai puţin romană. Ele sînt o moştenire din perioada preromană. Luînd în consideraţie anumite particularităţi fonetice, unii din adversarii continuităţii populaţiei romanice în Dacia au ajuns la concluzia că romanii nu le-au păstrat ca o moştenire directă de la strămoşii lor şi că le-ar fi fost transmise de slavi. Nici unul din aceşti lingvişti sau istorici nu şi-a pus problema că prezenţa populaţiei dace va putea fi constatată arheologiceşte pe teritoriul Daciei părăsite de romani. Nu s-a studiat sau a fost imposibil să se studieze modul cum pronunţau dacii aceste nume nici care era gradul de romanizare al dacilor liberi la venirea slavilor.

Se observă pe de altă parte cît de mecanic s-a lucrat în acest domeniu. Aproape întotdeauna s-a plecat apriori de la concepţia că numele studiat are o anumită origine şi s-a căutat apoi în dicţionarele etimologice explicaţia rădăcinilor care conveneau.

Nu este cazul să se reia aici în studiu întreaga toponimie a Daciei. Se vor examina numai cîteva cazuri ca o dovadă a menţinerii populaţiei băştinaşe romanizată sau neromanizată pe teritoriul Daciei după anul 271.

Foarte des sînt citate numele de rîuri din Dacia înregistrate în *Getica* lui Iordanes scrisă pe la jumătatea secolului al VI-lea sau în *Cosmografia* geografului ravenat, alcătuită peste un secol. Considerate drept moştenire dacă, ele au fost cercetate de I. I. Rusu [68]. Ipoteza sa este justă, dar soluţiile propuse nu se pot accepta.

Ne vom opri în această privinţă numai asupra rîurilor Gilpil şi Miliare. Iordanes arată că gepizii locuiau în vremea cînd scria ei între rîurile Mureş, Miliare, Gilpil şi Grisia [69]. Ştirea este repetată de geograful anonim din Ravenna cu un secol mai tîrziu [70]. Cercetările făcute recent au dovedit că informaţia cuprinsă în *Getica* lui Iordanes privind aşezările gepide merită încredere. În adevăr, ar-

---

[68] *Nume de rîuri din vestul Daciei* în „Studii şi cercetări de lingvistică", II, Cluj, p. 231 şi urm.

[69] Iordanes, *De origine actibusque getarum*, XXII, p. 113: „Quo tempore erant in eo loco manentes, ubi nunc Gepidos sedent iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grisia qui omnes supra dictos excedet". V. şi Popa-Lisseanu, *Isvoarele ist. românilor*, vol. XIII, XIV (*Goţii în Dacia*), Buc., 1939, p. 16.

[70] *Ravennatis anonimi Cosmographia*, ed. Pinder şi Parthey, Berlin, 1860, p. 185: aici avem Arene în loc de Miliare.

heologul maghiar D. Csallány a delimitat întinderea teritoriului care cuprinde resturi de cultură materială gepidă[71]. În cuprinsul acestui teritoriu curgea rîul Gilpil. Încercarea de a-l identifica, pe baza unei consonanţe imperfecte, cu Jiul trebuie să fie părăsită[72]. Propunerea făcută de I. I. Rusu de a vedea în el Crişul Negru este singura justă[73].

Pentru a dovedi originea lui dacică, avem nevoie de o anumită documentare şi aceasta se obţine prin compararea lui cu alţi termeni constituind o grupă anumită, termeni aparţinînd unei anumite limbi. Gruparea se face ţinînd seama de anumite criterii.

Dacă numele rîului Gilpil e de origine dacică, adică provine din limba tracilor nord-dunăreni, credem, că se mai pot găsi în inscripţiile de pe teritoriul trac, numiri asemănătoare cu care să fie comparat. Unul din acestea îl dă, de exemplu, decretul din anul 202 e.n. de fundare a oraşului Pizos (azi Ciakîrlar) situat între Adrianopol şi Plovdiv. El cuprinde 181 de nume ale unor traci adunaţi din unele aşezări vecine ca Scelabria, Stratopara, Bazopara, Cuprisos, Busipara etc. Printre ele se numără şi Gelupara, care aşa cum se va vedea are o construcţie asemănătoare ca aceea a numelui Gilpil. Surprinzător este însă faptul că printre numele tracilor din decretul menţionat apare şi acela al lui Gilpyris Dytutraleos[74].

E greu de afirmat dacă aceste numiri trace aveau sau nu terminaţia *-is*. Luînd în consideraţie termenul latin *puer* sau *per* din inscripţia *Decebalus per Scoryllo* de pe vasul descoperit la Grădiştea Muncelului, s-ar putea admite o grecizare a numelor în cauză. În cazul cînd *is* a existat, el a căzut ca în termenii de origină latină din limba populaţiei romane din Dacia. Numele discutat a putut avea pe la anul 550 forma *Gilpyr* sau a putut să devină *Gilpyr*. El are un aspect aproape identic cu acela al rîului Gilpil.

Întrucît la geograful ravenat acesta ia forma *Gilpit*[75], se pune întrebarea dacă nu cumva în ambele izvoare avem de-a face cu o transmitere întrucîtva defectuoasă a acestui nume care în izvorul comun avea forma *Gilpyr*. Se poate cerceta dacă nu cumva este un fonetism al limbii dace, dar informaţia i-a putut parveni lui Iordanes şi prin slavi, care în mod consecvent confundau pe *r* cu *l*.

Nume cu o formă asemănătoare se mai întîlnesc şi în alte izvoare. Astfel la Procopius din *Caesareia* întîlnim *Spilbyrus* (Spilpyrus) şi forma de plural *Cuscabiri* de la Cuscapyrus.

---

[71] D. Csallány, *Arhäologische Derkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapesta, 1961, p. 318 şi fig. 26. În Transilvania gepizii s-au răspîndit pe alocuri după anul 568 e.n. p. 313.

[72] v. N. Drăganu, *o.c.* p. 313. N. Iorga, *Ist. rom.*, II, p. 230, 231, 233.

[73] *Op. cit.*, p. 261—262.

[74] Ernst Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien, 1906, *Schriften der Balkan-Kommision, Antiquarische Abteilung*, IV, nr. 34.

[75] *Cosmographia*, p. 202.

A doua parte a numelui discutat este *-pyr* și are sensul de „copil", „fiu", „descendent". Mai mulți fii sau descendenți din același strămoș formau o comunitate numită *para*[76], așa cum era de pildă *Gelupara* din inscripția citată. Ea ar avea sensul de ginta lui Gel *Gilpyr* este un nume de persoană de tipul celor germane formate cu ajutorul lui *-sohn*, ca Mendelsohn. S-ar putea obiecta că nu există obiceiul să se dea apelor nume de la nume de persoane. Punctul acesta de vedere merită să fie studiat întrucît la slavi existau numeroase nume de rîuri date după nume de persoane[77].

Numele rîului apropiat de Gilpil, înregistrat de Iordanes, este Miliare. I. I. Rusu l-a identificat bine cu Crișul Alb[78].

Se observă că la geograful ravenat avem numele de Arene în loc de Miliare. Faptul acesta dovedește că numele rîului în cauză nu s-a transmis corect în cele două izvoare. În primul rînd se observă că el are la Iordanes terminația *-are*, iar la Ravenat numele începe cu același *are-*. Se poate trage deci concluzia că el nu s-a înregistrat complet în nici unul din cele două izvoare. Bănuiala aceasta au avut-o și alții mai înainte. Unii au citit *Miliaque* care urmat de un *et* este imposibil[79]. I. I. Rusu s-a gîndit la Millareka[80] pe care o întîlnim și la Procopius[81].

Păstrarea pînă tîrziu în regiunea de vărsare a Crișului în Tisa a unui toponimic avînd înțelesul de *Nisipuri* în dreptul vărsării Crișului în Tisa ne arată că izvorul folosit de Iordanes și de geograful ravenat înregistra numele rîului în cauză sub forma Miliarene avînd sensul de „Mii de dune". Ar fi un format analog cu Gentum Putei sau **Κέντουμ βούνους** „o sută de dealuri" din Dobrogea sau Szászhalom din Ungaria etc.

Cu timpul prima parte a fost uitată și rîul a început a se numi simplu Arene. Informatorii lui Idrisi cunoșteau numai această formă.

Uneori numele unui afluent este diminutivul numelui apei mai mari în care se varsă, ca de exemplu Moldovița-Moldova, Bîrlăzel-Bîrlad, Olteț-Olt. Diminutivul numelui Arene (Crișul Alb) este Areneoc pe care-l găsim în Munții Apuseni, ca afluent al acestuia.

Cuvîntul arină cu înțelesul de „dună" are o întrebuințare și mai largă răspîndire în partea de apus a țării[82], dar nu a lipsit nici în celelalte. În unele locuri aspectul fonetic al acestui cuvînt considerat

---

76 Albanezii l-au moștenit de la strămoșii lor sub forma *fara* „trib".
77 Așa este cazul cu numele de rîuri *Miletin*, *Zeletin* sau *Berheci* de pe teritoriul țării noastre.
78 *Op. cit.*, p. 260.
79 C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, p. 89.
80 *O. c.*, p. 260—261.
81 Procopius de Cesarea, *Opera Omnia*, ed. I. Haury, Teubner, Leipzig, 1913 III, p. 123, 10.
82 N. Drăganu, *o.c.*, p. 78.

ca un rezultat al rotacizării, a fost readus la o falsă formă originară. Aşa este cazul cu numele dealului Anina de lingă Micleşti, judeţul Vaslui. Locuitorii din partea locului explică acest nume din faptul că dealul acesta ar fi „nisipos" sau „aninos", cum spun ei [83]. Moldovenii cunosc şi cealaltă formă arină care înseamnă „plajă, teren nisipos pe marginea unei ape" [84].

Numele de „Nisipuri" s-a păstrat pînă tîrziu în regiunea de vărsare a Crişului în Tisa. Erau vestite „nisipurile" de la Alpar [85]. În *Cronica pictată de la Viena* se arată că după ce cumanii, conduşi de hanul lor Copulch, au invadat în Ungaria în timpul domniei lui Ladislau I, s-au împărţit în trei părţi. Două cete au fost trimise să prade spre „Nisipuri" iar alta în nord-estul Ungariei [36].

Gilpil şi Miliarene nu constituie singurele exemple de nume culese din moştenirea toponimică romană sau băştinaşă. Se mai pot aduce în discuţie şi altele. Astfel, Sapoca din părţile Buzăului are o conformaţie care aminteşte de Napoca dacică. Sabarul nu e slav. Poate fi comparat cu Naparis de la Herodot. Toarcla [87] ne aminteşte de numirile daco-getice Brucla, Genucla, Turicla. Este drept că numiri de acest gen apar şi în regiunile populate în prezent de slavi. Astfel sînt, de pildă, numele pasului Dukla şi al fluviului Viskla (Vistula). Izvoarele acestuia precum şi pasul arătat se află însă în regiunea locuită altădată de costoboci. E mai greu de explicat numele Vorskla dat unui afluent al Niprului. Numele Toarcla l-a putut păstra o comunitate dacă locală. Păstrarea nealterată a grupului *-cl-* ar constitui dovada acestei tîrzii asimilări.

În regiunile dunărene mai existau în secolul al IX-lea persoane care purtau nume trace ca Okorses menţionat într-o inscripţie a hanului bulgar Omortag [88]. Oikorses este şi numele unui preot păstrat de o inscripţie de la Tomis [89].

Bilingvismul folosit în regiunea carpato-dunăreană în perioada procesului de formare a poporului român a dus la înlocuirea toponimiei daco-romane, cu alta slavă, la introducerea sau la transformarea ei potrivit fonetismului limbii slave [89]. În această privinţă am ară-

[83] *Marele dicţionar geografic al României*. vol. I, sub voce.

[84] „Arhivele", V, 2, p. 83.

[85] *Cronica notarului anonim al regelui Bela*, ed. Popa-Lisseanu, Buc., 1934, p. 37. Tot la el şi *Vadum Arenarum* în Banat, p. 57, 110.

[86] *Cronica pictată de la Viena*, ed. Popa-Lisseanu, p. 75.

[87] Sat în Ţara Bîrsei.

[88] E. Kalinka, *Antige Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, p. 79, Οἰκωρσις Σεστιλίου ἱερεύς în „Archäologische-epigraphische Mitteilungen aus Osterreich-Ungarn (1884)", 12, nr. 26. Vezi şi Dimităr Detschew, *Die trakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 339.

[89] C. Daicoviciu, E. Petrovici et Gh. Ştefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, „Bibliotheca Historica Romaniae", Buc., p. 31 şi urm.

tat în altă parte că populaţia romanică dădea şi pînă tîrziu au dat urmaşii ei Bistriţei denumirea de Linpida şi că numele slav nu este decît o traducere a celui romanic, termenul slav висрто avînd înţelesul de „limpede". Denumirea de Limpedea s-a păstrat pentru un ram al acestui rîu lîngă Bacău. Era cunoscută lui Miron Costin şi menţionată în unele documente[90].

Din analiza şi interpretarea unor pasaje din diferite izvoare medievale, mai ales bizantine, s-a putut arăta că informaţiile lor vin să confirme descoperirile făcute de arheologi cu privire la continuitatea populaţiei romanizate în regiunile din nordul Dunării. Începînd din sec. al III-lea înainte, numărul romanicilor din aceste părţi este în continuă creştere datorită imigrării lor din regiunile balcanice mereu pustiite de barbari şi de fiscalitatea necruţătoare a imperiului. În felul acesta s-a născut în mentalitatea scriitorilor bizantini credinţa că populaţia romanică din nordul Dunării este plecată din provinciile balcanice.

Datorită acestei credinţe, numai în parte îndreptăţită, ei au folosit cu mult înainte de punerea în circulaţie a termenului „valah" referindu-se la romanicii nord-dunăreni, diferite numiri ca ῥεφούγους, φυιονίται sau αὐτομόλοι toate avînd sensul de „fugari" sau „refugiaţi". Al doilea termen, prin intermediul bulgarilor, a intrat în însemnările aşa-numitului geograf bavarez.

Calitatea lor de romanici era cunoscută scriitorilor bizantini, dar ei se fereau s-o înregistreze în operele lor, întrucît această populaţie începuse să asimileze în rîndurile ei resturile triburilor slave rămase în nordul Dunării. Pentru scriitorii bizantini care rezervau pentru ai lor denumirea de ῥομαιοι ei erau doar nişte μιξοβαρβάροι.

Continuarea cercetării textelor bizantine va lărgi, credem, seria de nume semnalată de noi, iar reluarea, în studiu, a toponimiei va îmbogăţi cunoştinţele noastre asupra moştenirii lăsată în acest domeniu de populaţia dacă romanizată din nordul Dunării.

DONNÉES HISTORIQUES ET TOPONIMIQUES CONCERNANT L'EXISTENCE DE LA POPULATION ROMANIQUE DANS LA RÉGION CARPATHO-DANUBIENNE AUX III—XI-E SIÈCLES

Résumé

La recherche des traces de la population autochtone romanisée des III—XIe siècles a constitué dans ces dernières années un des principaux buts des archéologues roumains. Ces recherches se sont déroulées avec des bons résultats.

[90] C. Cihodaru, *Populaţia Moldovei în sec. XII—XIII*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (istorie), Iaşi, 1963, p. 224.

C'est normal donc qu'on cherche les traces de cette population dans les sources écrites aussi. C'est ce que se propose l'auteur de cette étude.

En partant de l'hypothèse que les écrivains byzantins ont employé assez tard le terme de „valaque", l'auteur suppose qu'ils ont donné aux romaniques du nord du Danube d'autres dénominations, comme par exemple cellui de „réfugiés".

Celui-ci, se trouve pour la première fois dans le „Strategicon" de Pseudo-Mauricios, écrivain byzantin de VI-e siècle. Après qu'il parle des slaves du nord du Danube, l'auteur de „Strategicon" donne aux commandants qui devraient opérer dans ces régions des instructions concernant leur comportement avec les habitants qu'il nomme ῥεφούγους ou ποσφούγους. Il souligne „qu'ils sont romains" qui „se sont réfugiés et en oubliant les leurs favorisent de préference les ennemis". Ainsi explique-t-il la présence de la population romanique parmi les slaves, ignorant que deux siècles auparavant déjà, Salvian a noté la présence des romaniques à côté des barbares au-delà des frontières de l'empire.

C'est le même sens de „réfugiés" qu'a a le terme de φυζονίτα employé par Pseudo-Césarios dans ses dialogues en se référant aux habitants du nord du Danube, habitant parmi slaves. Quelquefois il le nomme aussi „ripiani" (de „ripa") ou „danubiens".

La dénomination de „fizoniti" est aussi employé par le géographe bavarois, sous la forme de „feznuti". Ainsi qu'il énumère les tribus des slaves occidentaux, il est certain que les „feznuti" étaient placés dans la région comprise entre le Danube et les Carpathes, localisation acceptée aussi par quelques chercheurs tchèques. Ils n'ont rien à faire avec les pétchénègues qui étaient loin en Orient quand le géographe Bavarois rédigeait sa liste.

Avec le même sens de „réfugiés à l'ennemi" αὐτόμολοι apparaissent-ils dans l'oeuvre d'Anne Comnène alors qu'elle parle de la victoire de son père à Lebunion en 1091. Ils sont roumains de la région carpatho-danubienne.

La présence de la population autochtone à côté des gépides est attestée aussi par de toponimiques. En s'occupant des rivières entre lesquelles Iordanès place le „pays" des gépides, l'auteur procède à la restauration de ces deux dénominations tant discutées de son texte, Gilpir (au lieu de Gilpil) et Miliarene (sous la forme „Miliare" à Iordanès, et „Arene" au géographe de Ravenne). Le nom de Gilpir est thrace et se trouve aussi dans une inscription sur laquelle est gravé le décret de 202 n.è. concernant la fondation de la ville de Pizos (aujourd'hui Tchiakirlar, de la R. P. Bulgarie). L'autre terme est romanique et a le sens de „Milles de dunes".

COHORS VI NOVA CUMIDAVENSIUM

PAR

N. GOSTAR

En 1939, à l'occasion des recherches et des fouilles du camp romain de Rîșnov (département de Brașov), on a trouvé un intéressant fragment épigraphique, qui rappelle le nom d'une cohorte inconnue jusque-là en Dacie. L'inscription a été trouvée sous la forme de deux fragments (fig. 1), encastrés dans les fondements d'une bâtisse à l'intérieur du camp, entre la porte *principalis sinistra* et le coin du sud. C'est feu Mihail Macrea qui a reconstitué l'inscription et qui l'a lue ainsi : *[Iuliae Mameae / Augustae matri / dom(ini) n(ostri) sanctissi / mi imp(eratoris) Caes(aris)] Seve / [5] [ri Alexandri A]ug(usti) et / [castror] um sena / [tus]que coh(ors) VI no / [va C]umidavensi / [um Al]exandrianae / [10] [ex quae]stura sua / [dedicante Ias]dio / [Domitiano leg(ato) / Aug(usti) pr(o) pr(aetore) III Dac(iarum)]* (fig. 2) [1].

Nous n'avons aucune observation essentielle à faire sur la manière dont il a lu et complété l'inscription. Mais, en partant de ce texte épigraphique, M. Macrea a conclu qu'il y avait à Rîșnov, entre 222—235, une *cohors VI nova Cumidavensium* et que les soldats de cette cohorte ont pris leur nom de *Cumidavenses* d'une localité *Cumidava* [2]. Le nom de cette cohorte se serait donc formé de la localité *Cumidava*, connue en Dacie [3] et qui corréspondait au camp romain de Rîșnov, où l'on a trouvé l'inscription [4]. Plus loin l'auteur précise que ces „*Cumidavenses* sont donc des soldats de la région de *Cumidava*", d'où ont été levées plusieurs cohortes, dont la sixième est restée sur place à *Cumidava* [5]. L'inscription serait donc un document où l'on

[1] M. Macrea, *AISC*, IV, 1941—1943, p. 234 et suiv. La lecture a été acceptée par C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 118—119. Nous avons examiné l'inscription, qui se trouve dans le Musée Historique de Brașov.

[2] *Ibidem*, p. 245.

[3] Ptol., III, 8, 4.

[4] Macrea, *op. cit.*, p. 249 et suiv.

[5] *Ibidem*, p. 255, 260.

montrait deux choses tout à fait nouvelles et extrêmement importantes : tout d'abord, l'existence d'au moins six cohortes formées de *Cumidavenses* (ces seraient des Daces autochtones de *Cumidava* ou de la région *Cumidavensis)* et ensuite, la localisation assez précise de *Cumidava* dans le sud-est de la Transylvanie, exactement à Rîșnov, non loin de Brașov.

Si la deuxième conclusion, concernant la localisation de *Cumidava* à Rîșnov, a été acceptée sans réserve, en révanche la levée d'au moins six cohortes de *Cumidavenses*, dont la sixième serait restée sur place, là où elle avait été recrutée, a été repousée ou mise en doute. A. Alföldi proposait pour les lignes 7—9 la version : *COH VIND [C]VMIDAVENSI[VM]* et ce serait alors *cohors I Vindelicorun milliaria* unité bien connue en Dacie et qui aurait été en garnison à *Cumidava*, c'est-à-dire à Rîșnov [6]. J. Szilágyi aurait essayé une autre lecture, qui supposait *NO[ricorum?]* [7] au lieu de *no[va]*, ce qui menerait à la conclusion qu'il y avait à *Cumidava* une *cohors VI Noricorum*.

Tous ces essais théoriques ne tiennent plus aujourd'hui. La conclusion de M. Macrea, concernant l'existence d'au moins six cohortes de *Cumidavenses*, ne tient pas non plus. Il est difficile d'admettre que dans une localité, telle que *Cumidava*, ou dans la région de cette localité, on ait levé tout d'un coup six cohortes, ce qui veut dire le recrutement d'un effectif d'environ 3000 hommes, admettant que toutes ces cohortes aient été seulement *quingenariae*. De même, on ne saurait facilement admettre, malgré les arguments apportés, qu'à *Cumidava* eût stationné une de ces cohortes levées à *Cumidava* même. De plus, il n'y a pas de cohortes portant le nom de localités de Dacie et même les unités recrutées ou formées de population dace ou de Dacie ne sont connues que sous le nom de *alae* ou *cohortes Dacorum*, jamais du nom des localités. L'argument de M. Macrea, qu'il existe des cohortes, portant des noms de localités, telles : „coh. I Antiochiensium, coh. I Damascenorum, coh. XX Palmyrenorum, coh. I Hemesenorum, coh. I Tyriorum" [8], ces exemples sont peu convaincantes, car il s'agit là de «grandes villes» de l'Orient hellénistique, de «petits états», ayant une populatin nombreuse et un territoire bien peuplé ; on ne saurait les comparer à la *Cumidava* de Dacie, où, excepté le camp, on n'avait pas pu établir encore un habitat civil, qui, à l'époque romaine, ne pouvait être qu'un habitat rural. On ne saurait non plus accepter la comparaison avec la „coh. I Pasinatum" [9], car cette localité dalmate était

---

[6] A. Alföldi, *Magyarok ès Románok* (réd. J. Deér — L. Gáldi), Budapest, 1943, p. 44.

[7] J. Szilágyi, *A dáciai erödrendszer helyörségei ès a katonai téglabélyegek — Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (Dissert. Pannonicae, Ser. II, No. 21), Budapest, 1946, p. 20.

[8] M. Macrea, *op. cit.*, p. 254.

[9] *Ibidem.*

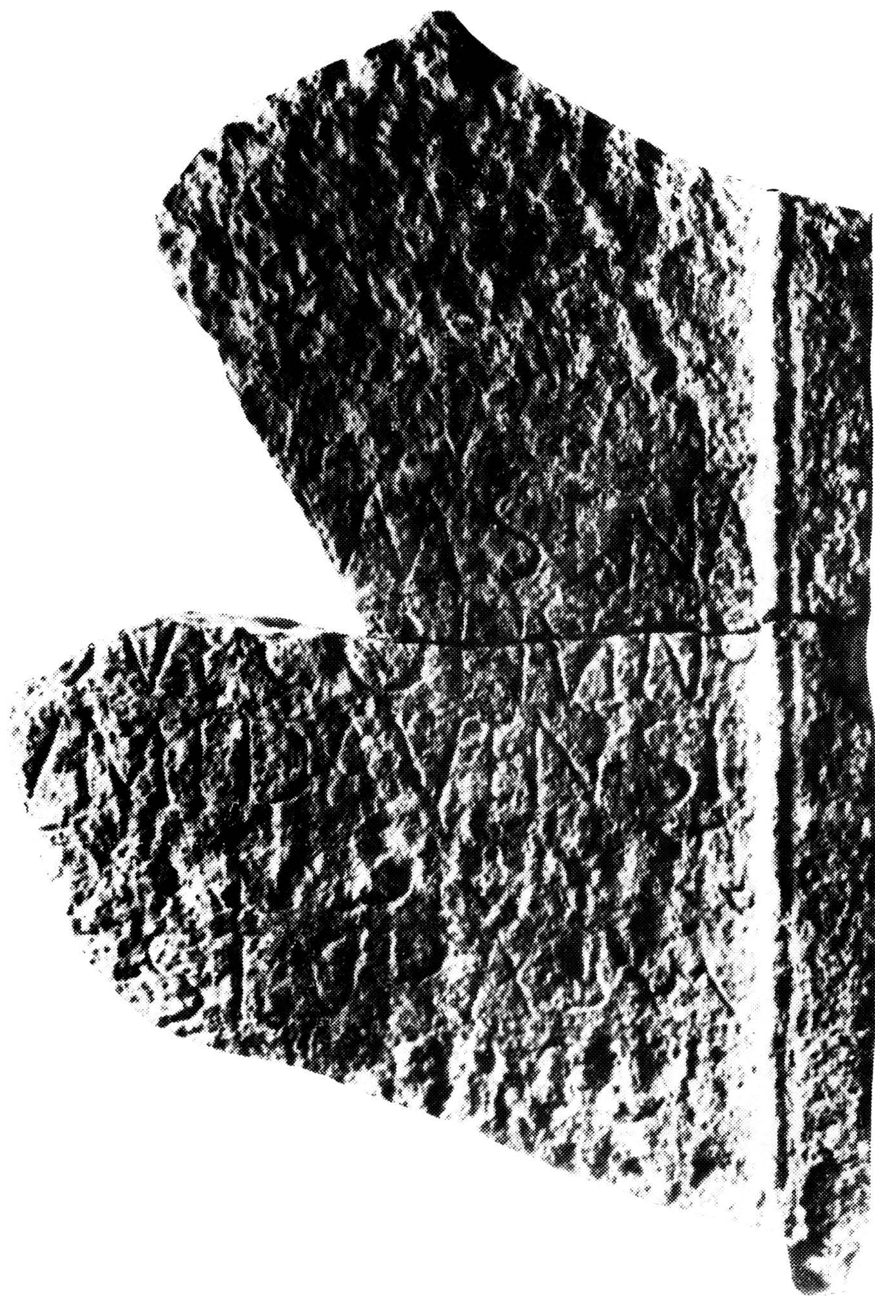

Fig. 1

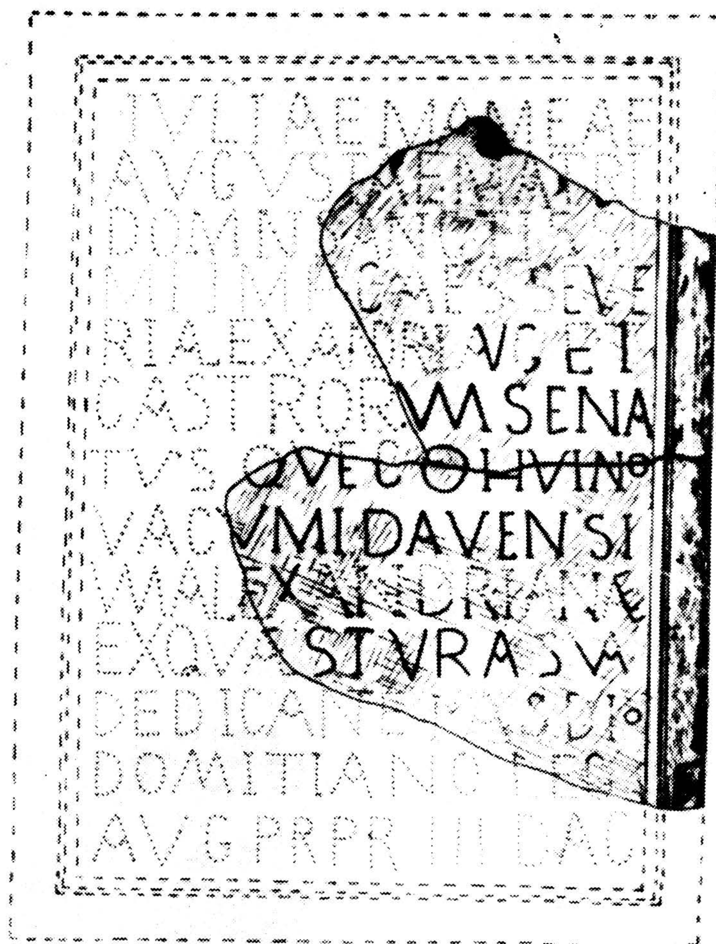

IVLIAE MAMEAE
AVGVSTAE MATRI
DOMINI NOSTRI
RI ALEXANDRI AVG ET
CASTRORVM SENA
TVS QVE COH VI N
VAC VMIDAVENSI
VM ALEXANDRIANE
EX QVAESTVRA SVA
DEDICANTE IASDIO
DOMITIANO LEG
AVG PR PR III DAC

Fig. 2

une *civitas* au I-er siècle de n.è. [10] et plus tard, au moment où la cohorte s'est formée, c'était déjà un *municipium* [11], donc une ville avec un territoire bien peuplé, comme d'ailleurs toute la côte dalmate.

Quand à la lecture de A. Alföldi, *COH VIND*, on ne saurait l'accepter pour deux motifs : tout d'abord, parce qu'on voit clairement que dans la septième ligne c'était *COH VI NO*, avec la dernière lettre plus petite, mais c'était clairement O et pas du tout *D*. D'autre part, on ne connaît dans le sud-est de la Dacie et dans la haute vallée de l'Olt transylvain que les unités de la Dacie inférieure, jamais celles de la Dacie supérieure dont tenait la *coh. I Vindelicorum milliaria* [12]. Il serait enfin tout aussi difficile d'admettre la lecture de J. Szilágyi, *No[ricorum]*, car on ne connaît jusqu'à présent qu'une seule *coh. I Noricorum* et il n'y a pas en Dacie d'autre formation ayant un tel nom [13].

A la suite de ces observations, nous tâcherons de démontrer, dans les limites des possibilités que le matériel épigraphique pourrait nous offrir, ce qui pourrait se cacher sous la dénomination de *coh. VI nova Cumidavensium* — unité qui a éxisté effectivement sous un tel nom. Il est donc certain, que dans l'inscription après *COH* suivait la chifre *VI*, mais sans la haste horizontale au-dessus, ensuite *NO[VA]*. En conclusion il s'agit d'une *coh(ors) VI nova*. Il n'est pas exclu que dans la ligne suivante, entre *NOVA* et *CVMIDAVENSI* il ait existé quelques lettres ou un signe abréviatif, comme dans la ligne 9 avant *ALEXANDRIANAE*. Or, il résulte de l'étude de matériel épigraphique, que les seules cohortes, portant le non de *novae*, sont celles fondées par Marc Aurèle et celles datant du règne de Sévère Alexandre et alors *cohors* de *Cumidava* daterait seulement à partir du règne d'un de ces deux empereurs. On connaît, parmi les *cohortes novae*, créées par Marc Aurèle, la *coh. I Aurelia nova Pasinatum civium Romanorum milliaria* [14] et la *coh. II Aurelia nova Sacorum* [15]. Cela nous fait donc admettre qu'il y a eu aussi une *coh. I Aurelia nova Sacorum* [16]. D'autres unités, bien que fondées toujours par Marc Aurèle, ne portent pas — pour certains motifs — la qualité de *novae*. Par exemple, la *coh. I Aurelia*

---

[10] Plinius, *Nat. hist.*, III, 140.

[11] G. Alföldi, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, p. 88, 96.

[12] N. Gostar, *Arh. Mold.*, IV, 1966, p. 179—182.

[13] C. Cichorius, *RE*, IV (1900), 319—320; Macrea, *op. cit.*, p. 243, note 33.

[14] *CIL*, III, 14545; A. v. Premerstein, N. Vulić, *JÖAI*, III, 1900, Bbl., 151, 163—164; W. Wagner, *Die Dislokation der Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 179—180; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau* (Dissert. Bernenses, Ser. I, Fasc. 3), Berne, 1951, p. 101, 183.

[15] *CIL*, III, 14217 = *ILS*, 9165; Premerstein-Vulić, *op. cit.*, p. 152, 157—158; Wagner, *op. cit.*, p. 182; Kraft, *op. cit.*, p. 184.

[16] Wagner, *op. cit.*, p. 233.

Dardanorum et la *coh. II Aurelia Dardanorum milliaria equitata* [17], dans les inscriptions ne sont pas *novae*. De même la *coh. I milliaria Delmatarum* et la *coh. II milliaria Delmatarum* [18], maintenant, au temps de Marc Aurèle, étant les premières cohortes *milliariae* de Dalmates, ne portent pas la désignation de *novae*. Les deux autres cohortes *milliariae* de Dalmates, la *coh. III Delmatarum milliaria equitata* [19] et la *coh. IV Delmatarum (milliaria)* [20], qui ne sont pas antérieures à Marc Aurèle, pour la même raison, sont dépourvues du qualificatif *novae*. Pour ce qui est des autres unités auxiliaires de Marc Aurèle, les documents épigraphiques étant réduits, nous ne pouvons savoir si elles étaient ou non *novae*. Il est possible que la *coh. I Aurelia Brittonum milliaria* (une seule inscription [21]) et la *coh. II Aurelia Dacorum* (une inscription [22]) aient été *novae* ; on en conclut qu'il y a eu aussi une *coh. I Aurelia Dacorum* [23]. Il est possible aussi que la *coh. Pimasens(ium) Aure.* [24] (population d'ailleurs entièrement inconnue [25]) ait été toujours une *cohors Aure(lia)*.

Quelques-unes de ces unités apparaissent cependant dans les inscriptions soit de leur nom entier, soit avec le nom abrégé autant que possible. En voici quelques exemples :

Coh. I Aurelia Dardanorum

1. *coh(ors) I Aur(elia) Dard(anorum)*, funéraire [26],
2. *c(ohors) I Aur(elia) D(ardanorum) Ant(oniniana)*, estampilles [27],
3. σπεῖρ(α) Δαρδάνων, honorifique [28],
4. *coh(ors) I Aur(elia)*, funéraire [29].

---

17 Wagner, *op. cit.*, p. 130—132 ; Kraft, *op. cit.*, p. 175.

18 Cichorius, *op. cit.*, 231 ; G. Alföldi, *Acta Arch.*, XIV, 1962, p. 268—269.

19 Cichorius, *op. cit.*, 282—283 ; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucarest, 1937, p. 186 ; Wagner, *op. cit.*, p. 132—133, croit qu'elle date d'avant Marc Aurèle, mais dans l'ordre du numérotage la *coh. III Delm. mill. eq.* vient après les *coh. I* et *II mill. Delm.* qui ne sont pas antérieures à l'an 170. La plus ancienne inscription de cette *coh. III Delm. mill. eq.* date des années 222—235.

20 Cichorius, *ibidem*. La seule inscription mentionnant l'existence de cette cohorte est *CIL*, III, 1474, qui date seulement du règne de Gordien III.

21 *CIL*, III, 14485 a = *ILS*, 9179 ; Wagner, *op. cit.*, p. 108—109. Le nom *Aurelia* indique qu'elle a été fondée par Marc Aurèle ou bien peut-être par Commode.

22 *CIL*, III, 15184, 16 ; Wagner, *op. cit.*, p. 129—130 ; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 118.

23 Wagner, *op. cit.*, p. 233 ; Daicoviciu, *ibidem*.

24 G. I. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, Textband* (Dissert. Pannonicae, Ser. III, Fasc. 14), Budapest, 1938, p. 115, no. 618.

25 I. I. Russu, *AIIN*, XI, 1946—1947, p. 402—403, „Pimasenses... peut-être s'agit-il d'une tribu de Thraces ou de Daces,... mais il n'est pas exclu que Pimasenses soit un nom d'origine tout à fait différente (asiatique, sémitique ou africain ?") ; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Vienne, 1957, p. 369, Pimasenses „Ethnikon thrace".

26 *CIL*, III, 8251.

27 Wagner, *op. cit.*, p. 130—131.

28 *IGR*, I, 10 = *ILS*, 8852.

29 Wagner, *ibidem*.

Coh. I milliaria Delmatarum

1. *coh(ors) I (milliaria) Delmatar(um) Antoniniana*, autel (?) [30],
2. *coh(ors) I Delmatar(um) miliaria*, fragment [31],
3. *coh(ors) I miliaria Delmatarum*, autel [32],
4. *coh(ors) I mil(liaria) Delm(atarum)*, autel [33],
5. *coh(ors) I (milliaria) Del(matarum)*, honorifique [34],
6. *cohor(s)* FISIL = *I Delm(atarum) ?*, autel [35],
7. *coh(ors) I mil(liaria)*, autel [36], funéraire [37],
8. *coh(ors) I (milliaria)*, deux funéraires [38].

Coh. II Aurelia nova Sacorum (milliaria equitata civium Romanorum) [39]

1. *c(ohors) II Aur(elia) n(ova) Sacor(um)*, funéraire [40],
2. *coh(ors) II Aur(elia) nov(a) (milliaria) equit(ata) civium Romanorum*, sur un édifice [41],

---

30 R. Egger, *JÖAI*, XIX-XX, 1919, Bbl., 293 et suiv.

31 *CIL*, III, 14618 = 12758; G. Alföldi, *op. cit.* p. 294.

32 *CIL*, V, 707.

33 *CIL*, III, 8553.

34 *CIL*, III, 1979 = *ILS*, 2616.

35 *CIL*, III, 8335 = 6320; G. Alföldi, *ibidem*.

36 *CIL*, III, 9828.

37 *CIL*, III, 14700; G. Alföldi, *ibidem*.

38 *CIL*, III, 8731, 10063.

39 Wagner, *op. cit.*, p. 91—92 et 182. L'inscription funéraire *CIL*, III, 14217 = *ILS*, 9165, avec la *coh. II Aur. n(ova) Sacor(um)* a été trouvée dans les fondements d'une maison de Sopot (Premerstein-Vulić, *op. cit.*, p. 157—158), donc dans la proximité de Guberevci, où se trouvait un *castellum*. C'est toujours près de ce *castellum*, dans une maison de Stoinik, qu'on a trouvé l'inscription *CIL*, III, 14537, d'un *valetudinarium* de la *coh. II Aur. nova miliaria equitata civium Romanorum*, datant de 179 (Premerstein-Vulić, *op. cit.* p. 164—165). C'est aussi dans les ruines du même *castellum* qu'on a trouvé l'inscription funéraire, fragmentaire, *CIL*, III, 14541, avec la *coh. II Aur.*——— (Premerstein-Vulić, *op. cit.*, p. 160—161). Il faut ajouter aussi qu'on a trouvé encore à Guberevci une autre inscription funéraire dédiée par un *mil(es) coh(ortis) II Aureliae n(ovae)* (note 42). Premerstein-Vulić, *op. cit.*, p. 151—152 et aussi Wagner, *ibidem*, en ont déduit qu'il y avait dans le *castellum* de Guberevci deux unités auxiliaires aureliennes, à savoir: la *coh. II Aurelia nova Sacorum* et la *coh. II Aurelia nova milliaria equitata civium Romanorum*. Nous croyons qu'il faudrait plutôt admettre qu'il y avait à Guberevci une seule *cohors II Aurelia nova*, qui apparaît dans les inscriptions sous les variantes susmentionnées. Le nom de l'unité aurait donc pu être *coh. II Aurelia nova Sacorum (?) milliaria equitata civium Romanorum*. Il est cependant douteux que l'ethnie ait été *Sacorum*. Dans l'inscription, selon le photo (Premerstein-Vulić, *op. cit.*, p. 157), on peut voir *C II AVR N SS- / COR*. Nous nous demandons s'il n'y a pas là une faute de lapicide, *SACOR* au lieu de *DACOR*.

40 *CIL*, III, 14217, 6 = *ILS*, 9165.

41 *CIL*, III, 14537.

3. *coh(ors) II Aurelia n(ova)*, funéraire [42],
4. *coh(ors) II Aur[el(ia) ---]*, funéraire [43].

On observe, des exemples susmentionnés, que pour certaines unités auxiliaires, telles : la *coh. I Aurelia Dardanorum*, *coh. I milliaria Delmatarum* et *coh. II Aurelia nova Sacorum (milliaria equitata civium Romanorum)*, l'ethnique pouvait manquer dans les inscriptions, phénomène connu et rencontré d'ailleurs aussi dans d'autres circonstances. Ce doit être aussi l'explication pour la *cohors VI nova Cumidavensi--* de Rîşnov, où l'on a procédé de même, en omettant l'ethnique de l'unité, car *Cumidavensi---* indique la localité où la cohorte était en garnison.

Au cas où l'unité de *Cumidava* était une cohorte créée par Marc Aurèle, on se demande quel en pouvant être l'ethnique ? On pourrait penser à une *cohors milliaria* de Dalmates, car ceux-ci ont formé la plupart des unités. Mais toutes ces cohortes milliaires dalmates ne portent pas le nom de *novae* et nous devons donc exclure cette possibilité. Mais, dans ce cas-là, il faut exclure aussi les Dardans. Quant aux autres cohortes auréliennes, connues pour *novae* — telles que *Pasinatum* et *Sacorum* — nous n'avons pas la certitude qu'elles aient été si nombreuses pour arriver jusqu'à six. L'existence d'une sixième cohorte *Aurelia*, formée de Britonns ou de Daces, est tout aussi incertaine.

Les unités auxiliaires, qui apparaissent dans les documents à partir du règne, de Sévère Alexandre sont moins connues, mais elles paraissent avoir été beaucoup plus nombreuses que celles de Marc Aurèle. On connaît ainsi, pendant le règne de Sévère Alexandre une *ala nova firma milliaria catafractaria* [44], sans l'indication de l'ethnie et aussi une *cohors I milliaria nova Severiana Antiochiensium Surorum sagittariorum* [45], une σπεῖρα δωδέκατη Χειλίανδρος Παλαιστεινῶν Σεουηριάνη Ἀλεξανδρειάνη [46]

---

[42] A. Sasel, J. Sasel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1963, p. 22, no. 26.

[43] *CIL*, III, 14541.

[44] F. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Vienne, 1932, p. 128 ; Wagner, *op. cit.*, p. 34, 236 ; Kraft, *op. cit.*, p. 147.

[45] Wagner, *op. cit.*, p. 187, 236 ; L. Nagy, *Arch. Ért.*, LII, 1939, p. 115 et suiv. ; Kraft, *op. cit.*, p. 186 ; A. Mócsy, *RE*, Suppl. IX (1962), 624.

[46] C. B. Welles, *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Sixth Season of Work October 1932 — March 1933* (réd. M. I. Rostovtzeff, A. R. Balinger, C. Hopkins, C. B. Welles), New Haven, 1936, p. 434—435, dans un papyrus (contrat de mariage) de Doura Europos, dans les lignes 2—3 on lit ---ἐν καύνῃ πρό[ς] Χειμασία σπείρης δωδεκάτης [---] --α [----]-- Παλαιστεινῶν Σεουηρ[ιαν]ῆς Ἀλ[ε]ξανδριανῆς. Le contrat a été conclu dans les Καύνῃ — *canabae* de Χειμασία — *castra hiberna*. Nous avons complété la lacune par Χειλι]ά[νδρου].

et une *cohors XX Palmyrenorum equitata sagittariorum Severiana Alexandriana*[47], mais celle-ci toujours *milliaria*[48].

Dans les inscriptions, le nom, tout aussi long de la première cohorte, apparaît sous les variantes :

1. *coh(ors) I (milliaria) nova Severiana Surorum sagittariorum*, deux honorifiques[49], autel[50],
2. *coh(ors) I nova---*, fragment[51],
3. *coh(ors) (milliaria) nova Severiana Surorum sagittariorum*, autel[52], funéraire[53],
4. *coh(ors) (milliaria) nova Surorum*, sarcophage[54],
5. *coh(ors) (milliaria) nova Severiana*, autel[55],
6. *coh(ors) (milliaria) Severiana*, funéraire[56],
7. *coh(ors) (milliaria) nova*, funéraire[57],
8. *coh(ors) nova*, funéraire[58].

Il est intéressant donc à observer que dans les huit variantes le nom de *Surorum* manque dans la moitié d'entre elles, ce qui veut dire que dans les inscriptions l'ethnie apparaît dans le pourcentage de 50%. En revanche, le mot *nova* manque dans une seule inscription funéraire. Pour ce qui est de *ala nova firma milliaria catafractaria*[59], l'ethnie n'apparaît jamais dans les inscriptions, mais la seule variante connue est celle de *ala firma catafractaria*[60] ou *katafractaria*[61] et encore, chez Hérodien, VIII, 1, 3, καταφράκτων ἱππέων ἶλαι. On peut deduire, de ce texte d'Hérodien, qu'en réalité il y avait plusieurs de ces ailes et non une seule, comme on l'admet d'habitude. Elles s'appellaient *novae*, parce qu'il y avait des *alae catafractariae* plus anciennes que celles-ci.

La première cohorte sévérienne, dont nous avons fait mention, apparaît sur les estampilles en neuf variantes, en commençant par la

---

47 Fr. Cumont, *Fouilles de Doura-Europos* (1922—1923), Paris, 1926, p. 357—358 ; les abréviations *eq.* et *sag.* appartiennent à Cumont.

48 Le commandant était un *tribunus* (Cumont, *op. cit.*, p. 363) ; voir la note 72.

49 *CIL*, III, 3638, 3639.

50 *CIL*, III, 10581.

51 *CIL*, III, 10587 ; Nagy, op. cit., p. 133.

52 *CIL*, III, 15170 = 3640.

53 Nagy, *op. cit.* p. 131—132.

54 *Ibidem*, p. 118—125.

55 *Ibidem*, p. 132.

56 *Ibidem*, p. 129.

57 *CIL*, III, 3398 ; Nagy, *op. cit.*, p. 116—117.

58 CIL, III, 3545 ; Nagy, *op. cit.*, p. 117—118.

59 *CIL*, III, 99 = *ILS*, 2771.

60 *CIL*, XIII, 7323 = *ILS*, 9148.

61 *CIL*, III, 10307 = *ILS*, 2540. Des deux inscriptions on peut voir que ces unités de cavalerie étaient formées d'Orientaux soit de Syrie soit de Mésopotamie (Kraft, *op. cit.*, p. 147 ; J. W. Eadie, *JRS*, LVII, 1967, p. 168—169).

COH(ors) I S(urorum) ou *S(everiana)* jusqu'à *C(ohors) (milliaria) N(ova) S(everiana) ANT(iochensium) S(urorum) S(agittariorum)*[62]. Il faut donc retenir que seules les estampilles nous transmettent le nom complet de la cohorte. Dans les neuf variantes le qualificatif *n(ova)* ne manque qu'une seule fois. Cette *cohors* est *nova* parce qu'il y avait d'autres *cohortes Surorum*[63], plus anciennes, ainsi qu'une *coh. I Antiochiensium*, toujours plus ancienne[64]. Les deux autres cohortes sévériennes, recrutées en Palestine ou à Palmyre, n'étaient pas *novae*, parce qu'il n'y avait pas eu, avant la formation de celles-ci, d'autres cohortes portant un tel nom.

Hérodien, VI, 7, 8, nous apprend, qu'en 234, quand Sévère Alexandre est parti contre les Germains, il a pris un grand nombre d'archers d'Orient — καὶ τοξοτῶν ἀριθμὸν πολὺν ἐπαγόμενος ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς — avec des Osrhoènes et des Parthes déserteurs[65]. Dans VII, 2, 2, on rappelle de nouveau οἱ τοξόται — et dans VIII, 1, 3, on précise τοξότα τε οἱ ἀπό τῆς ἀνατολῆς. Ces τοξόται— *sagittarii*, que Maximin a aussi utilisée, pourraient bien être les équivalents des cohortes sévériennes de *Suri sagittarii* et d'autres *sagittarii* de l'Orient, dont l'une est celle connue par les inscriptions de la Pannonie inférieure (p. 27). Nous nous demandons jusqu'à quel nombre ont bien pu s'élever ces cohortes sévériennes orientales? On soutient, du fait que l'on connaît une *coh. XX Palmyrenorum*, que Sévère Alexandre aurait formé au moins 20 cohortes palmyreniennes, c'est-à-dire un total de 10.000 jusqu'à 20.000 hommes recrutés à Palmyre[66]. Or, une telle levée nous paraît impossible. Il nous semble de même, fort peu probable, que le même empereur ait formé jusqu'à 12 cohortes de Palestiniens. On pourrait plutôt admettre que ce scohortes sévériennes ont reçu un numéro d'ordre continu, sans tenir compte du peuple ou de la région où elles avaient été levées. Il est donc probable que la première en ordre a été *coh. I milliaria nova Severiana Antiochiensium Surorum sagittariorum* et que l'on a continué le numérotage des autres cohortes jusqu'à la *coh. XII milliaria Palaestinorum Severiana Alexandriana* et ainsi de suite on est arrivé à la *coh. XX Palmyrenorum equitata sagittariorum Severiana Alexandriana*.

De ces inscriptions nous pouvons déduire encore que les *cohortes novae* de *Suri* pouvaient porter aussi le nom de la localité d'où l'unité respective s'était formée, ainsi qu'il arrive d'ailleurs avec la *coh. I milliaria nova Severiana Antiochiensium Surorum sagittariorum*. Mais

---

62 Nagy, *op. cit.*, p. 126, 135.
63 Cichorius, *op. cit.*, 334; Kraft, *op. cit.*, p. 185.
64 Cichorius, *op. cit.*, 241; Wagner, *op. cit.*, p. 86—87.
65 SHA, *vita Alex. Severi*, 61, 8; H. van de Weerd, P. Lambrechts, *Laureae Aquincenses*, I (Dissert. Pannonicae, Ser. 2, No. 10), Budapest, 1938, p. 232.
66 Cumont, *op. cit.*, p. 357—358; van de Weerd, Lambrechts, *ibidem*.

dans ce cas, on peut admettre qu'il a pu exister une (ou même plusieurs) *cohors nova* — *Apamenorum, Caesariensium*[67], *Chalcidenorum, Damascenorum, Hamiorum, Hemesenorum, Tyriorum* — toutes *Surorum* et *sagittariae*[68]. La *coh. VI nova* de Rîşnov pouvait donc appartenir à n'importe quelle de ces supposées cohortes de *Suri*. On pourrait également admettre *Ascalonitanorum, Canathenorum, Commagenorum, Ituraeorum, Petraeorum* ou *Sebastenorum*, mais, dans ces cas, sans *Surorum*.

Nous nous demandons aussi, quand a bien pu être levée la *coh. VI nova*, qui a été envoyée de l'Orient en Dacie, à *Cumidava?* Nous savons sur la *coh. I milliaria nova Severiana Antiochiensium Surorum sagittariorum*, qu'elle existait déjà en 230, quand on la trouve à *Ulcisia Castra* (Szentendre), dans la Pannonie inférieure[69]. C'est toujours de la même année que nous est connue la première inscription sur la *coh. XX Palmyrenorum equitata sagittariorum Severiana Alexandriana* à *Doura Europos*, sur les bords de l'Euphrate[70]. Le papyrus sur la *coh. XII milliaria Palaestinorum Severiana Alexandriana* date du 1-er Octobre 232[71], mais, des exemples susmentionnés, on peut bien supposer que cette unité est antérieure à cette année et que sûrement elle existait déjà en 230. Par conséquant, les nouvelles unités auxiliaires étaient déjà formées en 232, quand Sévère Alexandre se dirige vers la Syrie pour conduire la guerre contre les Perses. Mais est-ce bien Sévère Alexandre le fondateur de ces nombreuses cohortes orientales? Il est vrai qu'une cohorte porte le nom de *Severiana*, deux autres de *Severiana Alexandriana* et la cohorte de Rîşnov le seul nom d'*Alexandriana*. Mais ces titres impériaux ne prouvent pas, d'une manière satisfaisante, que seul l'empereur Sévère Alexandre ait pu être le fondateur de ces cohortes. Ainsi, par exemple, bien que la *coh. XX Palmyrenorum* apparaisse le plus souvent dans les documents du règne de Sévère Alexandre et le plus souvent avec les épithètes *Severiana Alexandriana*, cependant la plus ancienne mention en est dans un papyrus de 208[72]. Puisque cette cohorte existait au temps de Septime Sévère, il est fort probable que les autres cohortes,

---

67 W a g n e r, *op. cit.*, p. 183—184, propose qu'on lise le nom de l'unité *coh. I Aelia Caes(ariensis?) milliaria sagittariorum equitata* — unité qui existait en 133 et qui aurait été formée par des soldats de Césarée de l'Asie Mineure. Mais, du fait que l'unité était *sagittaria*, il faudrait changer son nom en *coh. I Aelia Caes(ariensium) mill. sagitt. eq.*, car il s'agit plutôt de la localité *Caesarea Paneas* de Phénicie.

68 Toutes les cohortes homonymes du I-er et du II-e siècles étaient *sagittariae*.

69 N a g y, *op. cit.*, p. 136.

70 C u m o n t, *ibidem*.

71 W e l l e s, *op. cit.*, p. 434—435.

72 C. H o p k i n s, H. T. R o w e l l, *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Fifth Season of Work October 1931—March 1932* (réd. M. I. Rostovtzeff), New Haven, 1934, p. 204, „by the reign of Septimius Severus, the *cohors* XX *milliaria Palmyrenorum* had joined the garnison" et la note 17 „by a Latin papyrus

ainsi dites «sévériennes», sont tout aussi anciennes. Les textes d'Herodien, ou celles de l'Histoire Auguste, ne nous indiquent pas non plus Sévère Alexandre comme fondateur de ces cohortes orientales. Mais il serait possible que les cohortes orientales, formées au temps de Septime Sévère, n'aient pas été toutes maintenues jusqu'au règne de Sévère Alexandre.

Les places où l'on a découvert les inscriptions, les papyrus et les parchemins, relatifs aux trois cohortes, nous montrent que les unes sont restées en Orient, mais d'autres ont été transférées dans d'autres provinces. Nous trouvons ainsi une *ala firma catafractaria* en Germanie, participant à la campagne contre les Germains, sous Sévère Alexandre ou Maximin [73]; une autre *ala firma katafractaria* dans la Pannonie inférieure à *Intercissa*, au temps de Gordien III [74] et une *ala nova firma milliaria catafractaria* à *Bostra*, en Arabie Petraea, au temps de Philippe [75].

Relativement à la *cohors VI nova* de *Cumidava*, on peut soutenir qu'elle était, elle aussi *sagittaria* et *equitata* et aussi *milliaria*, de même que les autres trois cohortes «sévériennes» connues jusqu'ici. Il n'est donc pas exclu que, dans l'inscription de Rîşnov, après *nova* et avant *Cumidavensi ---*, il y ait eu le signe ∞ (= *milliaria*) et *eq.* et, dans la ligne suivante, avant *Alexandrianae, sag.* ou éventuellement ici *eq.*

Nous revenons maintenat au nom de la localité de *Cumidava* de l'inscription et nous remarquons que c'est le premier cas où, à l'aide du nom d'une unité auxiliaire, on a pu identifier sur la carte, une localité antique. D'ailleurs, il n'arrive pas souvent dans l'épigraphie du II—III-e siècles qu'on indique, outre le nom de l'unité, l'indication de la localité où celle-ci stationnait. Il paraît cependant que l'indication de la localités était usuelle dans l'administration de l'armée romaine; on la rencontre dans les *pridiana* des cohortes [76] et plus rarement dans les inscriptions, comme par exemple: *coh. I F. M. Bryttonum Malvensis* [77], *cohortis Rhamae milliariae in Syria* [78], Χωρ. ά φλ. Νουμιδῶν Πέργ(ης)

---

which mentions the XX Palmyrenorum in A.D. 208"; C. B. Welles, R. O. Fink, J. F. Gilliam, *The Excavations at Dura-Europos. Final Report. The Parchments and Papyri*, V, 1, New Haven, 1959, p. 251; I. A. Richmond, JRS, LII, 1963, p. 51.

73 *CIL*, XIII, 7323 = *ILS*, 9148.

74 *CIL*, III, 10307 = *ILS*, 2540.

75 *CIL*, III, 99 = *ILS*, 2771.

76 Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, VIII, Berlin, 1913, p. 554; R. O. Fink, *JRS*, XLVIII, 1958, p. 104; J. F. Gilliam, *The Moesian «Pridianum»*, dans *Hommages à Albert Grenier*, II, Bruxelles — Berchem, 1962, p. 750.

77 *CIL*, III, 13704 = *ILS*, 9009. Dans l'inscription c'est plutôt la localité *Malva* que *Dacia Malvensis*.

78 Cichorius, *op. cit.*, 316, *Rhama* serait le nom d'une localité de Syrie, où cette *cohors milliaria* avait sa garnison.

τῆς Παμφυλίας [79]. Dans l'inscription de Rîşnov on trouve *[C]VMIDAVENSI*, mais il n'est nullement certain que cela va continuer dans la ligne 9 par *VM*. Ce serait donc également possible que ce soit *[C]umidavensi / [s]* ou même *[C]umidavensi / [a]*. Admettant cependant qu'il y ait eu dans l'inscription *[C]umidavensi / [um]*, alors le nom de la localité aurait été ajouté dans cette forme comme résultat de l'adaptation à l'exemple de la titulature des unités auxiliaires *numeri* de Dacie, où l'on rencontre *n. Maurorum Miciensium — Optatianensium, n. Mauretanorum Tibiscensium, n. Palmyrenorum Porolissensium — Tibiscensium* etc. Nous ne pouvons pas, non plus exclure la présence de l'élément autochtone, local, dans cette *cohors VI nova* de Rîşnov [80], c'est-à-dire le complètement de l'effectif oriental avec un nombre élevé de *Cumidavenses*, ce qui pourrait expliquer cette dénomination. La présence de l'élément local a été d'ailleurs remarquée aussi dans la *coh. I milliaria nova Severiana Antiochiensium Surorum sagittariorum* [81], d'*Ulcisia Castra* de la Pannonie inférieure.

[79] *CIG*, 5783 c = *IG*, XIV, 680 = *IGR*, I, 465; Cichorius, *op. cit.*, 320; W. Ruge, *RE*, XIX (1937), 699.
[80] Macrea, *op. cit.*, p. 260, céramique dace dans le camp de Rîşnov.
[81] Kraft, *op. cit.*, p. 186.

ŢĂRĂNIMEA ÎN REVOLUŢIA DE LA 1848 ÎN ŢĂRILE ROMÂNE

DE

GH. PLATON

Subliniind raţiunea istorică a chestiunii agrare, profundele sale implicaţii de ordin social, naţional şi moral, care au impus-o ca problemă fundamentală în epoca revoluţiei de la 1848, N. Bălcescu aprecia că „această problemă... de la începutul societăţii noastre... de cînd egalitatea străbună pieri, de cînd fu săraci şi bogaţi, robi şi stăpîni, exploatatori şi exploataţi... stătu necurmat înaintea noastră cerind o soluţie. ." [1]

Observaţiile lui Bălcescu, bazate pe cunoaşterea raporturilor intime din cadrul societăţii împărţite pe clase, sînt confirmate de analiza istorică a stadiului de dezvoltare a societăţii româneşti.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, orînduirea feudală — pe teritoriul patriei noastre — se afla în plină criză. Aceasta se manifesta cu acuitate în toate domeniile vieţii economice, sociale şi politice. Înlăturarea dominaţiei feudale din interior, a stăpînirii şi influenţei străine, realizarea unui regim democratic, înfăptuirea unităţii şi independenţei naţionale, în condiţiile în care procesul de formare a naţiunii române era în curs de desăvîrşire, constituiau sarcini imperios impuse de dezvoltarea însăşi a procesului istoric.

Lupta pentru transformări înoitoare depăşise stadiul îngust provincial. Mai ales după ce ideea de unitate fusese atît de puternic afirmată în timpul marii răscoale cu caracter social şi naţional condusă de Tudor din Vladimirii Gorjului. Milcovul şi Carpaţii încetaseră de a mai fi granițe. Moldovenii, muntenii şi transilvănenii luptau pentru constituirea României, pentru ancorarea ei în contemporaneitate, prin înzestrarea cu instituţii corespunzătoare spiritului epocii. Masele largi ale poporului, călăuzite de efortul generos al tineretului intelectual, care-şi făcuse din înlăturarea feudalismului, din unitate şi

---

[1] N. Bălcescu, *Reforma socială la români*, *Opere*, Buc., 1952, p. 63.

independenţă crezul de luptă al unei întregi generaţii, s-au angajat în marea încleştare împotriva vechiului regim.

Criza sistemului feudal se resimţea cu o intensitate de proporţii dramatice în sectorul principal al economiei, în agricultură. În condiţiile în care, mai ales după tratatul de la Adrianopol, stăpînilor de pămînt — deveniţi proprietari prin Regulament — li se oferă posibilitatea să-şi plaseze produsele în străinătate, la preţul pieţei mondiale, goana după supra-muncă s-a accentuat. Neavînd mijloace financiare suficiente pentru a trece la producţia de tip capitalist, neposedînd nici priceperea necesară unei asemenea transformări, boierii proprietari din cele două Principate, Moldova şi Ţara Românească, prin intermediul Regulamentului organic, au legiferat „robia clăcii". Se realiza astfel un fenomen, paradoxal în aparenţă, care avea să fie caracteristic societăţii româneşti a vremii : munca de clacă a fost pusă în serviciul producţiei de mărfuri.

Goana după bani, expresie veridică a destrămării vechiului regim, nu a avut drept consecinţă numai robirea muncii ţăranului, accentuarea la maximum a obligaţiilor în muncă ale acestuia. În acelaşi timp, au fost reduse continuu suprafeţele aflate în folosinţă. Paralel cu aceasta, încercările de a efectua transformări corespunzătoare şi în regimul juridic al dreptului de proprietate devin tot mai consistente.

În Transilvania, cu particularităţile care-i sînt proprii, procesul a fost în general, acelaşi. Încercările de reglementare urbarială din primele două decenii ale secolului al XIX-lea, cărora le-a urmat conscripţia czirákyană[2], au scos în evidenţă gravele contradicţii sociale şi naţionale, aflate într-un strîns raport ce decurgea din realităţile sociale şi politice de aici. De asemenea, încercarea de reglementare din 1847 verifică proporţiile procesului de acaparare. În Moldova, mai cu seamă, dar şi în Ţara Românească, creşterea rezervei feudale, cu toate implicaţiile ce decurgeau de aici, ilustrează veridic extensiunea fenomenului amintit.

Poziţia şi reacţionarismul boierilor — respectiv al nobililor în Transilvania — faţă de rezolvarea democratică a problemei agrare, contraveneau flagrant nu numai intereselor celor mai vitale ale maselor de ţărani, care constituiau imensa majoritate a populaţiei, ci şi progresului, dezvoltării în general.

Ţăranii au luptat cu dîrzenie împotriva clăcii şi a robotei, pentru rezolvarea democratică a problemei agrare, pentru eliberarea de cătuşele feudale, pentru desfiinţarea „infamei iobăgii", pentru împroprietărirea pe pămînturile pe care le munceau de veacuri. Întreaga epocă anterioară anului 1848 stă sub semnul marilor mişcări ţărăneşti, expre-

---

[2] Cf. A. Oţetea, *Ţăranii români din Ardeal şi mişcarea lui Tudor Vladimirescu*, „Studii", an IX, 1956, nr. 6 şi Hurmuzaki, *Documente*, seria nouă, vol. III, Buc., 1967.

sie a necesităților înoitoare, obiectiv resimțite de societatea românească în întregul ei. Caracterul obiectiv al necesității de rezolvare a problemei agrare este reliefat și de faptul că, într-o manieră sau alta, ea formează obiectul atenției tuturor mișcărilor sociale și politice care au pregătit revoluția sub raport ideologic-programatic și oganizatoric. O găsim prezentă și în programul „conjurației confederative" din Moldova, sînt oferite soluții și în programul mișcării conduse de I. Cîmpineanu sau în a aceleia din 1840, după cum se află și în centrul preocupărilor „Frăției" și a intelectualilor români din Transilvania. De asemenea, în măsură egală, problema agrară stă în centrul atenției întregii ideologii progresiste românești, găsindu-și expresie în variatele forme de manifestare ale suprastructurii.

În fruntea luptei pentru rezolvarea problemei agrare pe cale democratică s-au situat reprezentanții cei mai străluciți ai națiunii române, proveniți din rîndurile burgheziei sau profesînd ideologia proprie acesteia. Pe acest teren de luptă care cerea nu numai dăruire, spirit de sacrificiu, ci și energie practică și competență teoretică, îi întîlnim pe N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, pe S. Bărnuțiu, C. Negri și pe Avram Iancu. Însă, luptătorii pentru progresul societății românești au privit rezolvarea problemei agrare, care consta în eliberarea și împroprietărirea țăranilor, nu prin prisma unui demofilism steril. Ei au cerut-o nu în numele ideilor umanitare — deși apelul la acestea nu a lipsit în pledoariile lor — ci au văzut în ea condiția *sine qua non* de care depindea viitorul țării, al neamului românesc.

Înlăturarea servituților și împroprietărirea constituiau condiția esențială a progresului. În primul rînd, actul, ducînd la desființarea relațiilor feudale, dădea o lovitură puternică reprezentanților vechiului regim; totodată, se crea o piață internă pentru capitalism și posibilități largi de dezvoltare pentru burghezie, în lupta sa pentru cucerirea puterii politice și pentru construirea unei noi societăți, în conformitate cu cerințele de dezvoltare ale progresului istoric. În Transilvania, eliberarea și împroprietărirea trebuiau să ducă, în același timp, la înlăturarea opresiunii străine și la afirmarea poporului român în drepturile sale naționale.

În realizarea acestor deziderate, țărănimea trebuia să fie forța motrice principală, aliatul esențial al noii clase chemată de istorie să descătușeze societatea din lanțurile robiei feudale.

Privind lucrurile prin prisma interesului major al societății, nu trebuie să înțelegem că la baza justificării acestui important act a stat doar interesul nud. Purtătorii de cuvînt ai marii aspirații sociale și naționale au înțeles exact sensul patriotic al acestei transformări, de natură să schimbe mersul istoriei însăși. S-au angajat în luptă conștienți și de riscurile sarcinii ce și-o asumau dar pătrunși și de măreția acesteia.

Eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor, impuse obiectiv de același stadiu al dezvoltării istorice, constituiau o sarcină unică, după cum unică era întreaga ideologie sub semnul căreia s-a pregătit revoluţia de la mijlocul veacului trecut.

Dezvoltarea organică şi unitară a ideologiei româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea este o problemă care, astăzi, nu mai poate ridica nici un fel de controversă. Mişcările revoluţionare interne, contactul permanent între moldoveni, munteni şi transilvăneni, continuate şi în afara graniţelor, la Paris, mai ales în cadrul „Societăţii studenţilor români" [3], au pregătit nu numai ideologia anului 1848 — comună pentru toţi românii — ci au pus şi bazele organizatorice ale revoluţiei.

Privită în acest context, revoluţia din anul 1848 ne apare nu regională, fracţionată, ci ca un tot unic, urmărind aceleaşi scopuri şi obiective, cu deosebiri dictate de circumstanţe care au imprimat desfăşurării anumite elemente caracteristice.

În această perspectivă istorică, înţelegem mai bine măsura în care eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor constituiau sarcina revoluţiei generale a românilor [4]. Faptul că această sarcină istorică nu a găsit o formulare identică în programele revoluţionare nu poate fi atribuită unei rămîneri în urmă pe plan ideologic, reflex al unei mai slabe dezvoltări sociale. Deosebirile sau limitele programatice iniţiale, ca şi saltul spectacular ideologic dintre programele revoluţionare moldovene, realizat între lunile martie şi mai, nu pot fi explicate printr-o mai slabă potenţă a burgheziei moldovene şi nici printr-o cristalizare gradată a ideologiei revoluţionare proprii acesteia, ci sînt rezultatul împrejurărilor specifice în care s-au desfăşurat revoluţiile în cele trei ţări româneşti. Mărturisirea lui M. Kogălniceanu, din discursul din 1891, rostit cu prilejul jubileului Academiei — care avea să fie cîntecul său de lebădă — este cît se poate de semnificativ în sensul celor de mai sus.

Marele patriot nota cu acest prilej că „ideea emancipării ţăranilor români" era proprie întregii generaţii de intelectuali ai epocii, considerată ca fiind „întîia reformă care primă pe toate celelalte" [5]. În 1840,

---

[3] V. Maciu, *Un centre révolutionnaire; la Société des étudiants roumains de Paris (1845—1848)*. „Nouvelles Études d'Histoire", vol. III, 1965 şi C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională, 1834—1849*, Buc., 1967, p. 78 şi urm.

[4] Pentru aceasta, cf. Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea deslănţuirii Revoluţiei de la 1848*. „Studii", an IX, 1956, nr. 1, p. 47. La Paris, aşa cum se desprinde din notele dictate de N. Bălcescu lui I. Ghica, în 1852, s-a hotărît ca împroprietărirea ţăranilor să se facă prin despăgubire.

[5] „Ideile de emanciparea ţăranilor români — adăuga Kogălniceanu — nu le-am avut numai eu, culese în timpul vieţii mele de student la Universitatea din Berlin; le-au avut toţi junii mei contemporani, fie că ei s-au adăpat la sorgintea civilizaţiunii germane, fie că ei s-au nutrit de civilizaţiunea franceză. Toţi cîţi ne-am întors în ţară din şcolile străine ne-am dat de misiune desrobirea ţăranilor din

continua Kogălniceanu, cu prilejul unei întruniri a tinerilor români din Paris, C. Negri „proclamă necesitatea împroprietăririi ţăranilor ca o reformă de care atîrnă însuşi viitorul statului român" [6].

Lucrarea lui Bălcescu *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, apărută în „Magazin istoric pentru Dacia", în 1846, avea să dea cea mai înaltă expresie acestor aspiraţii. Ea a constituit, după aprecierea lui Kogălniceanu, „pledoaierul cel mai elocvent şi cel mai veridic în favoarea marii reforme" [7].

În paginile acestui articol, care constituia un teribil avertisment adresat claselor dominante [8], istoricul, sprijinindu-se pe o pertinentă analiză, atrăgea atenţia asupra necesităţii de a „înfrăţi deosebitele clase ale societăţii, de a le interesa pe toate deopotrivă la *apărarea şi fericirea patriei comune*". La aceasta se va ajunge „*luminînd şi ridicînd poziţia socială a claselor de jos, dîndu-le drepturi deopotrivă şi îmbunătăţind mult starea lor materială*" [9]. Era, aici, o anticipare a acelei teorii organice, unitare, privind interdependenţa strictă dintre problemele fundamentale care stăteau la baza ideologiei revoluţionare paşoptiste.

Cuvintele lui N. Bălcescu — încheia Kogălniceanu, cu prilejul amintit — aveau să pună chestiunea la ordinea zilei. „Toate spiritele luminate, toate inimile fierbinţi îşi însuşiră soluţionarea chestiunii ca un ţel nobil al activităţii vieţii lor" [10].

Revoluţia anului 1848 va situa problema agrară pe primul plan, în afară şi peste graniţele provinciale, arbitrar impuse şi menţinute de stăpînirea străină.

În Transilvania, de asemenea, eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor constituiau o sarcină de ordin social şi naţional, obiectiv solicitată de stadiul dezvoltării istorice. Îi dădeau expresie Eftimie Murgu, care organiza lupta socială şi naţională în Banat [11] şi — mai ales —

---

lanţurile iobăgiei, a pontului şi a clăcii, constituirea proprietăţii mari şi mici ca proprietate liberă şi absolută, ca proprietate occidentală. De aceea, oricînd în ţară sau în străinătate junimea română, în adunările sale, a fost chemată a se rosti despre reformele care trebuiau a se introduce în România, întîia reformă care primă pe toate celelalte era emanciparea ţăranilor". M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, ediţia D. Berindei şi colaboratorii, Buc., 1967, p. 386.

6 *Ibidem.*

7 *Ibidem.*

8 Articolul începea cu un motto din Mirabeau, în care se nota lapidar că „*Privilegiurile se vor sfîrşi dar poporul rămîne vecinic*" şi se încheia cu concluzia sugerată de tragicul destin al poporului polonez: „...vai de acele naţii, unde un mic număr de cetăţeni îşi întemeiază puterea şi fericirea lor pe robia gloatelor. Ele pier!". N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, Buc., 1940, tom I, p. 1, p. 187, 198.

9 *Ibidem*, p. 198.

10 M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 386.

11 V. Cheresteşiu, *Adunarea de la Blaj*, Buc. 1966, p. 150—151; Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 63.

tînărul tribun Avram Iancu care exprima lapidar imperativul vremii: „desființarea robotelor fără despăgubire sau moarte" [12]. Iancu, la fel ca și ceilalți tineri ai generației sale, în fața atitudinii nobilimii, manifestată cu prilejul noii reglementări urbariale din 1847, în dezbaterile Dietei din Cluj, își exprima convingerea că „nu cu argumente filozofice și umanitare se pot convinge nobilii, ci doar cu lancea lui Horea" [13].

La rîndul său, S. Bărnuțiu, în celebra sa *Provocațiune*, dădea cea mai înaltă expresie interdependenței dintre problema socială și cea națională, în împrejurările create de revoluția maghiară [14].

Țărănimea nu a așteptat pasivă ca soarta sa să fie rezolvată prin tratative cu dușmanii ei sociali și naționali. A înțeles să participe activ la lupta împotriva feudalismului și pentru promovarea dezideratelor naționale. Trebuia ca cei pe care istoria i-a plasat în fruntea revoluției s-o conducă cu fermitate și consecvență pe calea luptei pentru dărîmarea vechiului regim și construirea unei societăți noi, să-i folosească cu pricepere întreaga capacitate revoluționară.

În Moldova, în preajma și în timpul anului 1848, exista o situație revoluționară reală, pe fondul căreia revoluția era perfect posibilă [15]. În virtutea cauzelor de ordin intern și sub impulsul ideilor generoase revoluționare, spiritul combativ al maselor a crescut într-o însemnată măsură. Sînt cunoscute diverse forme de manifestare a luptei maselor: strămutări masive în interiorul țării, fuga peste hotare și — mai ales — nesupunerea la îndeplinirea obligațiilor feudale precum și răzvrătiri directe și violente [16]. În primele luni ale anului 1848, posibilitatea unei răscoale populare cu caracter general era considerată ca fiind certă de mulți dintre contemporani. Astfel, spre exemplu, consulul francez nota textual că „întreaga primejdie vine din partea țăranilor" [17]. Domnitorul însuși, de altfel, manifesta temeri asemănătoare [18].

[12] V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 182.

[13] Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Buc., 1965, p. 30.

[14] „Încă o dată fraților — nota el — fără nație și republica e numai un despotism afurisit; ștergerea iobăgiei nației române, ca naționalitate română, congres național în care să ne înțelegem mai înainte despre dobîndirea acestora. Nici mai mult nici mai puțin — aceasta mai întăi, celelalte se vor adăuga; fără aceasta și raiul e iad..." V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 214.

[15] Cf. Gh. Platon, *Situația maselor populare din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași", sect. III, a) Istorie, tom XII, 1966 și tom XIII, 1967 și *Din lupta maselor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848*, „Studii și articole de istorie", vol. VII, Buc. 1965. Vezi — în aceeași problemă — și articolele noastre din „Studii și articole de istorie", vol. IV, Buc., 1962, și „Revista arhivelor", nr. 1, 1963.

[16] *Ibidem.*

[17] *Anul 1848 în Principatele române*, tom I, p. 227—230.

[18] *Ibidem*, p. 173—174.

Chiar după ce mișcarea burgheziei și a boierimii liberale, din martie 1848, a fost înăbușită și în țară instaurat un regim terorist, frămîntările țărănești au continuat cu tot mai multă vigoare. Țăranii erau convinși — și în acest sens își canalizau și eforturile — că relațiile cu proprietarii trebuiau să se modifice în manieră radicală [19], că nu vor mai putea fi constrînși să îndeplinească lucrul boierescului [20].

Atmosfera revoluționară din țară este consemnată în următorii termeni în unul din documentele vremii: „Un duh de revoltă, de nesupunere și de anarhie se înfățoșază astăzi, cel puțin în parte, între lăcuitori și mai vîrtos între răzeși; o idee vagă, ca o epidemie politică, trecută de pe aiurea, circulează în fantazia lor că ar fi sosit timpul cînd să se rădice în contra proprietarilor, să împartă moșiile sau cel puțin să încalce proprietățile lor" [21].

Țăranii erau receptivi la ideile noi, pregătiți să participe la o răsturnare cu caracter revoluționar. Hotărîrea de luptă a fost întărită de victoria fraților de peste Milcov [22]. Chiar dacă știrile potrivit cărora țăranii din regiunea muntoasă a Moldovei ar fi pornit înarmați cu topoare și furci, „pentru a merge să-și verse sîngele pentru apărarea constituției fraților lor" [23] nu sînt confirmate întru totul, avem suficiente mărturii din care rezultă că, în vara anului 1848, după izbucnirea revoluției din Țara Românească, „se molipsise și granița Moldovei" [24].

Un emisar al comitetului revoluționar, care cutreiera Moldova în vara anului 1848, subliniind necesitatea acută de bani și arme, își exprima convingerea că mai greu se vor găsi „focurile" decît „soldații" [25].

Cu înțelepciunea omului din popor, pentru care noțiunile de țară și libertate aveau sensuri precise, țăranul Costan, însoțitorul lui G.

---

19 Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 14.659.

20 Ibidem, dosar nr. 13.628, f. 7.

21 *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, Buc. 1960, p. 319 și urm.

22 Intr-un articol din „Pruncul român" se nota că țăranii din Moldova „toți sînt gata a se revolta, nemaiputînd suferi robia, mai vîrtos de cînd aflară că frații lor sînt liberi". *Anul 1848 în Principatele române*, tom III, p. 212—214.

23 *Ibidem*, tom IV, p. 365 (corespondență din Iași către „Le National", din 14 septembrie 1848).

24 In februarie 1851, N. Vogoride comunica Vistieriei că „în anul tulburării din Valahia, de care se molipsise și granița Moldovei", 95 locuitori, împreună cu familiile lor, din 8 sate proprietăți ale sale, din ținuturile Covurlui, Putna și Tecuci, au trecut granița și s-au stabilit în Țara Românească. Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 427, f. 53—57.

25 „...Pentru războinici — sublinia acesta — să puteți găsi D-voastră atîtea focuri cîți soldați vă voi găsi eu, la care atît de bine m-am încredințat, după cercetările ce le-am făcut, încît vă pot pune drept chezășie capul meu...". Cf. T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina la 1848*, Sibiu, 1944, p. 73—75, anexa nr. 23.

Sion, îi replica acestuia la reproșurile că țăranii au asistat pasivi la reprimarea mișcării din martie: „...țara, ce-i tot dai cu țara! De unde să știe țara că o mînă de oameni s-au adunat la Iași ca să-i facă binele?... Dacă [boierii] avea să facă un lucru ca aista, de ce n-au dat de știre satelor... că, crede-mă... ar fi venit cinci sute de mii de oameni...". În fața acestui răspuns, Sion a trebuit să admită că „țăranii se pricep la revoluțiune mai bine ca noi ăștia, oameni luminați și civilizați" [26].

Revoluționarii moldoveni nu au antrenat masele — țărănimea, în speță — la lupta pentru răsturnarea regimului. Faptul că *Petiția proclamație* a avut un caracter limitat și că revendicarea principală privind eliberarea și împroprietărirea țăranilor a fost inclusă abia în documentele ulterioare, în *Prințipiile* de la Brașov și în *Dorințele partidei naționale*, nu reprezintă un element întîmplător, rezultat al unei cristalizări ideologice gradate. Neangajarea maselor făcea parte integrantă din linia tactică adoptată de moldoveni încă din frămîntările anterioare, care au anunțat și au pregătit mișcarea din 1848.

În Moldova — considerăm noi — nu era cu putință o mișcare care să enunțe, din capul locului, principii răsturnătoare. Boierimea moldoveană era mult prea puternică și conservatoare, populația orășenească neomogenă, diferențiată, nu atît prin naționalitate și confesiune, cît, mai ales, prin regimul fiscal și juridic inegal, caracteristic feudalismului, aparatul represiv al lui M. Sturza puternic și prompt. Din aceste rațiuni dar și din cauza principiilor pe care le profesau și care — la cei mai mulți — erau ostile ridicării maselor la lupta armată, revoluționarii moldoveni nu au chemat masele, țărănimea mai ales, să participe la înfăptuirea practică a propriilor lor năzuințe și aspirații. Nu au canalizat valul mișcărilor populare pe făgașul unei insurecții cu caracter general. Lipsite de conducător și de program, masele și-au consumat izolat potența revoluționară dînd însă lovituri nimicitoare rînduielilor feudale.

În Țara Românească lucrurile au avut un alt curs. Țărănimea a participat activ la revoluție, fiind forța motrice principală.

Desigur, în explicarea deosebirilor dintre desfășurarea evenimentelor din Moldova și Țara Românească — fără să atribuim vreun rol determinant factorului temperamental — trebuie avută în vedere și tradiția revoluționară. Lupta socială și națională din 1821, faptul este astăzi de netăgăduit, a avut un profund ecou în toate provinciile românești [27]. Toți românii au vibrat la chemările revoluționare ale lui Tudor. Acestea corespundeau unor interese care depășeau granițele regionale. Tradiția a fost însă mai vie și mai durabilă în Țara Romă-

26 G. Sion, *Suvenire contimpurane*, Buc. 1888, p. 188.
27 A. Oțetea, *op. cit.*

nească. Mişcările ulterioare, — aşa cum consemna şi N. Bălcescu — nu au făcut decît să adapteze şi să completeze programul din 1821. Şi mişcarea din 1840, ca şi „Frăţia", au pus pe primul plan problema propagandei revoluţionare, a antrenării pe făgaşul revoluţiei a maselor largi. Ţărănimea, mai ales, trebuia atrasă şi interesată în izbînda revoluţiei prin înscrierea în programul revoluţionar a revendicărilor sale cele mai arzătoare.

N. Bălcescu, această figură singulară a revoluţiei noastre, a făcut prin scrierile şi activitatea sa practică, o strălucită demonstrare a faptului că rezolvarea problemei agrare constituia, în fond, triumful revoluţiei. Cu intuiţia istorică şi clarviziunea ce-l caracterizau, el a stabilit strînsa dependenţă de problema agrară a tuturor celorlalte probleme fundamentale ridicate de revoluţia de la 1848, dezvoltînd ideile ce le formulase încă din 1846, în lucrarea *Despre starea soţială a muncitorilor plugari*[28].

Desfiinţarea iobăgiei şi împroprietărirea de care atîrnă viitorul întregii „Românimi", impusă de datoria „de a organiza o patrie, a scăpa o patrie"[29], trebuia să-i redea ţăranului calitatea de *om*. De asemenea, oferindu-i posibilitatea ca, prin intermediul votului universal, să participe la viaţa politică, ţăranului i se conferă calitatea de *cetăţean*. Cînd ţăranul va fi întregit „în drepturile sale de om, de cetăţean şi de *naţie*", cînd se va asigura viitorul şi naţionalitatea, cînd „patria, România", nu va mai constitui un vis, se va putea insufla în popor „convingeri revoluţionare". Va fi posibil apoi să i se „pună arma în mînă şi să i se spună : acum cînd ai o credinţă, fii gata să mori pentru ea"[30]. Numai în aceste condiţii se putea crea acea armată revoluţionară chemată să apere cuceririle revoluţiei. Aceasta este larga viziune pe care Bălcescu o avea asupra perspectivelor de rezolvare a problemei agrare şi — în acest sens — a militat cu consecvenţă pe întreg parcursul revoluţiei.

Şi în Ţara Românească — ca şi în Moldova, de altfel — după expresia unui comisar de propagandă, „ţăranii au simţit trebuinţa unei revoluţii" înainte ca aceasta să fi devenit o necesitate pentru pătura intelectuală[31]. Chemarea revoluţionară şi „rugăciunea" de la Islaz, care condamnau în termeni atît de aspri „ticăloasa iobăgie" şi „muncile Faraonilor", a căzut pe un teren pregătit. Situaţia revoluţionară îşi găsea expresia în puternice mişcări ţărăneşti. Pe acest

[28] Cf. supra, p. 37.

[29] N. Bălcescu, *Despre împroprietărirea ţăranilor*, *Opere*, ed. G. Zane, tom. I, p. 271.

[30] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, ed. G. Zane, Buc., 1964, p. 280.

[31] Cf. A. Rîmniceanu, *Ţăranii în revoluţia de la 1848*, Buc. 1948, p. 55. „Ţăranii, nota acesta, au simţit trebuinţa unei revoluţii înaintea noastră".

teren, ideile revoluţiei au constituit — potrivit unei aprecieri contemporane — un veritabil „balsam dătător de viaţă“ [32].

Prin acţiunile lor, desfăşurate cu vigoare sporită mai ales după începerea revoluţiei, ţăranii au demonstrat că, în pofida poziţiei oficiale a guvernului revoluţionar [33], înţeleg să lupte pentru aplicarea practică integrală şi imediată a articolului 13 din Proclamaţia de la Islaz. Ministerul de interne, în adresa către guvernul provizoriu, din 12 iulie 1848, aprecia în următorii termeni lupta antifeudală a ţărănimii, generalizată asupra întregii ţări : „. . .clăcaşii petrec într-o nesupunere şi îndîrjire atît de însemnătoare, încît nu numai datoriile lor către proprietate nu voiesc a le îndeplini, lăsînd într-o desăvîrşită răpunere toată recolta, ameninţînd pe proprietari şi arendaşi că-i vor maltrata şi le vor dărîma casele de vor îndrăzni să pretinză de la dînşii lucrarea clăcii — ameninţări care, în multe locuri, au fost puse în practică — dar îndrăznesc a dispreţui şi poruncile stăpînirii. . .“ [34].

Lupta antifeudală a ţărănimii nu mai avea un caracter spontan şi anarhic ca în trecut. Ea se împletea organic cu lupta pentru apărarea revoluţiei, pentru aplicarea consecventă şi integrală a programului acesteia. Activitatea comisarilor de propagandă, creaţie a energiei clocotitoare a lui Bălcescu, dăduse roade. „Toată ţara era revoluţionată“ [35]; ţăranii fuseseră ridicaţi la conştiinţa revoluţionară. Faptul este demonstrat nu numai de maniera în care ţăranii şi-au susţinut revendicările şi principiile în „Comisia proprietăţii“, ci mai ales, de manifestaţiile uriaşe în care, împreună cu masele de locuitori ai Bucureştiului, au dovedit rădăcinile adînci ale revoluţiei româneşti.

Au fost prezenţi la Islaz şi „înfrăţiţi cu orăşenii“ — la impunătoarea manifestaţie din 11 iunie cînd, „fără arme, fără nimic, cu merinde numai în traistă, cu punturile noii constituţii în mîni, intrară în capitală sub stindardele lor strigînd Dreptate!“ [36]. De asemenea, au participat în număr impresionant la adunările de pe cîmpia Filaretului, devenită cîmpie a libertăţii, după cum au fost alături de popu-

---

32 R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Buc. 1908, p. 176—177.

33 Astfel, pentru a ne limita doar la acest exemplu, I. Ghica, aflat la Constantinopol, descriind atmosfera din ţară, provocată de primejdia unei intervenţii otomane, „într-o notă adresată Porţii, subliniază că „Les membres du Gouvernement provisoire, ainsi que tous les hommes qui sont à la tête du mouvement actuel, sont disposés à toutes les concessions, mais le peuple ne l'est pas. La nation ne comprend pas toutes ces exigences politiques. . .“. *Anul 1848 în Principatele Române*, tom II, p. 773 (nota din iulie 1848).

34 A. Stan, *Participarea ţărănimii muntene la revoluţia de la 1848 în lumina unor noi documente*, „Revista arhivelor“, nr. 1, 1962, p. 223. Vezi şi studiul *Aspecte ale mişcării ţărăneşti în timpul revoluţiei de la 1848 în Ţara Românească*, „Studii şi materiale de istorie modernă“, vol. II, Buc. 1960, p. 155—186.

35 *Anul 1848 în Principatele Române*, tom I, p. 541 (scrisoare a lui G. Bariţiu către Fl. Aaron).

36 *Ibidem*, p. 542—543 şi D. Berindei, *Contradicţiile de clasă în desfăşurarea revoluţiei muntene din 1848*, „Studii“, an XI, 1958, p. 33.

lația capitalei și cu prilejul înăbușirii comploturilor contrarevoluționare. Și la ei se referea Bălcescu în entuziasta apreciere în conformitate cu care „poporul capitalei a întrecut pe toate popoarele Europei, chiar și pe parizieni" [37].

Cea mai înaltă pildă de patriotism și abnegație, de hotărîre de a trăi într-o țară liberă și independentă, au dat-o zecile de mii de țărani atunci cînd, cu piepturile lor, au făcut un zid viu în jurul capitalei, pentru a opri intrarea armatelor otomane.

Lupta țăranilor nu s-a încheiat o dată cu înfrîngerea revoluției. „Pornită pe prințipiul comunismului — cum se aprecia într-un document al vremii — că pămîntul particular va trece în a lor stăpînire" [38], țăranii și-au intensificat lupta angajîndu-se, în unele locuri, chiar la răscoale organizate [39].

Participarea activă, conștientă și eroică [40] a maselor a determinat caracterul revoluției, i-au legitimat rațiunea și i-au apărat existența. Tot masele aveau să fie acelea care — prin lupta desfășurată în noile condiții istorice, de după înăbușirea revoluției — aveau să impună aplicarea în viață a programului de la 1848, expresie a năzuințelor celor mai vitale ale poporului român.

În Transilvania, țărănimea nu era numai o forță socială; prin componența sa ea reprezenta un popor căruia Inochentie Micu, încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea, îi afirma prezența istorică cu argumente luate din arsenalul noii ideologii luministe. Europa întreagă văzuse în teribila răscoală din 1784, care pusese sub semnul întrebării existența întregii nobilimi, o manifestare viguroasă a poporului român, încătușat în lanțurile robiei feudale și naționale. „Școala ardeleană" și „Supplexul" constituiau o altă replică, nu mai puțin pregnantă, a voinței unui popor de a face să-i fie respectate drepturile.

În condițiile istorice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în plin proces de formare a națiunii române, problema socială, a desființării relațiilor feudale și împroprietăririi, imperios solicitate de dezvoltarea societății, nu putea fi despărțită de cea națională. Între ele exista o strînsă interdependență. Teama că Transilvania va deveni românească în eventualitatea în care nobilimea își va pierde privilegiile iar iobagii vor primi pămînt și drepturi, tempera veleitățile reformatoare ale multora dintre liberali [41].

---

[37] I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, Buc. 1889, p. 42.

[38] *Anul 1848 în Principatele Române*, tom V, p. 180.

[39] Maria Roșca-Rosen, Adrian Pațica, *Răscoala țăranilor în anul 1848 în Țara Românească*, „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai", tomus III, nr. 8, series IV, fasc. 2, Historia, Cluj, 1958, p. 113—124.

[40] D. Berindei, *op. cit.*, p. 34.

[41] V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 96.

Condusă de un tineret generos, ieşit din rîndurile sale sau legat prin mii de fire de cele mai fierbinţi aspiraţii şi năzuinţe, ţăranii din Transilvania s-au afirmat în 1848 ca o forţă impresionantă, hotărîţi să meargă pe drumul indicat de Horea pentru a-şi impune drepturile.

Revoluţia românilor din Transilvania este — se poate spune — revoluţia ţăranilor de aici, care constituiau imensa majoritate a poporului român. Ea nu s-a manifestat însă anarhic, distrugător. Niciodată pînă acum, în decursul istoriei, această uriaşă forţă nu a manifestat atîta înţelepciune. Convingerile revoluţionare erau rezultatul întregii epoci de prefaceri, în cursul căreia poporul român a ajuns la conştiinţa de sine.

Prima adunare de la Blaj, din Duminica Tomii, care urma unei întregi perioade de lupte deschise împotriva cătuşelor feudale, sociale şi naţionale, trebuia, în intenţia organizatorilor, să realizeze coeziunea poporului, în condiţiile gravei primejdii ce-i ameninţa fiinţa naţională.

Ţăranii ascultau cu evlavie conţinutul manifestelor şi cuvîntul conducătorilor lor, care-i făceau să înţeleagă că „în urma mişcării... românilor, iobăgia se va şterge negreşit, căci atunci cînd un popor de trei milioane se va deştepta din somnul său de moarte, lanţurile sclaviei care l-au ţinut legat de glie vor cădea ruginite dinaintea picioarelor lui"[42]. Trecînd peste toate restricţiile, cu o hotărîre care a stîrnit o vie şi legitimă îngrijorare[43], mai mult de 4000 de ţărani s-au adunat la Blaj. A fost, aici, o primă verificare a potenţelor revoluţionare ale întregului popor român. Dacă ţăranii s-au putut convinge că au conducători devotaţi şi capabili, aceştia, la rîndul lor, au avut prilejul, pentru prima dată, să-şi dea seama de uriaşa forţă ce-o reprezintă poporul. Încrederea şi spiritul revoluţionar au crescut.

Cea de a doua adunare de la Blaj, din 3—5/15—17 mai 1848 a lăsat o imagine de neşters în amintirea contemporanilor. Adunarea zecilor de mii de români a impus nu numai prin forţa şi hotărîrea ce o degaja, ci şi prin spiritul de ordine". Aşa ceva n-a prea văzut vreodată Europa...", nota Mészáros Károly, adînc impresionat de spectacolul ce i se oferea[44]. Văzînd mulţimea care curgea din toate părţile, exclama emoţionat V. Moldovan, „omul gîndea că au înviat din morţi şi se grăbesc la Blaj, ca să vadă ziua libertăţii, cu al cărei dor le-a expirat sufletul"[45].

N. Bălcescu, la rîndul său, trei ani mai tîrziu, într-o vibrantă evocare a măreţului eveniment, subliniind persistenţa ideii de unitate, arăta că atunci, pentru prima oară, un popor întreg a răspuns celor

---

[42] *Ibidem*, p. 306.

[43] Ţăranii din Biia, de pildă, au declarat răspicat : „Noi, de ne-o frige, de ne-or fierbe, de-am şti că ne-am potopi cu toţii acolo, tot vom merge pe ziua pusă la Blaj, cu satu". *Ibidem*.

[44] *Ibidem*, p. 439.

[45] *Ibidem*, p. 417.

care-i vorbeau de unire cu Ungaria prin strigarea: „Noi vrem să ne unim cu Ţara!" [46].

Aici, la Blaj, românii şi-au impus propriul lor program social şi naţional care a imprimat şi mai multă unitate revoluţiei.

Pentru a-şi apăra existenţa şi fiinţa naţională, românii au trebuit să lupte. Armata moţilor, în fruntea căreia se găsea Avram Iancu, concentrată în regiunea munţilor Apuseni, declarată „ţară românească", a apărat cu curaj şi fermitate idealurile revoluţiei naţionale. Întreaga forţă a revoluţiei o alcătuiau ţăranii. Bălcescu, fericit că regăsea aici „o naţionalitate şi o viaţă românească înfocată şi puternică", aducea moţilor urări de noroc şi izbîndă din partea românilor din *ţară*. Le-a vorbit acestora de „puterea naţiei române, de numărul ei, de întinderea pămîntului ce i-a dat Dumnezeu şi de ursitele cele mărețe ce o aşteaptă în viitor". Întreaga oaste de ţărani, într-un cald elan patriotic, răspundea acestei evocări a României viitoare prin intonarea impunătoarei marseieze a Românilor: *Deşteaptă-te Române* [47].

Sînt, toate acestea, mărturii care atestă că ţărănimea, la 1848, în Transilvania, a fost cea care a purtat, a impus şi a apărat revendicările sociale şi naţionale ale poporului român. A fost forţa principală a revoluţiei.

Ţăranii, striviţi sub povara cătuşelor feudale, şi-au afirmat cu tărie dorinţa de a trăi într-o ţară liberă şi independentă, dotată cu instituţii democratice. Şi-au manifestat potenţa revoluţionară în Moldova, au alcătuit principala forţă motrice a revoluţiei în Ţara Românească, s-au ridicat, ca un singur om, în Transilvania pentru apărarea naţionalităţii.

Revoluţia a înscris încă o dată în istoria patriei o pagină în care masele — cele ţărăneşti, mai ales — au jucat rolul hotărîtor, contribuind la progresul societăţii româneşti.

LA PAYSANNERIE PENDANT LA RÉVOLUTION DE L'ANNÉE 1848 DANS LES PAYS ROUMAINS

Résumé

Dans la première partie de ce travail, en partant de l'analyse des conditions économiques et sociales des pays roumains dans la première moitié du XIX-ème siècle, l'auteur à établi les conditions historiques dans lesquelles le problème agraire — l'affranchissement et l'attribution des terres aux paysans — s'était imposé comme problème

[46] N. Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, ed. citată, tom I, p. 126.

[47] *Ibidem*, p. 129.

fondamental dans les programmes des révolutions roumaines de l'année 1848.

Dans la deuxième partie, on fait un court exposé sur le rôle des paysans dans les événements de 1848. Ils ont manifesté, avec force, leur potentiel révolutionnaire en Moldavie, ont formé la principale force motrice dans les révolutions de Valachie et de Transylvanie, en lutte pour la défense de la révolution et le maintien de la nationalité roumaine.

IAȘUL ÎN ISTORIA CONSTITUIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

DE

A. LOGHIN

Lupta pentru libertate socială și națională a poporului român reprezintă un proces îndelungat marcat de mari momente ce stau la temelia ființei noastre de stat. „Eliberarea națională a poporului român, înfăptuirea unității sale statale s-au impus, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, în special începînd din secolul trecut, ca o problemă la ordinea zilei, ca o necesitate imperioasă ridicată de însăși dezvoltarea societății, ca o condiție indispensabilă de care depindea înscrierea poporului român pe orbita progresului, alături de țările avansate ale Europei" [1].

Începutul secolului al XX-lea cunoaște o intensificare a luptei pentru realizarea unității noastre statale. Și acum, ca și înainte, în străvechea capitală a Moldovei, Iași, au loc acțiuni memorabile în sprijinul luptei de eliberare și unitate națională. Menționăm în acest sens sărbătorirea, în anul 1901, a tricentenarului morții lui Mihai Viteazul *, Congresul din luna mai 1909 a „Ligii pentru unitate cultu-

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, Ed. pol., Buc., 1968, p. 10.

* Sub conducerea „Ligii pentru unitate culturală a tuturor românilor", în ziua de 8 noiembrie 1901, în Piața Unirii din Iași a avut loc o mare adunare populară cu care prilej delegați ai provinciilor românești și-au manifestat prețuirea față de trecutul de luptă a poporului român, față de aspirațiile sale de viitor. Reprezentantul studențimii transilvănene, vorbind despre faptele de arme ale luminatului voievod, a exprimat credința că idealul căruia marele fiu al neamului și-a închinat viața va încolți și cimenta în zilele noastre spre unirea poporului român.

În seara aceleiași zile, la Universitatea ieșeană a fost sărbătorită personalitatea lui Mihai Viteazul, subliniindu-se continuitatea de aspirații, idealurile comune. De Mihai Viteazul, se sublinia în cuvîntul comemorativ, ne leagă ideile scumpe neamului nostru; neatîrnarea și unirea românilor. Pe amîndouă le-a realizat o clipă vitejia marelui voievod, provocînd parcă urmașilor prin faptele sale, ținta

rală a tuturor românilor" **, Congresul din acelaşi an al studenţilor, la care au participat reprezentanţi ai provinciilor româneşti, din Macedonia etc. ***, dezvelirea, în anul 1912, a monumentului ridicat în cinstea lui Al. I. Cuza **** şi altele.

şi menirea statornică a veacurilor următoare ce secolul al XIX-lea a izvorît o parte bună din amîndouă aceste idei, care conduc dezvoltarea poporului român. Neatîrnarea politică s-a înfăptuit. Unirea a două ţări române s-a îndeplinit. Secolului în care intrăm îi rămîne desăvîrşirea idealului: neatîrnarea economică şi unirea românilor într-un stat mare şi puternic. (*Anuarul Ligii culturale a tuturor românilor pe anul 1901*, Iaşi, 1902).

** Congresul „Ligii culturale", ţinut la Iaşi, a prilejuit noi acţiuni menite să exprime unitatea de gîndire şi simţire a poporului român care lupta pentru realizarea statului unitar. Preşedintele „Ligii culturale", motivînd alegerea oraşului Iaşi pentru ţinerea Congresului spunea: „Inima noastră ne-a mînat să venim aici, căci aici găsim cîmp prielnic pentru încolţirea seminţei sănătoase ce aruncăm, aici găsim tradiţii istorice care ne încălzesc şi ne călăuzesc în lupta mare şi sfîntă ce întreprindem. Aici o mînă de moldoveni, în frunte cu glorioşii lor domni, au ţinut piept invaziei barbarilor şi au ştiut să reziste celui mai glorios sultan, Mahomed al II-lea (*Calendarul „Ligii culturale" a tuturor românilor pe anul 1910*, Iaşi, 1911). Transilvania îşi trimitea studenţilor ieşeni steagul, expresie impresionantă a aspiraţiilor patriotice comune. În piaţa, martoră a atitor manifestări care tindeau către unitatea poporului român, s-a jucat de către românii veniţi din toate colţurile ţării Hora Unirii. La Teatrul Naţional, reputatul artist State Dragomir a recitat poezii ale lui V. Alecsandri care subliniau lupta seculară a românilor pentru independenţă şi unire. La Ciurea s-a dezvelit monumentul eroilor căzuţi în războiul de independenţă.

*** În anul 1909 se înfiinţează „Societatea generală a studenţilor de pretutindeni" cu centre la Iaşi, Budapesta, Viena, Paris etc. Din societate făceau parte toţi studenţii români de pe lîngă universităţile menţionate (Arhivele Universităţii Iaşi, dosar nr. 1/1918, filele 390—391). Tot în anul 1909 are loc la Iaşi congresul studenţilor amintit mai sus (*Calendarul „Ligii culturale"* 1910, p. 184)

Piaţa Unirii devine din nou locul afirmării idealurilor comune tineretului din toate colţurile ţării. Din discursurile rostite aici, cu prilejul congresului studenţesc, delegaţii studenţilor transilvăneni arătau că „studenţimea e datoare să ţie pururea puternică ideea conştiinţei naţionale luptînd pentru întărirea solidarităţii de neam". („Opinia" din 10 sept. 1909).

Presa ieşeană se face ecoul acestor manifestări, salutîndu-le şi apreciind conţinutul lor adînc patriotic: „Cu drag vă ieşim în cale, notează ziarul „Opinia", şi plini de bucurie vă primim în mijlocul nostru nepreţuiţi copii, speranţa şi viitorul neamului. Milioane de români pentru a căror simţăminte naţionale nu există hotare, privesc cu dragoste fără margini la voi şi vă trimit salutul lor de admiraţie şi iubire". (*Idem*, din 6 sept. 1909).

Hotărîrile congresului relevă conştiinţa matură a tineretului, care milita deschis pentru triumful idealului de unitate naţională. Astfel, Congresul a hotărît alcătuirea unui program general ce va călăuzi activitatea viitoare a studenţilor români. (*Idem*, din 10 sept. 1909), iar delegaţia transilvăneană a susţinut referatul cu titlul semnificativ „Studentul ardelean asupra neamului nostru din Ardeal şi Ţara Românească". (*Idem*, din 7 sept. 1909). Reprezentantul tineretului, vorbind în numele studenţilor de pretutindeni saluta forul cel mai înalt al culturii ieşene pentru poziţia sa înaintată în susţinerea idealurilor comune întregului popor român, arătînd că Universitatea de la Iaşi radiază, binefăcătoare pentru neamul întreg, razele ştiinţei şi idealurile româneşti". (N. A. B o g d a n, *Regele Carol I şi a doua sa capitală*, Bucureşti, 1916, p. 608).

**** Dezvelirea la Iaşi, în anul 1912, a monumentului ridicat în cinstea lui Al. I. Cuza prin hotărîrea din 1909, prilejuită de semicentenarul statului naţional

Toate manifestările legate de lupta pentru eliberare şi unitate naţională au avut loc în istorica Piaţă a Unirii.

Marii istorici A. D. Xenopol şi N. Iorga, referindu-se la importanţa Pieţii Unirii, arătau, încă în anul 1911, într-un memoriu adresat primăriei Iaşi că „Piaţa Unirii a reprezentat întotdeauna, în oraşul nostru, tradiţia Unirii, care a pornit de la faptul istoric că aici, pe locul din faţa lui Petrea Bacalu, cuprins în piaţa de astăzi, s-a jucat mai întîi „Hora Unirii" la 1857 şi 1859 de către poporul luptător pentru marele act. De aceea, ţinînd tocmai seama de tradiţia istorică, administraţia comunală a dat acestei pieţe numele de Piaţa Unirii. Şi aceasta a şi făcut ca de la înfiinţarea ei, în 1881, şi pînă astăzi, această piaţă să servească de loc de manifestaţie a bucuriei publice, la prilejul diferitelor sărbători naţionale îndeosebi a Unirii, cînd s-a jucat întotdeauna danţul simbolic aici" [2].

În condiţiile primului război mondial, cînd puterile centrale ameninţau fiinţa ţării şi zădărniceau aspiraţiile unităţii naţionale, alte manifestări ieşene au exprimat hotărîrea poporului român de a-şi apăra cuceririle şi idealurile sale. Astfel, impresionanta adunare din luna iunie a anului 1917 din Piaţa Unirii de la Iaşi, unde a luat cuvîntul şi marele istoric N. Iorga, a alăturat acţiunilor împotriva armatelor imperialiste, pentru cauza unităţii statale, voinţa şi lupta

---

român a ocazionat un nou moment de glorificare a actului din 1859 şi, totodată, un moment de reafirmare a ideii necesităţii continuării şi desăvîrşirii luptei pentru unitate naţională. (Pentru sărbătorirea semicentenarului, încă din anul 1903 s-a alcătuit un comitet ce avea misiunea să acţioneze în vederea ridicării, la Iaşi, a unui monument închinat primului domnitor al României).

Astfel în preajma festivităţilor, un reprezentant al populaţiei din Buzău scria instituţiilor culturale ieşene: „numai puţin timp ne mai desparte de ziua mult dorită cînd un mare număr de români din toate unghiurile vor asista cu mare bucurie la dezvelirea monumentului primului domnitor al celor două ţări surori, unite în una singură". (Arhivele Universităţii Iaşi, dosar nr. 16/1912, fila 88).

Participarea a mii de români din întreaga ţară, a unor delegaţii speciale din diferite regiuni, la întrunirea din Piaţa Unirii, în ziua de 27 mai 1912 pentru dezvelirea impresionantului monument al lui Cuza şi al celor mai apropiaţi luptători pentru unitate naţională — Kogălniceanu, Negri, Florescu şi Creţulescu — reprezintă o strălucită manifestare de simţire şi gîndire a românilor. Idealul politic ce simboliza ridicarea statuii lui Vodă-Cuza, faptul că la această sărbătoare participau mii şi mii de cetăţeni din toate colţurile ţării, au dat acestor serbări caracterul unei sărbători naţionale a întregului popor român. (Arhivele Universităţii Iaşi, dosar nr. 229/II — 1911, f. 207—209). Martorii acestor manifestări relatau că „totul a fost strălucit şi înălţător, făurind mari nădejdi în inimile românilor" *(Ibidem)*.

Ca supremă mărturie a grandioasei manifestări stă discursul rostit în faţa statuii lui Vodă-Cuza de către istoricul Nicolae Iorga care intuia realizarea dreptăţii istoriei. „Şi ne gîndim astăzi cu încredere la acei care cîndva, după ce istoria va da fiecăruia dreptatea cea netăinuită, împărţind nemuritorii lauri, vor constata cu mîndrie înaintări nouă şi vor arăta în zare noi speranţe". („Opinia", din 28 mai 1912).

[2] Citat de Gh. Ungureanu, în articolul *De la Hora Unirii la statuia lui Al. I. Cuza* în „Cronica", nr. 3 (102), din 20.I.1968.

voluntarilor din toate colţurile ţării, printre care numeroşi voluntari din Transilvania. Nicolae Iorga, în memoriile sale, consemna în acest sens: „Ardelenii trec dimineaţa, impunători ostaşi cu feţele bronzate în acel marş apăsat, purtîndu-şi marile steaguri româneşti se duc la prestarea jurămîntului... Zguduitoare întîmpinare a ardelenilor în Piaţa Unirii, plină cum nu s-a mai pomenit... Foarte frumoasă cuvîntare literară a lui Goga. Dr. Lupu plînge sus pe statuia lui Cuza... Victor Deleu, şeful ardelenilor, răspunde cu un discurs de o extraordinară putere... În horă se prind şi alţii, între care miniştrii şi generalii [3]... Şeful misiunii militare franceze, generalul Berthelot ia parte la această impresionantă manifestare. Se intonează *Marsillieza* [4].

Centru istoric şi cultural în care tradiţiile de luptă pentru afirmarea unităţii naţionale se împleteau cu strădaniile anului 1918 pentru eliberarea românilor de sub asuprirea imperiului habsburgic şi făurirea statului naţional unitar român, Iaşul a oferit voluntarilor ardeleni în drum spre Mărăşeşti şi Oituz ajutor material [5].

Universitatea ieşeană a sprijinit pe tinerii români din Transilvania, voluntari pe front, prin soluţionarea favorabilă a cererilor de echivalare a studiilor făcute în Austro-Ungaria, dîndu-le astfel posibilitatea, o dată cu terminarea ostilităţilor să se înscrie la cursuri [6]. Ea va asigura apoi ajutor material studenţilor ardeleni, ca şi celor din alte provincii ale ţării, prin cămine [7] şi cantine [8]. În luna octombrie 1918 un număr de 27 studenţi ardeleni erau primiţi în căminul studenţesc [9]. Universitatea ieşeană a intervenit pe lîngă primul ministru pentru demobilizarea unui număr de peste 600 de studenţi, printre care se aflau numeroşi ardeleni [10].

În raportul rectorului către primul ministru se sugera ca „cei peste 600 de studenţi să fie mobilizaţi la Universitate, unde între profesorii lor, în sălile de prelegeri îşi vor face datoria mai cu folos pentru neam, decît pe linia regimentului, unde steagul sfînt al ţării, după ce ne-a călăuzit cu cinste paşii... de acum culorile lui scăldate în albastrul cerului, sfinţite în roşul sîngelui vitejilor adormiţi şi purtate deasupra holdelor aurii ale moşiei strămoşilor noştri, vor trebui să ne deştepte mai stăruitor şi mai puternic datoria sfîntă ce o avem cu toţii pentru luminarea, povăţuirea înţeleaptă şi îndulcirea cît mai neîntîrziată a nevoilor norodului nostru de la ţară [11].

---

[3] N. Iorga, *Memorii*, „Însemnări zilnice" (mai 1917 — martie 1920), vol. I, Bucureşti, f.a., p. 33—34).
[4] „Mişcarea" din 10 iunie 1917.
[5] Arhivele Statului Iaşi, fond primăria Iaşi, cota nr. 63/1918, fila 131.
[6] Arhivele Universităţii din Iaşi, dosar nr 1/1918, f. 316—319.
[7] Loc. cit., dosar nr. 7/A/1918 f 46 şi verso.
[8] Loc. cit., fila 89.
[9] Loc. cit., fila 46 şi verso.
[10] Loc. cit., dosar nr. 7/1918, f. 110—111.
[11] Ibidem.

Universitatea din Iaşi a privit cu multă simpatie toate acţiunile ce mergeau în întîmpinarea realizării marii speranţe a poporului român — făurirea unităţii sale statale, încurajînd manifestările studenţilor în acest scop. Astfel, Senatul universitar, în şedinţa din 22 oct. 1918, aprobă cererea unui grup de studenţi de a li se acorda aula pentru a se sfătui cum va trebui să se manifeste studenţimea faţă de apropiata înfăptuire a idealului de unitate naţională [12]. Paralel cu precipitarea evenimentelor, Senatul universitar, întrunindu-se, a discutat problema solemnităţii deschiderii cursurilor universitare, insistînd să se dea acestui eveniment „un caracter deosebit, potrivit marelui eveniment istoric naţional care e pe cale de înfăptuire" [13]. Senatul universitar cerea, în acest sens, cunoscutului profesor Dimitrie Gusti, delegat de consiliul Facultăţii de litere şi filozofie, ca disertaţia de deschidere a cursurilor, „să fie în legătură şi în cadrul marilor zile pe care le trăim" [14].

Luptei duse de întregul popor pentru unitatea statală s-au alăturat socialiştii ieşeni, afirmînd deschis în presa vremii că „pentru viitorul acestei ţări, pentru tămăduirea tuturor rănilor războiului, pentru temeinica aşezare a principiului naţionalităţilor şi a dreptului popoarelor de a hotărî asupra soartei lor, lozinca noastră acum, ca şi înaintea dezastrului e aceeaşi... pace între popoare!" [15].

În cadrul conferinţei Comitetului regional Moldova care a avut loc la Iaşi, în aprilie 1919, socialiştii ieşeni subliniau faptul că, ţinînd seama de noile condiţii, au căutat să realizeze legătura cu conducătorii socialişti din toată ţara pentru a pregăti unitatea sufletească şi propagandistică cu aceştia. „Şi azi ne bucurăm a putea constata că aceste legături vor rămîne trainice spre folosul şi izbînda finală a proletariatului din noua Românie" [16].

Între evenimentele memorabile prin care Iaşul, devenit atunci capitală a ţării, a subliniat tendinţele şi acţiunile concrete către împlinirea idealurilor de unitate se înscrie şi comemorarea în ziua de 8 noiembrie, în chip solemn, printr-o serbare cu caracter naţional, a amintirii voievodului Mihai Viteazul [17]. Potrivit dispoziţiunilor Ministerului Instrucţiunii şi Culturii, la reqviemul de la biserica Mitropoliei, Universitatea ieşeană era rugată să desemneze o delegaţie de 50 studenţi. Aceasta era formată din studenţi din diferite colţuri ale ţării aflaţi la studii la Iaşi, faptul relevînd, o dată mai mult, intenţia

[12] Loc. cit., dosar 7/A/1918, f. 46 şi verso.

[13] Ibidem.

[14] Ibidem.

[15] „Social-democraţia" din 23 iunie 1918.

[16] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România (1916—1921)*. Ed. pol., Buc. 1966. p. 188.

[17] A.U.I., dosar, nr. 2/1918, f. 174.

autorităților de a face cunoscut cît mai larg solidaritatea românilor în continuarea luptei pentru constituirea statului național unitar român.

Sărbătorirea a fost urmată de „conferința d-lui prof. Nicolae Iorga asupra personalității și faptelor eroului comemorat"[18], ținută în aula Universității. Nicolae Iorga a vorbit astfel despre faptele eroice ale lui Mihai Viteazul în fața unei numeroase asistențe și a reprezentanților corpului diplomatic[19].

Ca o manifestare de prețuire a primului înfăptuitor al unirii celor trei țări române, peste un an, de la Iași urma să pornească cortegiul cu capul lui Mihai Viteazul, adăpostit în timpul războiului la Mitropolia din Iași. Pornirea procesiunii trebuia să se facă prin oficierea unui tedeum la Mitropolia Moldovei și Sucevei[20], apoi capul eroului avea să se oprească în localitățile istorice Suceava, Alba Iulia, Sibiu, Șelimbăr, încheindu-se cu Mînăstirea Dealul[21]. În fiecare din aceste localități, erau prevăzute mari festivități[22].

Anul 1918, în cursul căruia avea să se schimbe harta lumii, a creat condiții prielnice intensificării luptei maselor populare de o parte și de alta a Carpaților pentru eliberarea Transilvaniei de sub jugul habsburgic, pentru făurirea statului național unitar român. „Trăsătura distinctivă fundamentală a acestei lupte a fost, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, largul ei caracter de masă, faptul că a antrenat muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea, cercurile înaintate ale burgheziei, principalele clase și pături ale societății"[23].

În lunile octombrie-noiembrie 1918, flacăra revoluției a cuprins, după cum se știe, Austro-Ungaria, unde cehii, ungurii, românii, slovenii, croații, sîrbii și alte națiuni asuprite de imperiu s-au ridicat pentru libertate și desprindere de imperiul habsburgic. Românii cereau tot mai insistent ca, împreună cu toate națiunile, să „aibă drept de dispunere asupra sorții lor, adică ei singuri să hotărască forma de stat sub care să trăiască"[24].

Ca o expresie a comuniunii de sentimente și aspirații, ca un act de solidaritate totală cu acțiunile ce se desfășurau în Transilvania pentru realizarea unirii cu România, ziarele din Iași, printre care „Mișcarea" consemna că „răsunetul imnului triumfal al unirii pătrunde pînă de-

---

[18] Ibidem.
[19] „Mișcarea", nr. 253 din 10.XI.1918.
[20] A. S. Iași, fond. 11/1919, f. 77.
[21] Ibidem.
[22] Ibidem.
[23] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 16.
[24] „Adevărul" nr. 40 din 6 oct. 1918.

parte de izvoarele Crişului şi Oltului, în codrii moţilor, în plaiurile bănăţene şi în toate pămînturile pe care le-a sfinţit acum trei veacuri visul eroic al lui Mihai Viteazul" [25], că „de o parte şi de alta a Carpaţilor nu se mai plămădeşte astăzi decît un suflet, o singură voinţă, o singură lozincă şi glasul nostru cu glasul lor se împreună într-un singur strigăt „Trăiască România" [26].

Văzînd lupta pentru făurirea statului naţional unitar ca o continuare firească a drepturilor dobîndite anterior de poporul român, acelaşi ziar ieşean, prevăzînd sfîrşitul inevitabil al imperiului habsburgic, publica un articol intitulat *Finis Autriae* în care preciza că „libertatea naţionalităţilor se impune cu aceeaşi imperioasă necesitate cu care acum un secol s-a impus lumii triumful libertăţii individuale" [27]. În acelaşi sens, cu cîteva zile înainte de Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, fruntaşii vieţii publice din Iaşi arătau „că nu e vorba de un gînd care trebuie să-şi facă drum astăzi", deoarece „ideea unităţii naţionale numără prea mulţi martori dincolo... pentru ca această idee să mai aibă nevoie de apărare pentru a birui" [28].

Alături de întreaga ţară, mişcată adînc de apropiata împlinire a aspiraţiilor şi drepturilor sale, populaţia din Iaşi, căreia i s-au alăturat românii din teritoriile asuprite de imperiul habsburgic, „într-un mănunchi care era simbolul unităţii neamului" [29], adunată în ziua de 30 octombrie 1918 la statuia lui Cuza-Vodă a manifestat îndelung în sprijinul făuririi unităţii statale, iar a doua zi, corul transilvănean a intonat cîntecul *Pe-al nostru steag e scris unire*.

Pînă la începutul lunii decembrie 1918, realizările anterioare, ca şi acumulările cantitative ale luptei întregului popor român pentru făurirea statului său naţional unitar au dus, prin puternicele lupte revoluţionare ale românilor din Transilvania la care s-au adăugat acţiunile locale şi apoi prin adunarea de la Alba Iulia, la actul de importanţă capitală de la 1 decembrie 1918, la unirea Ardealului, Banatului, Crişanei, Sătmarului şi Maramureşului cu România [31]. Toate acestea, „dovedesc, sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, că unirea Transilvaniei cu România nu a fost actul cîtorva persoane sau grupuri izolate, ci opera întregului popor, a întregii noastre naţiuni" [32].

---

25 „Mişcarea" din 25 oct. 1918.
26 Idem, din 31 oct. 1918.
27 Idem, din 3 noiembrie 1918.
28 Idem, din 15 noiembrie 1918.
29 „Mişcarea" din 31 oct. 1918.
30 Ibidem.
31 *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. II, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1963, p. 455.
32 Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 17.

În fața acestui act fundamental pentru istoria statului național unitar român, Iașul și-a exprimat, așa cum mărturiile atestă, totala solidaritate și satisfacție.

Universitatea din Iași trimitea, în semn de deplină adeziune, la marele act înfăptuit la Alba Iulia, o telegramă „Comitetului diriguitor al românilor din Ardeal" în care se arăta că profesorii Universității ieșene „în momentele de neîntrecută însemnătate istorică în care se înfăptuiește întregirea neamului pe care dumneavoastră și Marea Adunare Națională ați proclamat-o în cetatea lui Mihai Viteazul își exprimă sentimentele de dragoste frățească" [33].

Studenții Universității, de asemenea, la întrunirile lor, glorificau marele eveniment, subliniind totodată, perspectiva pe care o deschidea această deosebită înfăptuire asupra vieții materiale și spirituale a poporului român. „Azi s-a făcut Unirea unui popor întreg, grație sîngelui vărsat și principiilor confirmate prin sînge. Mîine se va dovedi puterea de viață și dreptul de a trăi al fiecărui popor prin calitățile sufletești și intelectuale ce va fi în stare să dezvolte" [34], arătau ei.

Vestea împlinirii de la Alba Iulia a fost emoționant oglindită în presa ieșeană care, relevînd caracterul democratic al programului adoptat de Marea Adunare Națională, sublinia, totodată, însemnătatea capitală a actului, ca o încununare a luptelor trecutului. „Actul istoric de la Alba Iulia depășește în importanță tot ce viața românească a cunoscut în cursul timpurilor. Unirea mult visată, odinioară abia sperată, constituie astăzi un fapt împlinit" [35].

Sărbătorirea unirii Transilvaniei cu România, la Iași, la 27 noiembrie (10 decembrie) 1918 a prilejuit, de asemenea, impresionante momente de exprimare a comunității de idei și sentimente ale românilor din toate colțurile țării. După oficierea unui tedeum la Mitropolie, ieșenii, ne spun ziarele vremii, organizînd o impresionantă manifestație, s-au îndreptat spre Piața Unirii, unde au jucat în chip simbolic „Hora Unirii". În după amiaza aceleiași zile, la Teatrul Național, a avut loc un festival artistic. În prezența unei săli arhipline, au luat cuvîntul reprezentanți ai provinciilor românești. În cadrul spectacolului apăreau simbolic toți voievozii Țărilor Române [36].

În articole emoționante, presa ieșeană consemna dobîndirea marii uniri în drept, nu numai spirituală, cum se manifestase pînă atunci. „Ne bucură unirea aceasta pentru că înseamnă intrarea de azi îna-

[33] A.U.I., Dosar nr. 7/1918, f. 313, telegramă cu data de 1 dec. 1918.
[34] Loc. cit., dosar nr. 3/1918, f. 207—210.
[35] „Opinia" din 28 noiembrie 1918.
[36] „Mișcarea" din 28 noiembrie 1918.

inte sub aceleaşi legi şi ocîrmuire a românilor uniţi altă dată numai sufleteşte"[37].

Salutînd cu bucurie sosirea la Bucureşti a delegaţiei transilvănene pentru a înmîna guvernului actul unirii, ziarele ieşene subliniau entuziast: „visul mult aşteptat a fost întruchipat. Unirea Transilvaniei... este astăzi un fapt împlinit. Trăiască Unirea"[38].

Celebrînd actul unirii Transilvaniei cu România, dorindu-l cunoscut pînă în cele mai îndepărtate colţuri ale ţării, presa ieşeană a început să publice o serie de articole în cadrul rubricii „Ca să cunoaştem Ardealul", în scopul îmbogăţirii cunoştinţelor „despre aceste bogate şi populate ţinuturi româneşti alipite astăzi statului român, căruia au aparţinut de drept"[39].

Iaşul, oraş cu tradiţii istorice, vechi focar al culturii româneşti, a privit cu simpatie, a militat activ şi a sprijinit efectiv, în decursul veacurilor lupta pentru unitate naţională a poporului român. Chezaş al actului Unirii Principatelor, în anul 1859, Iaşul[40] a devenit locul unde revoluţionarii, cei care luptau pentru libertate şi unitate naţională au găsit întotdeauna un adăpost şi sprijin împotriva celor ce se opuneau mersului ireversibil al istoriei, au găsit cărturari luminaţi, instituţii progresiste, un tineret şi generaţii deschise noului care li s-au alăturat pentru realizarea tuturor acţiunilor, care au pregătit unirea cea mare, *făurirea statului naţional român unitar.*

LA VILLE DE JASSY ET LA CONSTITUTION DE L'ÉTAT NATIONAL UNITAIRE ROUMAIN

Résumé

L'auteur, fondé sur d'importants documents d'archives, présente succinctement les principales manifestations qui ont eu lieu a Jassy, au début du XX-e siècle, à l'appui de la lutte pour la libération et l'unité nationale : le tricentenaire de la mort de Michel le Brave, en 1901 ; le Congrès de la „Ligue pour l'unité culturelle", en mai 1909 ; le Congrès de la même année, des étudiants, auquel ont participé des représentants des provinces roumaines, de la Macédoine etc. ; l'inauguration, en 1912, du monument érigé en l'honneur d'Al. I. Cuza.

---

37 „Opinia" din 28 noiembrie 1918.

38 *Idem*, din 6 decembrie 1918.

39 „Mişcarea" din 16 decembrie 1918.

40 Este necesar de reţinut faptul că la Iaşi, în anul 1600, s-a alcătuit primul act care-l intitula pe Mihai Viteazul domn al Ţării Româneşti, al Transilvaniei şi Moldovei, (Documente privind Istoria României, Seria A, veacul XVI, vol. IV (1591—1600), Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1952, documentul 352, p. 289).

On insiste particulièrement, dans ce travail, sur l'importance de la ville de Jassy, en tant que centre historique et culturel, où les traditions militantes pour l'unité nationale allaient de pair avec les efforts des années 1916—1918 pour la libération des roumains de l'oppression des Habsbourg et pour l'achèvement de la constitution de l'état national roumain.

La démonstration organisée dans la Place de l'Union, en mai 1917, qui alliait aux actions contre les armées impérialistes et pour la cause de l'union de la patrie la lutte des volontaires de tous les coins du pays, compte parmi les événements mémorables par lesquels Jassy, devenu alors capitale du pays, a souligné les tendances et les actions concrètes visant à réaliser l'idéal d'unité.

Les préparatifs pour la rentrée des cours universitaires „en liaison et dans le cadre des grands événements qui nous vivons" ; l'évocation solennelle dans une fête à caractère national, du souvenir du voïévode Michel le Brave; les relations de la presse de Jassy qui consignaient le fait que „le retentissement de l'hymne triomphal de l'union s'entend au-delà des fleuves du Criș et de l'Olt, dans les montagnes de l'Ouest, sur les plaines du Banat et sur toutes les terres que le rêve héroïque de Michel le Brave a sacrées trois siècles auparavant"; la grande réunion organisée devant la statue de Cuza-Vodă, le 30 octobre 1918, où l'on a manifesté longuement pour l'achèvement de l'Union de l'État ; le télégramme de salut et d'affection fraternelle envoyé par les protesseurs de l'Université de Jassy au „Comité dirigeant des roumains de Transylvanie"; les réunions des étudiants de Jassy qui glorifiaient le triomphe de l'union consacrée par la grande assemblée d'Alba-Iulia, voilà autant d'actes qui tous font ressortir l'effervescence et la sympathie avec lesquelles les citoyens de Jassy ont agi à l'appui de l'achèvement de l'union nationale.

L'auteur insiste, finalement, sur la célébration à Jassy, le 27 novembre (10 décembre) 1918, de l'union de la Transylvanie à la Roumanie ; cette fête a occasionné une expression émouvante de la communauté d'idées et de sentiments des roumains venus des plus importants centres du pays.

La ville Jassy, témoin de l'union des Principautés, a représenté, au cours de bien des années, l'endroit où les révolutionnaires, les combattants pour la liberté et l'union nationale ont trouvé un fort appui contre ceux qui s'opposaient à la marche irreversible de l'histoire dans la lutte qui fut couronnée par le parachèvement du processus de constitution de l'état national unitaire roumain.

CONSIDERAŢII PRIVIND INTERPRETAREA CRITICĂ A LITERATURII BURGHEZE DESPRE SITUAŢIA POLITICĂ DIN ROMÂNIA ÎNTRE ANII 1918 ŞI 1921

DE

I. AGRIGOROAIEI

Istoriografia contemporană românească cuprinde importante lucrări, articole, studii etc. referitoare la perioada imediat următoare primului război mondial. Au fost analizate diferite aspecte ale situaţiei interne şi externe a României şi, în mod deosebit, chestiuni privind mişcarea muncitorească din acei ani, obţinîndu-se realizări valoroase şi înlăturîndu-se astfel un gol din literatura de specialitate.

Dacă pentru unele probleme literatura burgheză a fost valorificată critic, într-o măsură mai mare sau mai mică, pentru aceea a partidelor politice, a programelor şi doctrinelor lor etc., s-a făcut încă puţin. Aceasta se datoreşte, pe de o parte, faptului că adesea partidele politice burgheze au fost prezentate nenuanţat, iar pe de altă parte, studierii în unele cazuri a mişcării muncitoreşti ruptă de contextul epocii. În *Expunerea la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român*, tovarăşul Nicolae Ceauşescu sublinia: „Istoria luptei clasei muncitoare, a mişcării socialiste, a partidului comunist trebuie prezentată în contextul vieţii economice şi sociale generale a ţării, în strînsă legătură cu activitatea celorlalte forţe revoluţionare, democratice şi progresiste care au contribuit la dezvoltarea societăţii" [1].

S-a pierdut uneori din vedere — dintr-un motiv sau altul — că valorificarea critică a istoriografiei burgheze nu înseamnă doar folosirea ei ca mijloc de informare; ea presupune, înainte de toate, o discutare a acesteia pe baza învăţăturii marxist-leniniste, precizîn-

---

[1] N. Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Editura politică, Bucureşti, 1966, p. 6.

du-se cu atenţie limitele izvorîte din poziţia de clasă a autorilor. „Interpretarea ştiinţifică, obiectivă a evenimentelor social-politice în toată complexitatea lor, poate fi făcută numai în lumina materialismului dialectic şi istoric, cea mai înaintată concepţie despre lume şi viaţă" — remarca cu acelaşi prilej secretarul general al C.C. al P.C.R. [2].

Literatura burgheză românească — la aceasta ne vom referi în paginile următoare — nu trebuie respinsă în bloc, după cum nu poate fi acceptată în bloc. Este vorba — în general — de o literatură de partid, scrisă fie de ideologi, fie de conducători sau de alţi membri ai partidelor respective. Trebuie să se stabilească de la început, poziţia autorului, orientarea sa politică, scopurile urmărite.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm pe scurt, modul în care unele probleme ale situaţiei politice dintre anii 1918 şi 1921 sînt reflectate în literatura burgheză românească, scrisă de autori pe care i-am considerat mai reprezentativi.

Aceste probleme se referă la transformările ce au avut loc în viaţa politică a ţării la sfîrşitul primului război mondial, la factorii care au determinat aceste schimbări şi la orientarea unor partide burgheze.

Astfel, literatura burgheză a consemnat transformările survenite pe plan politic după primul război mondial şi a încercat să le explice.

Profesorul universitar D. Drăghicescu, reprezentant al Partidului naţional liberal, referindu-se la perioada în discuţie, considera că au avut loc „prefaceri radicale în toate privinţele, pe toate terenurile, în toate direcţiile şi toate acestea în mod simultan" [3].

La N. Iorga, şeful Partidului naţionalist-democrat, la P. P. Negulescu, profesor universitar şi membru al Partidului poporului la C. Meissner, membru al Partidului conservator şi mai apoi averescan — pentru a ne limita doar la aceştia — găsim aprecieri în legătură cu adîncirea contradicţiilor politice din România la sfîrşitul primului război mondial. Astfel, N. Iorga considera că după unirea Transilvaniei cu România viaţa politică s-a complicat în sensul adîncirii contradicţiilor din cadrul cercurilor conducătoare [4].

P. P. Negulescu, la rîndul său, arăta pe drept cuvînt, pericolul acestei situaţii pentru regimul existent: „Din nefericire, viaţa politică a luat de la război încoace tocmai direcţia opusă. Ea ne-a înfăţişat priveliştea tulburătoare a acelui «bellum omnium contra omens»... O luptă violentă a partidelor vechi între ele, a partidelor noi în contra celor vechi, a partidelor noi între ele şi a partidelor vechi în contra celor noi — a început în primăvara anului

2 *Ibidem.*
3 D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*, Buc., 1921, p. 3.
4 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. 10, Buc., 1939, p. 448.

1918 încoace și a mers crescînd în înverșunare. Aceste diferite partide... și-au contestat reciproc legitimitatea... coborîndu-se astfel, aproape la rolul de fracțiuni și făcînd să apară la orizont spectrul luptelor de clasă..." [5].

Autorul se situează pe o poziție eclectică în aprecierea contradicțiilor sociale din România, nesesizînd caracterul fundamental al contradicției dintre proletariat și burghezie. Apoi, el privește lupta de clasă ca un fenomen oarecum subiectiv, rezultat al adîncirii contradicțiilor dintre partidele politice, și de aici, posibilitatea înlăturării lui prin aplanarea acestor conflicte.

C. Meissner, într-un volum omagial dedicat lui Al. Marghiloman, arăta că, după război, contradicțiile sociale s-au amplificat. Trebuie însă să combatem cu hotărîre afirmațiile acestuia conform cărora în țara noastră s-ar fi manifestat „o lipsă de unitate" între săteni și orășeni, în ansamblu, între românii din diferitele provincii [6]. Găsim aici tendința, cu pronunțat caracter de clasă, de a ascunde contradicțiile de bază ale regimului în spatele unor dispute neesențiale dintre partidele burgheze. Într-o perioadă de puternic avînt revoluționar, cînd contradicțiile dintre păturile asuprite și cele asupritoare se adînciseră, apare adesea încercarea de transferare a acestora din plan social-economic în plan pur politic. Aceste afirmații, la care se pot adăuga și altele, duc la concluzia că literatura burgheză, evitînd să vorbească deschis de o criză politică a regimului respectiv, neînțelegînd sau ascunzînd unele din cauzele și formele sale de manifestare, a semnalat aspecte ale sale cu preocuparea de a găsi diferite soluții pentru depășirea ei, în condițiile menținerii regimului burghezo-moșieresc.

Literatura vremii a încercat să explice factorii care au determinat schimbările survenite în viața politică a țării la sfîrșitul primului război mondial, evenimentele ce au avut consecințe deosebite din punct de vedere politic.

Majoritatea autorilor au în vedere, sub o formă sau alta, rolul și importanța unor factori ca: *unirea Transilvaniei cu vechea Românie, consecințele războiului, reforma agrară, votul universal*. Desigur, în prezentarea acestor evenimente și reforme se manifestă serioase limite; se exagerează rolul factorilor subiectivi, opera unui partid sau altul, se subapreciază lupta maselor populare care a dus sau a impus, în fond, realizarea lor. Plecînd de la aceste premise,

---

[5] P. P. Negulescu, *Partide politice*, Buc., 1926, p. 20.
[6] C. Meissner, *Un om, un progres*, în *Omagiu lui Al. Marghiloman*, Buc., 1924, p. 60.

s-a conferit deseori reformelor amintite un caracter revoluţionar, s-a vorbit chiar de „schimbarea de regim" pe care au provocat-o. În fine, ele sînt privite numai ca puncte de plecare, neglijîndu-se caracterul lor complex în contextul politic al epocii: cauze, dar şi efecte ale unor anumite situaţii concrete, factori cu urmări importante dar şi metode de guvernare. Ţinînd cont de aceste limite ale literaturii respective şi apreciind just evenimentele şi reformele amintite, să luăm în discuţie cîţiva autori.

Referindu-se la viaţa politică, Florin Em. Manoliu, consideră că următoarele trei cauze au schimbat echilibrul de forţe după război: reforma regimului funciar, votul universal şi unirea Tranislvaniei cu vechea Românie. Pentru el, evenimentele amintite au avut consecinţe deosebite asupra României, numai că autorul exagerează rolul celor două reforme şi nu trece pe primul plan, ca factor de importanţă excepţională, desăvîrşirea unificării statului naţional român [7].

Istoricul N. Iorga, în lucrările referitoare la această perioadă, acordă o importanţă deosebită marelui act naţional şi consecinţelor sale de ordin politic [8]. Este analizată, de pe poziţiile propriului partid, situaţia forţelor politice din ţară, a organizaţiilor politice ale naţionalităţilor conlocuitoare. După cum se ştie, Nicolae Iorga s-a ocupat în special cu contradicţiile dintre diferitele partide angajate în lupta pentru putere, inclusiv partidul său, din care cauză, în prezentarea acestora, omul politic trece înaintea istoricului. Nu înseamnă că lucrările sale nu conţin, în problema noastră, şi elemente pozitive ce pot fi preluate printr-o interpretare atentă. Amintim aici, de pildă, legătura pe care o stabileşte între situaţia economică grea de la sfîrşitul războiului şi unele aspecte ale vieţii politice [9].

În ce priveşte cele două reforme, Nicolae Iorga arată că programul partidului său din 1911 cuprindea, între altele, reforma agrară şi sufragiul universal [10]. Deşi se declarase de acord cu reforma agragă, el şi-a manifestat nemulţumirea faţă de consecinţele sale politice: „Partidul conservator se desfiinţa, în partea lui reală şi onestă, o dată cu acea mare proprietate pe care atîta vreme se sprijinise" [11]. N. Iorga îşi exprima astfel părerea de rău în legătură

[7] Florin Em. Manoliu, *La reconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, 1931, p. 139.

[8] N. Iorga, *Op. cit.*, vol. X, Buc., 1939, p. 448—469; 472—473, *România contemporană de la 1904 la 1930. Subt trei regi*, Buc., 1932, p. 320, 333, 345 etc.

[9] N. Iorga, *Subt trei regi*, p. 304 şi următoarele.

[10] *Ibidem*, p. 321. Precizăm că nu urmărim aici poziţia partidelor faţă de necesitatea acestor reforme, ci modul în care literatura timpului le-a avut în vedere în explicarea situaţiei politice.

[11] *Ibidem*, p. 306.

cu lovitura dată marii proprietăți și dispariția partidului său politic, ceea ce dovedea o neînțelegere a situației în care se afla atunci partidul conservator. Nu erau văzute limitele de clasă ale acestor reforme și se explica totul prin lipsa unei educații corespunzătoare a maselor populare: „Eu nu cred în reforme, eu cred în educația poporului care ea poate da o valoare oricărei forme legale... Cred în voința de jos așa de puternică, încît să deie cîte texte de legi voiți sus"[12]. De pe această poziție, Iorga a înțeles într-un anumit fel rolul factorilor amintiți în viața politică a țării.

Pentru reprezentanții țărănismului, și în special pentru Virgil Madgearu, reforma agrară a constituit în țările din răsăritul Europei (și în România deci) o „revoluție agrară' cu consecințe deosebite în procesul de formare a unei clase țărănești independente[13]. La acestea, s-a adăugat votul obștesc, care a permis o mișcare politică țărănească în aceste țări[14]. Sînt cîteva teze din doctrina țărănistă a partidului cu același nume. Și Mihail Manoilescu notează că în urma acordării votului universal, „masele țărănești însești au fost antrenate cel puțin în chip formal, în jocul politic"[15], ceea ce corespunde în mare parte adevărului. Iar D. Drăghicescu considera că aplicarea reformelor electorale și agrare, consecințele războiului mondial, unirea Transilvaniei, „toate acestea au intensificat viața noastră politică, au complicat-o și au trezit-o din lîncezirea și superficialitatea vremurilor normale"[16]. Pentru el, România se afla într-o situație complexă și grea. În afară de consecințele războiului, existente și la alte state, „România are în plus, trei mari prefaceri interne, care nu se pun simultan la nici un alt popor": 1. Desăvîrșirea unificării statului național român; 2. Legea votului universal; 3. Înfăptuirea reformei agrare[17]. Nu putem fi de acord că aceste prefaceri sînt în întregime opera Partidului liberal; găsim însă, la Drăghicescu, în comparație cu alți autori, o tratare mai atentă, schimbările și reformele amintite influențîndu-se reciproc în cadrul perioadei respective.

Al. Papacostea subliniază consecințele deosebite ale unirii Transilvaniei cu vechea Românie pe plan politic, în sensul trecerii de la vechile partide considerate de autor mai mult ideologice, la partidele de clasă care să satisfacă revendicările social-economice. Pentru el, clasele și lupta de clasă sînt fenomene naturale, numai că aceasta

[12] N. Iorga, *Doctrina naționalistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, Buc., 1924, p. 40.

[13] V. Madgearu, *Doctrina țărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, Buc., 1924, p. 71.

[14] *Ibidem*, p. 79.

[15] M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Buc., 1942, p. 217.

[16] D. Drăghicescu, *Partide politice*, p. 3.

[17] D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, p. 3.

presupune doar — în concepţia de clasă a autorului burghez — „colaborarea claselor în proporţie de reprezentarea ce le-o indică sufragiul universal"[18]. Nu este deci vorba de o simplă recunoaştere, ci şi de încercarea de a găsi soluţii, de pe poziţiile clasei respective, într-o perioadă cînd se vorbea tot mai mult de lupta de clasă.

N. N. Petraşcu consideră că reforma agrară şi votul universal „au schimbat profund viaţa politică a ţării"[19]. În afară de exagerările menţionate, la el ca şi la alţii găsim unele explicaţii juste în legătură cu cauzele care au determinat desfiinţarea partidului conservator. Dispariţia partidului conservator, „alcătuit în cea mai mare parte din proprietari latifundiari", a fost rezultatul guvernării „de tristă amintire" din timpul ocupaţiei germane a cabinetului Marghiloman", precum şi al reformelor agrară şi electorală[20]. Ştefan Zeletin constata „decapitarea politică şi economică" a conservatorilor în 1918, prin cele două reforme; exagerînd consecinţele lor economice, ajungea la concluzia că de atunci înainte vechiul partid conservator a rămas „o simplă pagină de istorie"[21]. De pe poziţiile marii burghezii, Şt. Zeletin considera că, prin dispariţia conservatorilor, opoziţia politică a dispărut cu totul[22]. A rămas „singura stăpînitoare, atotputernica plutocraţie"[23], prin care el înţelegea marea burghezie industrială şi financiară. Poziţia de clasă a autorului urmăreşte să treacă complet sub tăcere rolul istoric ce-l avea de îndeplinit clasa muncitoare şi partidul comunist în societatea românească. Se neglijează intenţionat, aşa cum s-a mai arătat, contradicţiile esenţiale, antagonice, din viaţa social-economică şi politică a ţării.

C. Rădulescu-Motru, unul dintre puţinii reprezentanţi ideologici ai conservatorismului de după primul război mondial, arăta că partidul conservator este, conform expresiei sale, „la pămînt"; ridicarea lui o vedea numai în „întinderea culturii în păturile de jos ale poporului"[24].

Însuşi Al. Marghiloman era nevoit să recunoască situaţia grea prin care trecea partidul său. El considera, în mod cu totul greşit, că această situaţie va fi depăşită şi partidul conservator va reuşi să formeze un nou guvern. După cum se ştie, evenimentele au dus la desfiinţarea partidului conservator, la dispariţia lui din viaţa politică în perioada imediat următoare primului război mondial.

---

[18] Al. Papacostea, *România politică, 1907—1925*, Buc., s.a., p 197.

[19] N. N. Petraşcu, *Evoluţia politică a României în ultimii douăzeci de ani (1918—1938)*, Buc., 1939, p. 9.

[20] *Ibidem*, p. 7 şi 9—10.

[21] Ştefan Zeletin, *Neoliberalismul*, Buc., 1927, p. 76.

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*, p. 152.

[24] C. Rădulescu-Motru, *Concepţia conservatoare şi progresul*, în *Doctrinele partidelor politice*, p. 63.

La sfîrşitul primului război mondial, cel mai puternic partid politic burghez era Partidul naţional liberal. Există o literatură de partid care încearcă să prezinte P.N.L. deasupra claselor, reprezentînd interesele întregii naţiuni. D. Drăghicescu îl numeşte „centrul motor al întregii activităţi naţionale" şi consideră că „acest partid singur cîntăreşte mai mult decît toate celelalte cinci partide burgheze laolaltă" şi că acesta „nu este şi nu poate fi partid de clasă, adică partidul numai al burgheziei" [25]; pentru Şt. Zeletin, P.N.L. „stă necontenit în centrul vieţii sociale" [26], iar pentru Corvin N. Petrescu „politica partidului liberal... satisface toate funcţiile naţionale şi sociale... toate principiile artei de a guverna un popor" [27]. Preocuparea de a prezenta partidul propriu ca reprezentant al întregii naţiuni, tendinţă caracteristică şi pentru literatura celorlalte partide burgheze, este completată în cazul P.N.L. cu ideea unei guvernări exclusiviste. Nefiind un partid de clasă — se spunea — „mai uşor poate guverna în numele tuturor claselor, căci frecările între clase este mai bine să se facă în sînul unui partid, decît în sînul unui guvern de coaliţie de grupări diferite, aşa cum este cerut uneori, acum de unii" [28].

Mai întîi, liberalii trebuiau însă să depăşească criza proprie [29], cauzată, aşa cum se afirma, în primul rînd, de insuficienţa programului. „Este regretabil — scria Drăghicescu — că partidul n-a adus nici o schimbare, ci s-a păstrat tot, în toate, întocmai ca înainte de război. Ba chiar s-ar putea observa că există o mică batere în retragere pe chestiunea punctelor care s-au trecut în program..." [30]. Se încerca să se explice momentul critic prin care trecea P.N.L. prin intrarea în viaţa politică a partidelor din Transilvania (în special a Partidului naţional român) care au făcut front comun cu opoziţia din vechea Românie, precum şi prin prima experienţă a votului universal, pentru care masele n-ar fi fost suficient pregătite, educate [31].

---

[25] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideii liberale*, p. 5 şi *Partide politice*..., p. 71 şi 79.

[26] Şt. Zeletin, *op. cit.*, p. 76.

[27] Corvin N. Petrescu, *Opera Partidului naţional liberal*, Buc., 1925, p. 7.

[28] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideii liberale*, Buc., 1921, p. XII.

[29] În afară de D. Drăghicescu, care a insistat în mod deosebit asupra acestei chestiuni, şi alţi autori recunoşteau sub o formă sau alta, situaţia dificilă a P.N.L. Astfel, Al. Papacostea considera că această criză a P.N.L. avea la bază atît cauze mai vechi, istorice, cît şi cauze imediate, interne, de organizare (vezi *România politică 1907—1925*, Buc., s.a., p. 208 şi următoarele, Şt. Zeletin afirma că nu era vorba de o criză a P.N.L., ci de o criză a liberalismului român, o criză de adaptare sufletească la noile condiţii de viaţă socială, economică şi politică create de neoliberalism (*Neoliberalismul*, Buc., 1927, p. 90—92, 95—97.

[30] D. Drăghicescu, *Partide politice*... p. 81.

[31] D. Drăghicescu, *Evoluţia*..., p. 10—11. Şi la Iorga apare aceeaşi teză: acordarea votului universal nu a fost pregătită printr-o educaţie cores-

Evident că, așa cum a scos în evidență istoriografia noastră contemporană, cauzele principale ale crizei P.N.L. ca și a celorlalte partide burgheze, izvorăsc din problemele social-economice ale României la sfîrșitul războiului, din adîncirea considerabilă a contradicțiilor de clasă, din incapacitatea cercurilor conducătoare de a rezolva greutățile deosebite ivite în timpul și la sfîrșitul primului război mondial.

Ce soluții au fost propuse pentru a se depăși această situație? În primul rînd, înscrierea în program a unor reforme „de mare viitor" ca reducerea dreptului succesoral, extinderea exproprierii efectuate în agricultură și la sectorul industrial, o oarecare modificare a sistemului electoral. De asemenea, se preconiza o întinerire a cadrelor și o lărgire a bazei sociale prin atragerea unui „număr cît mai important de elemente liberale, cele mai de valoare, ieșite din rîndul țărănimii". Se recunoștea în mod deschis că în conducerea partidului intrau numai elemente „de sus". Exista posibilitatea, ce trebuia evitată, a transformării partidului liberal dintr-un partid național (cum era prezentat), într-un partid de clasă „care ar guverna în favoarea uneia singure, a marii burghezii, căreia i-ar sacrifica pe celelalte clase" [32].

Pentru noi, Partidul liberal a fost de la înființarea sa un partid de clasă burghezo-moșieresc; după război, mai mult chiar decît înainte, el reprezenta interesele marii burghezii românești, întărită ca urmare a prefacerilor survenite în viața politică și economică a țării, în timp ce ponderea moșierimii a scăzut considerabil.

Referindu-se la evoluția ulterioară a P. N. L., Drăghicescu, consideră că ea „nu va fi nici a realității liberale burgheze, nici aceea a utopiei social-democratice, ci aceea a unui liberalism social, în care burghezia își va asocia, la puterea politică și la conducerea economică a statului, proletariatul industrial organizat. *Viitorul politic este al unui partid liberal socialist și al unei doctrini cunoscute sub numele de socialism liberal*" [33]. Evoluția evenimentelor din țara noastră a infirmat cu totul aceste previziuni ale reprezentantului liberal. Lupta proletariatului, a maselor populare conduse de P.C.R., **a dus la înlăturarea burgheziei din viața economică și politică a**

---

punzătoare a maselor. Se încerca prin aceasta să se justifice insuccesele partidelor respective în primele alegeri organizate pe baza votului universal. In general însă, se trecea cu vederea faptul că, în condițiile regimului burghezo-moșieresc, inegalitatea materială a cetățenilor determina ca votul să nu aibă caracterul său deplin universal. Nu educația necesară exercitării dreptului de vot universal lipsea, în primul rînd, ci baza economică corespunzătoare exercitării depline a acestui drept. El mai era îngrădit și prin unele măsuri antidemocratice care-i știrbeau considerabil caracterul universal și secret.

[32] D. Drăghicescu, *Partidele politice*, p. 82.

[33] *Ibidem*.

țării. Viitorul nu a fost nici al Partidului național liberal, nici al altui partid burghez. În frunte cu P.C.R., clasa muncitoare s-a afirmat ca forța cea mai înaintată a societății, devenind clasă conducătoare în condițiile revoluției socialiste.

Pentru Drăghicescu, celelalte partide de guvernămînt (Partidul conservator-progresist, conservator-democrat, Partidul poporului, Partidul naționalist-democrat și cel național) sau sînt prea slabe, lipsite de popularitate, sau vor evolua, într-un fel sau altul, spre Partidul național-liberal, ajungîndu-se chiar la o contopire. Din această cauză, deocamdată, nici unul din aceste partide nu poate ajunge la putere. Singurul partid capabil să guverneze era, după părerea lui D. Drăghicescu, P.N.L. În ce privește partidul țărănesc, acesta nu este partid de guvernămînt deoarece nu are nici un viitor. El „răspundea unor necesități pe care nu le satisfăcuse integral și la timp partidul liberal"[34] la sate. Dar — susține în mod tendențios autorul — cum P.N.L., deși cu întîrziere, a rezolvat aceste „insuficiențe" și în special reforma agrară, Partidul țărănesc a devenit „un fel de dublură" a acestuia, „copilul său din flori". Pe de altă parte, o dată cu dezvoltarea industrială a țării, partidul țărănesc nu-și mai avea rostul.

Reținem ca pozitivă observația că partidul țărănesc nu era de fapt al țărănimii, dar nu-l putem considera numai ca un partid al burgheziei mici. De aici și concluzia autorului că rivalitatea dintre liberali și țărăniști „va fi deci concurența, lupta dintre burghezia mare, financiară, industrială și agrară și mica burghezie, intelectuală, întrucît aceasta nu va fi atrasă și absorbită de marea burghezie"[35], ceea ce nu corespunde decît în parte realității.

Partidul țărănesc, ca și cel național, nu numai că nu s-a contopit cu liberalii, așa cum credea Drăghicescu, dar, prin fuziune, a devenit cel mai important concurent al acestora.

D. Drăghicescu, ca și alți autori ai vremii, a acuzat Partidul țărănesc pentru pretinsul său revoluționarism.

Atît N. Iorga, cît și I. G. Duca sau Mihai Popovici îl combăteau pentru propaganda făcută în jurul principiului luptei de clasă și a altor idei „anarhiste". S-au făcut încercări de apropiere între țărăniști și socialiști; s-a afirmat că țărăniștii au împrumutat „de la socialiști ca mijloc de luptă, lupta de clasă"[36]. I. G. Duca susținea, de pe poziția P.N.L., că o colaborare cu partidul țărănesc nu este posibilă deoarece țărănismul este bazat pe ideea luptei de clasă și „îmbrățișează interesele exclusive ale țărănimii în lupta de ură violentă cu toate cele-

---

[34] D. Drăghicescu, *Partide politice...*, p. 90 și 103.
[35] *Ibidem*, p. 93.
[36] M. Popovici, *Solidarismul politic*, în *Doctrinele partidelor politice*, p. 263, P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 244—245.

lalte categorii sociale"[37]. Şi Şt. Zeletin ajungea la concluzia imposibilităţii unei apropieri între liberali şi ţărănişti, plecînd însă de la o altă premiză. Pentru el, ţărănimea este, nici mai mult nici mai puţin, o clasă reacţionară şi deci nu se poate colabora cu cei care o reprezintă[38]. Ambele premize sînt complet greşite, dovedind atît interesele speciale de partid, cît şi o neînţelegere a esenţei de clasă a ţărănismului, a caracterului său burghez.

Deşi nu au fost sesizate imediat limitele propagandei duse de ţărănişti, s-a observat că, de fapt, ei nu reprezentau interesele ţărănimii în general. Astfel, Drăghicescu, înlăturînd posibilitatea unui guvern ţărănist, nota: „Ar însemna ca o mînă de tîrgoveţi, bucureşteni sadea à la Răducanu, să guverneze ei ţara, în locul şi în numele ţăranilor, ascunzîndu-se în dosul iţarilor unui învăţător. Acesta nu-i ţărănism, este ipocrizie"[39], iar M. Manoilescu arăta mai tîrziu: „Însăşi originea ţărănismului este orăşenească. Este adevărat că de la început simbolul ţărănismului a fost Ion Mihalache, dar în urmă, conducerea doctrinară şi de fapt a trecut cu totul asupra lui V. Madgearu. Marele capital al partidului ţărănist a fost titlul său; cuvîntul de ţărănist a reprezentat o inepuizabilă comoară electorală"[40].

Doctrina ţărănistă elaborată, în principal, de Virgil Madgearu, încerca să fundamenteze teoretic rolul important al partidului respectiv şi al ţărănimii în viaţa politică a ţării, ca o clasă independentă, capabilă să transforme societatea. Chiar V. Madgearu apropia partidele ţărăneşti de cele socialiste avînd în vedere, după părerea lui, scopul lor identic: transformarea ordinii sociale; ele ar fi opuse partidelor liberale şi conservatoare care luptă pentru păstrarea ordinii existente[41]. Ţărănismul era considerat „o mişcare a clasei ţărăneşti în luptă împotriva întregului sistem de exploatare şi dominaţie economică şi politică a societăţii capitaliste...[42]. Se ştie însă, că ţărănismul nu a fost în esenţă anticapitalist, după cum nici partidul ţărănesc nu a fost un partid anticapitalist. După război, acest partid s-a bucurat de o oarecare popularitate, a grupat şi categorii mici şi mijlocii de la oraşe şi sate, intelectuali democraţi; au existat în cadrul său diferite orientări. Dar, conducerea acestui partid s-a deplasat tot mai mult spre dreapta, renunţînd, în special după fuziunea cu Partidul naţional la anumite

37 I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, p. 106—107.
38 Şt. Zeletin, *op. cit.*, p. 249.
39 D. Drăghicescu, *Evoluţia...*, p. VIII.
40 M. Manoilescu, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*, Buc., 1942, p. 220.
41 V. Madgearu, *Doctrina ţărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, p. 66.
42 *Ibidem*.

puncte din program, considerate „prea revoluţionare". Măsurile luate de guvernele naţional-ţărăniste din anii crizei economice au dezvăluit adevăratul caracter reacţionar, de clasă al acestui partid.

În perioada imediat următoare primului război mondial, o altă grupare politică a fost Liga poporului, constituită la Iaşi, în aprilie 1918 şi transformată doi ani mai tîrziu în Partidul poporului [43].

Se ştie că Partidul poporului a fost dirijat, din umbră, de Partidul liberal; el a fost folosit ca instrument în vederea pregătirii terenului pentru venirea la putere a liberalilor, pentru zădărnicirea încercărilor de realizare a opoziţiei unite, antiliberale.

S-a exagerat, vorbindu-se la un moment dat chiar de o „comunitate ideologică". Alături de Partidul liberal, „partidul clasic al liberalismului" ar putea sta, considera Şt. Zeletin, în special Partidul poporului care „s-a dovedit iarăşi, în timpul guvernării sale, un hotărît reprezentant al ideii liberale" [44].

Dintre cei care au încercat să fundamenteze rolul Partidului poporului în viaţa politică a ţării, remarcăm pe M. Manoilescu şi P. P. Negulescu.

N. Manoilescu aprecia că partidele naţional şi naţional-democrat dar îndeosebi Partidul poporului sînt partide „susceptibile de a reprezenta la noi spiritul neoliberal". Dacă el susţinea că neoliberalismul reprezintă o revizuire a liberalismului cu un plus de democraţie [45], noi credem că, de fapt, se adaugă liberalismului un plus de demagogie.

Astfel, se afirma, urmărindu-se scopuri propagandistice de partid, că neoliberalismul *„este contra oricărei opresiuni a individului şi a claselor, ori de unde ar veni, fie din partea capitalismului, fie din partea altor puteri cu aceleaşi tendinţe ca şi capitalismul"*; el se pronunţa în mod demagogic pentru *„reprezentarea exactă a claselor sociale în alcătuirea puterii sociale"*; se combătea cu hotărîre lupta de clasă şi se recomanda „menajarea interesului personal şi stimularea energiilor creatoare" [46], ceea ce de fapt viza interesele regimului burghezo-moşieresc. Neoliberalismul s-ar fi sprijinit la noi pe toate clasele sociale, dar în mod deosebit pe ţărănime; în acest sens, împroprietărirea realizată de guvernul Averescu *„este o operă prin excelenţă neoliberală"*. Autorul trece însă complet sub tăcere politica antipopulară a acestui guvern care, printre altele, a înăbuşit greva generală din octombrie 1920 şi a luat măsurile represive cu-

[43] Vezi **Eufrosina** Popescu, *Crearea Ligii poporului şi activitatea ei pînă în martie 1920*, în „Studii", nr. 2, 1968.
[44] Şt. Zeletin, *op. cit.*, p. 91.
[45] Vezi M. Manoilescu, *Neoliberalismul*, în *Doctrinele partidelor politice*, Buc., 1924.
[46] *Ibidem*, p. 157 şi urm.

noscute împotriva delegaţilor la Congresul I al P.C.R., intentînd odiosul proces din Dealul Spirei.

Şi la P. P. Negulescu găsim teza că Partidul poporului ar fi, în primul rînd, un partid al ţărănimii, fără a fi un partid de clasă, că el se pregătea să lupte „nu în favoarea unei clase, ci a naţiunii întregi" [47]. In pofida realităţilor existente, avîndu-se în vedere scopuri imediate ce decurgeau din tendinţa de a deveni partid de guvernămînt, P. P. Negulescu susţinea că Partidul poporului constituie un factor de echilibru, fiind la mijloc, în timp ce Partidul ţărănesc îmbrăţişează numai latura intereselor agrare, iar cel liberal interesele claselor orăşeneşti.

Nu este cazul să insistăm asupra faptului că Partidul ţărănesc nu reprezenta — şi nici nu putea să reprezinte — interesele ţărănimii, şi că cel liberal, departe de a fi un partid al orăşenimii, era partidul marii burghezii. Apreciem la P. P. Negulescu critica pe care o face liberalilor pentru încercările lor de a limita reformele promise încă înainte de război [48]. Partidul liberal era interesat, într-o anumită măsură, în aplicarea unor reforme care să contribuie la întărirea bazei sale economice şi sociale. In mare parte însă, programul său, ca şi al celorlalte partide burgheze avea un pronunţat caracter demagogic.

Anii imediat următori primului război mondial se caracterizează printr-un puternic avînt revoluţionar. Acţiunile desfăşurate în această perioadă au arătat necesitatea creării unui partid revoluţionar al clasei muncitoare, capabil s-o conducă în lupta pentru realizarea sarcinilor sale istorice.

La 8 Mai 1921 s-a deschis la Bucureşti Congresul Partidului Socialist, care a hotărît transformarea acestuia în Partidul Comunist din România. Referindu-se la acest eveniment, tovarăşul Nicolae Ceauşescu arăta: „Crearea partidului comunist — detaşamentul de avangardă al clasei muncitoare — pe baza ideologiei marxist-leniniste, a constituit un moment de cea mai mare importanţă în istoria proletariatului din România... Continuînd lupta de veacuri pentru eliberarea socială şi naţională, cele mai bune tradiţii ale mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, partidul comunist este în noile condiţii istorice exponentul fidel al intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor" [49].

Numeroasele studii apărute în ultimii ani în istoriografia noastră au acordat, cum era şi firesc, o mare atenţie perioadei de avînt revo-

---

[47] P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 239.

[48] *Ibidem*, p. 244—245.

[49] Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Editura politică, Buc., 1966, p. 25.

luţionar din 1918—1921 şi creării Partidului Comunist; evenimentele au fost analizate în toată complexitatea lor, subliniindu-se just importanţa şi consecinţele acestora, în contextul social-economic şi politic al ţării.

LA LITTÉRATURE BOURGEOISE ET CERTAINS ASPECTS DE LA SITUATION POLITIQUE DE LA ROUMANIE PENDANT LA PÉRIODE 1918—1921

Résumé

La situation politique de la Roumanie des années 1918—1921 a constitué l'objet de plusieurs ouvrages de l'historiographie roumaine contemporaine. Seulement, la littérature bourgeoise n'y a pas été suffisamment mise en valeur. On a souvent négligé le fait que mettre en valeur la littérature bourgeoise ne signifie pas seulement l'utiliser en tant que moyen d'information; cela suppose, avant tout, un examen attentif qui en précise les limites de classe.

Dans le présent article, on expose, succinctement, certains aspects de la situation politique des années 1918—1921, tels qu'ils ont été reflétés dans la littérature bourgeoise roumaine, par quelques auteurs qui passent pour être plus représentatifs (N. Iorga, P. P. Negulesco, D. Draghicesco, V. Madgearu, St. Zeletin, M. Manoilesco, N. N. Petrasco etc.). Ces aspects se rapportent aux changements qui ont eu lieu dans la vie politique du pays à la fin de la première guerre mondiale, aux facteurs qui ont déterminé ces changements et à l'orientation de certains partis bourgeois.

ROMÂNIA ŞI PROBLEMA REPARAŢIILOR DE LA CONFERINŢA DE LA SPA LA PLANUL DAWES

DE

EMILIAN BOLD

Problema reparaţiilor, alături de problemele teritoriale şi politice care au stat în atenţia celor care au întocmit tratatele de pace, a avut darul, pentru o perioadă relativ scurtă (1919—1932), să complice relaţiile internaţionale, să zdruncine alianţele create, să aducă la suprafaţă contradicţii puternice [1], ascunse, într-o oarecare măsură în timpul războiului împotriva puterilor centrale. Avînd o sferă largă de interpretare juridică şi implicaţii politice şi mai ales economice, reparaţiile, la care erau interesate ţări cu interese diferite, au generat discuţii lungi şi controversate, atît la conferinţa păcii [2], cît şi la celelalte conferinţe care au urmat, fără a se ajunge, de cele mai multe ori, la rezultate concrete [3]. Este semnificativ să arătăm de pildă, cum Comisia reparaţiilor, creată special pentru a reglementa şi a rezolva obligaţiile materiale care reveneau ţărilor invinse, a reuşit, numai după lungi dezbateri şi cu mare greutate, să fixeze, la conferinţa de la Spa (iulie 1920) şi de la Londra (martie-mai 1921), suma totală a reparaţiilor şi cota parte a fiecărei ţări învingătoare. Dificultăţile proveneau, în special, din cauza multiplelor neînţelegeri dintre Anglia şi Franţa care aveau atitudini diferite în ceea ce priveşte suma globală a reparaţiilor, modalităţile de plată şi sancţiunile de aplicat în cazul în care Germania şi foştii ei sateliţi ar fi refuzat să îndeplinească obligaţiile ce le reveneau prin tratatele de pace. Germania, profitînd de neînţelegerile anglo-franceze, a folosit toate mijloacele pentru a lărgi sfera contradicţiilor. Ea a făcut cereri pentru amînarea plăţilor, a solicitat expertize, a cerut împrumuturi externe,

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 26, E.P., Buc., 1964, p. 101.

[2] Paul Mantoux, *Les délibérations au conseil des quatre*, 2 vol., Paris, 1955.

[3] Col. House et Charles Seymour, *Ce qui se passa réellement à Paris en 1918—1919*, Paris, Payot, 1923, p. 203.

a dus negocieri interminabile, n-a încasat impozitele de la contribuabili, a făcut emisiuni de miliarde hîrtie-monedă, a sistat plăţile, în sfîrşit, n-a cruţat nimic în vederea revizuirii Tratatului de la Versailles şi mai ales pentru reducerea datoriilor sale de război [4]. Pe de altă parte, ţările mici, printre care şi România, n-au fost acceptate la discuţiile referitoare la reparaţii, fapt care a dus la nemulţumiri şi contradicţii între statele mari învingătoare şi aliatele lor.

Abia după cinci ani de la încheierea păcii, timp în care s-au purtat nesfîrşite şi penibile negocieri, s-au aplicat sancţiuni economice şi militare Germaniei, prin ocuparea Ruhr-ului, s-a ajuns, prin intervenţia S.U.A. şi Angliei, la o înţelegere referitoare la modul de achitare a sumelor provenite din reparaţiile germane. Această înţelegere s-a concretizat în cunoscutul Plan Dawes, elaborat de un comitet de experţi [5] şi aprobat de guvernele aliate la conferinţa de la Londra, din 16 iulie—16 august 1924 şi completat la conferinţa de la Paris, din ianuarie 1925.

Avînd drept scop stabilizarea monedei germane (care cunoscuse o puternică inflaţie) şi echilibrul bugetar al acestei ţări, precum şi găsirea unor mijloace practice pentru a se obţine plata reparaţiilor, Planul Dawes propunea ca acestea să se efectueze fără a paraliza situaţia economică a Germaniei. De aceea, experţii planului considerau necesară acordarea unui ajutor financiar substanţial care să permită Germaniei să-şi achite obligaţiile legate de reparaţii.

Raportul experţilor prevedea, în continuare, reforma monetară şi a Băncii Reichului, prin crearea unei bănci de emisiune care să efectueze numai operaţii comerciale şi, totodată, să plătească reparaţiile, prin reunirea într-un cont special a tuturor sumelor vărsate. Transferarea acestor sume către statele creditoare urma să fie făcută de un comitet de transferuri. Avînd întreaga iniţiativă, comitetul de transferuri era girantul soldurilor creditorilor rezultate din vărsămintele în mărci a anuităţilor reparaţiilor şi suveran în aprecierea situaţiei schimburilor de mărfuri şi posibilitatea de transfer pe care Germania le oferea fără risc pentru stabilitatea sa monetară [6]. Plata reparaţiilor urma să se facă pe bază de anuităţi [7], în funcţie de un indice de prosperitate. Anuităţile trebuiau să fie prelevate asupra bugetului ordinar ale cărui sume proveneau din veniturile vămilor, din

[4] Arh. M.A.E., 9, Convenţii, G_1, VIII, Teleg. Nr. 3229/10 dec. 1922; **Arh. centrală istorică, Buc., Fond Preşed. Cons. de miniştri**, Dos. 126/1920, f. 108—109.

[5] Experţii au lucrat la Planul Dawes de la 14 ian. la 9 aprilie 1924. (v. H. G. Moulton and Leo Pasiovsky, *War debts and world prosperity*, Washington, The Brookings, 1932, p. 161.

[6] Savel Rădulescu, *Chestiunea reparaţiilor şi Planul Dawes*, „Reforma socială", Buc., 1928, p. 38.

[7] André François-Poncet, *De Versailles à Potsdam. La France et le problème allemand contemporain, 1919—1945*, Flammarion, Paris, 1948, p. 119.

impozitele asupra alcoolului, tutunului, berei şi zahărului [8], ca şi din obligaţiile căilor ferate, a impozitului asupra transporturilor, şi a impozitelor industriale. Avînd grija stabilităţii financiare, comitetul de experţi fixa la început o perioadă de moratoriu în care unele din resursele enumerate nu erau afectate, apoi o perioadă tranzitorie în care situaţia Germaniei s-ar fi ameliorat şi deci prelevările puteau începe cu moderaţie şi, în sfîrşit, perioada normală în care situaţia Germaniei s-ar fi consolidat şi se puteau face prelevările asupra tuturor veniturilor. În funcţie de aceste perioade, Germania, conform prevederilor planului, trebuia să plătească anuităţi de la 1000 la 2500 milioane mărci aur [9].

Tot în vederea înlesnirii posibilităţilor de plată, raportul prevedea şi obţinerea de către Germania a unui împrumut de 800.000.000 mărci aur pe care se baza instituirea băncii de emisiune şi stabilitatea monetară, ca şi primele plăţi de efectuat, cu condiţia ca ele (plăţile) să nu implice un transfer de fonduri în străinătate, împrumutul cheltuindu-se numai în interiorul Germaniei. În sfîrşit, planul nu permitea nici o legătură între datoriile interaliate şi datoriile provenite din reparaţii, cele din urmă fiind reduse la suma de 52 miliarde mărci aur [10].

Planul, în întregime, era bazat pe ipoteza că unitatea fiscală şi economică a Germaniei va fi restabilită complet [11] şi după cinci ani de la aplicarea lui, o nouă comisie de experţi urma să încerce o „reglementare definitivă şi completă a problemei reparaţiilor" [12].

Deşi Planul Dawes a avut un caracter provizoriu, el a constituit faza cea mai importantă din evoluţia problemei reparaţiilor prin faptul că, în cei cinci ani de existenţă, anuităţile prevăzute s-au achitat, în cea mai mare măsură, în mod normal. Aplicarea Planului Dawes a determinat, totodată, eşecul politicii franceze în rezolvarea unilaterală a problemei reparaţiilor germane şi creşterea influenţei politice în Europa a ţărilor anglo-saxone. La rîndul ei, Germania, deşi a suportat cu greutate controlul efectuat în economia sa, a reuşit, în scurt timp, să se refacă primind importante ajutoare financiare şi apoi să reintre, pe bază de egalitate, în rîndul marilor puteri.

Situaţia creată prin aplicarea Planului Dawes a nemulţumit ţările mici, în care se încadra şi România. Ea participase alături de aliaţi la

---

[8] Xavier Oudiette, *Le Rapport Dawes et la nouvelle politique des réparations en nature*, P.U.F., Paris, 1928, p. 12.

[9] Savel Rădulescu, *op. cit.*, p. 46.

[10] Monit. Of., Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor, 23 februarie 1925, p. 1375.

[11] Etienne Weill-Reynal, *Les réparations allemands et la France*, vol. II, p. 653, Paris, 1947.

[12] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate, 1823—1933*, Buc., 1934, p. 774.

victoria finală, suferise importante pagube materiale și umane, împrumutase sume însemnate din străinătate pentru ducerea războiului. În virtutea acestor fapte, România ar fi trebuit să se bucure de un tratament echitabil din partea marilor puteri, atît la repartiția sumelor de despăgubiri, cît și la obținerea unor creanțe speciale, care, prin forța lucrurilor, nu intrau în vederile Comisiei de reparații. Or, României i s-au refuzat, în mare măsură, aceste drepturi.

Avîndu-se în vedere că evenimentele legate de reparații sînt mai puțin cunoscute în literatura noastră istorică și că ele au o importanță particulară în înțelegerea unor aspecte de politică externă cu repercusiuni în situația internă, lucrarea de față își propune să aducă unele date noi care să lărgească informațiile asupra acestei probleme.

După cum se știe, conferința păcii de la Paris a încadrat România în rîndul statelor mici, acordîndu-i în consecință, o importanță secundară, uneori umilind-o și jignindu-i demnitatea sa națională. Încercarea de a-i impune un control militar, politic sau economic, obligația de a plăti însemnate indemnizații de război în locul învinșilor [13], intenția de a interveni în treburile interne și de a influența legislația țării, de a micșora la minimum dreptul la reparații a făcut ca interesele românești să fie primejduite sau încălcate [14] și să se ivească unele divergențe între România și aliații ei din Antantă [15].

Discutarea unei probleme atît de importantă și complexă ca aceea a reparațiilor, în absența României, atît la conferința păcii, cît și la alte conferințe care au urmat a făcut ca guvernele române, indiferent de nuanța lor politică, să protesteze sau să înainteze memorii cît mai concludente ori de cîte ori s-a ivit prilejul, pentru schimbarea atitudinii aliaților și pentru apărarea drepturilor legitime ale țării noastre. Nu intenționăm, în cele ce urmează, să urmărim poziția României sau poziția aliaților față de România, la toate conferințele interaliate privind reparațiile de război, deoarece atmosfera, din păcate, rămîne aceeași: proteste din partea delegaților români, pasivitate și dezinteres din partea delegaților Antantei. Ne vom opri numai asupra conferinței de la Spa care a creat mari nemulțumiri cercurilor politice românești prin repartizarea unei cote-părți minime din totalul reparațiilor și firește, asupra conferinței de la Londra, pentru discutarea și aplicarea Planului Dawes la care delegații români, ac-

---

[13] *Politica externă a României*, 19 prelegeri publice editate de Institutul social român, p. 10.

[14] *Activitatea corpurilor legiuitoare și a guvernului liberal*, Buc., 1926, p. XXII.

[15] Pentru unele detalii v. E. Bold, *Unele probleme privind participarea delegației române la conferința păcii. (1919—1920)*, în „Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza din Iași", Istorie, Tom XIV, 1968.

ceptînd noua formulă de reglementare a reparaţiilor germane, a solicitat insistent modificarea procentului de la Spa.

S-a arătat mai sus că divergenţele anglo-franceze, care şi-au pus pecetea asupra tuturor conferinţelor interaliate pentru fixarea sumei totale a despăgubirilor de război, a făcut ca Comisia reparaţiilor să procedeze mai întîi la fixarea cotelor părţi ce urmau să revină fiecărui stat învingător. Repartiţia s-a făcut cu ocazia conferinţei de la Spa, din iulie 1920. Conferinţa, desfăşurată sub semnul unor dezbateri furtunoase [16], a atribuit României cota de 1% din reparaţiile germane şi 10,55% din cele orientale (de la Ungaria, Austria şi Bulgaria), fără a permite delegaţiei noastre prezente acolo, ca şi altor delegaţii ale statelor mici, să participe la discuţii [17].

Făcînd calcule aproximative, pe de o parte, asupra pagubelor suferite de statele aliate şi prezentate Comisiei de reparaţii şi pe de altă parte, asupra creanţelor atribuite prin acordul de la Spa, se obţin următoarele date din care se observă că statelor mici cu „interese limitate", li s-a acordat în mod arbitrar o cotă care nici pe departe nu ţinea cont de totalul pagubelor suferite în război şi nici de „echitate şi dreptul fiecăruia" [18] cum se susţinea la această conferinţă.

Statele aliate	Pagube	Creanţe acordate după acordul de la Spa					Proporţii la sută între pagubele suferite şi creanţele acordate
	După tablourile comunicate Comis. rep. (în miliar de franci francezi)	Asupra Germaniei 132 miliarde mărci aur		Asupra Austriei Ungariei şi Bulgariei. 12 miliarde mărci aur (cifră oficioasă)		Total	
		%	miliarde m.a	%	miliarde m. a	miliarde	
Anglia	64,0	22	29,0	11	1,3	30,3	47,3%
Franţa	218,5	52	68,6	26	3,1	71,7	32,8
Italia	74,2	10	13,2	25	3,0	16,2	23,1
Belgia	36,5	8	10,5	4	0,4	10,9	29,8
România	31,1	1	1,3	15	1,8	3,1	10

Este semnificativ faptul şi tabloul evidenţiază concludent acest lucru, că, deşi diferenţa pagubelor dintre Belgia şi România era de 5,4 miliarde franci francezi, totuşi, prin acordul de la Spa, Belgia primea 8%, iar România numai 1% [19].

[16] Arh. M.A.E., 9, Convenţii, S_3, Raport din Paris Nr. 2681/20 iulie 1920.

[17] Dintre statele cu interese limitate numai Belgia avea dreptul să fie reprezentată la conferinţa de la Spa. (Ibidem, Telegrama din Bruxelles, Nr. 883/7 iunie 1920).

[18] Arh. M.A.E., 9, Convenţii, S_3, Raport nr. 2681, Paris, 20 iulie 1920.

[19] **Ibidem, Ministerul Finanţelor, Direcţiunea** despăgubirilor de **război** şi a tratatelor de pace către M.A.E., 7 oct. 1922.

Fixarea unei cote neînsemnate din totalul reparaţiilor pentru România a produs iritare şi nemulţumiri în cercurile politice româneşti. În parlament se dezvăluia, de altfel, că poziţia Angliei, Franţei şi Italiei, cu prilejul diferitelor conferinţe internaţionale, dovedea că România, „în atîtea chestiuni precum... aceea a Dunării, a strîmtorilor de la San Remo şi a despăgubirilor de la Spa, a fost pusă în situaţia dureroasă de a se întreba dacă ea a fost de partea învingătorilor sau a învinşilor"[20]. Asupra aceleiaşi situaţii neplăcute insista şi Nicolae Titulescu cînd declara că la Spa „nu s-a discutat o clipă cu noi de faţă, nici cuantumul de despăgubiri datorat de Germania, nici mai ales repartiţia sumei pe care ceilalţi credeau că trebuie să plătească Germania"[21].

Pentru corectarea acestei nedreptăţi, cercurile guvernante româneşti au iniţiat o largă campanie de memorii şi demersuri atît la conferinţa de la Spa, cît şi cu ocazia unor discuţii particulare, ulterioare.

În memoriul prezentat la conferinţa de la Spa, semnat de N. Titulescu şi Dr. Cantacuzino, se arăta, spre a înlătura orice echivoc, că evaluarea pagubelor româneşti s-a efectuat de organe special instituite, sub conducerea unor comisii centrale şi că lista acestor pagube, însumînd peste 31 de miliarde lei aur, a fost prezentată şi acceptată de Comisia reparaţiilor. De aceea, ridicîndu-se împotriva acelui 1%, se solicita ca repartiţia sumelor să se facă în conformitate cu mărimea pagubelor pricinuite, România neputînd admite ca unor ţări să le revină cote-părţi de 5 sau chiar de 10 ori mai mari de cît a fost în realitate valoarea pagubelor. Memoriul nu uita să sublinieze consecinţele dezastruoase interne pentru producţia ţării, din cauza „nedreptăţilor făcute prin hotărîrea conferinţei de la Spa". În sfîrşit, după ce se aminteşte că o bună repartiţie a obligaţiilor germane pentru România va întări şi mai mult legăturile tradiţionale cu puterile Antantei, memoriul afirmă că guvernul român nu acceptă cota de 1% şi, în consecinţă, nu semnează acordul de la Spa[22].

Nedreptatea făcută României la conferinţa amintită a fost relevată şi în diferite discuţii cu factori politici de seamă ai ţărilor Antantei. Susţinîndu-se ideea că repartiţia reparaţiilor pentru România *echivala cu un tratament umilitor şi periculos pentru dezvoltarea sa* economică, cu violarea flagrantă a tratatelor de pace[23], N. Titulescu a purtat discuţii cu Al. Millerand, L. Dubois (preşedintele Comisiei de reparaţii), cu François-Marsal şi alţii, consideraţi drept prieteni ai

---

[20] Monit. of., Nr. 47, „Dezbat. Ad. Deput.", 12 aug. 1920; v. şi Gh. D o b r o v i c i, *op. cit.*, p. 482.

[21] *Anexe, acte şi documente referitoare la chestiunea reparaţiilor şi a datoriilor interaliate ale României*, Imprim. Stat., Buc., 1925, p. 356.

[22] *Ibidem*, p. 350—352.

[23] **Paul S t e r i a n**, *La Roumanie et la réparation des dommages de guerre*, Paris, 1929, p. 82.

României. Toți aceștia și-au exprimat regretul în legătură cu rezultatul, defavorabil României, de la Spa și au căutat să-l motiveze în diferite feluri. Așa, de pildă, lui Titulescu i s-a spus că România va primi în schimb compensații din reparațiile orientale, că ea a primit deja bunuri însemnate din teritoriile românești aflate înaintea războiului sub suveranitatea fostului imperiu austro-ungar, că este destul de bogată pentru a se mulțumi cu un cuantum minim de reparații [24], că Franța și Anglia ar fi făcut adevărate sacrificii în favoarea aliaților mai mici, renunțînd la o parte din cotele lor [25] și că vinovată de această situație ar fi numai delegația engleză care, în cadrul conferinței, a condus și a hotărît totul și n-a voit să discute și cu delegatul român [26].

N. Titulescu a cerut și sprijinul lui Poincaré. În cîteva discuții avute cu acesta, diplomatul român își exprima nemulțumirea pentru faptul că în problema reparațiilor se continua politica discriminatorie, împărțindu-se statele în cele două categorii: cu interese generale și cu interese limitate. Opunîndu-se acestei hotărîri arbitrare, el a spus că orice măsură privind interesele României nu prezintă valoare decît dacă are consimțămîntul țării, cu respectarea egalității depline a tuturor participanților la orice negociere, statele mici și mijlocii avînd aceleași drepturi cu marile puteri, ori de cîte ori se discută probleme ce le privesc direct sau indirect [27]. Poincaré ca și ceilalți reprezentanți ai politicii franceze, și-a exprimat regretul său și i-a dat asigurări că, în viitor, problema reparațiilor nu va mai fi discutată fără prezența delegaților români [28].

La 11 decembrie 1922, N. Titulescu a făcut un demers și pe lîngă ministerul de externe englez, apărînd punctul de vedere exprimat la Spa. El arăta că întrucît în discuțiile privitoare la reparații s-ar putea lua hotărîri, cum se mai luaseră de altfel, de natură să restrîngă libertatea negocierilor ulterioare prin neinvitarea României, guvernul român nu se putea considera legat de ele, fără știrea sa. Reamintind nedreptățile ce se făcuseră prin acordul de la Spa, el solicita ca România să fie repusă în totalitatea drepturilor sale care nu i-au fost recunoscute și la discutarea în viitor a problemei reparațiilor se impunea prezența delegaților români, atît prin drepturile ce le revin

[24] Anexe, acte și documente..., *op. cit.*, p. 356.

[25] Germain Calamette, *Recueil de documents sur l'histoire de la question des réparations*, Paris 1924, p. 279.

[26] Arh. M.A.E., 9, Convenții, S_3, Teleg. nr. 2671/9 iulie 1921.

[27] C. Murgescu, *Nicolae Titulescu and the question of economic relation between states*, în „Revue roumaine d'histoire", Nr. 3/1966, p. 406.

[28] **Biblioteca centrală de stat (B.C.S.), Buc., Fond Saint-Georges, Pachet CXXX,** f. 50 și Pachet CCCXVIII, f. 481. Promisiunea lui Poincaré l-a făcut pe I. G. Duca **să tragă concluzia pripită că încă o dată Franța „ia inițiativa reparării acestei** nedreptăți". (Pachet CXXX, f. 50).

prin tratate, cît și prin unele asigurări formale date de guvernul francez [29].

Intervențiile pe care România le-a făcut pentru schimbarea procentului de la Spa s-au dovedit a fi cu totul justificate cînd, cu ocazia conferinței de la Londra, din martie-mai 1921 s-au fixat cele 132 de miliarde mărci aur ca sumă totală a reparațiilor. S-a putut astfel observa că față de pagubele suferite, suma ce revenea României era cu mult mai mică. Faptul este consemnat, printre alții, de economistul Gh. M. Dobrovici în cunoscuta și prestigioasa sa lucrare *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823—1933*. El arată [30] că punînd față în față drepturile fixate prin acordul de la Spa, cu pagubele suferite și obligațiile impuse prin tratate, se ajunge la următoarea situație:

De primit: I. Acordul de la Spa — 1% din despăgubirile germane = 1.200 milioane mărci aur; 1% asupra primei jumătăți din despăgubirile datorate de Austria, Ungaria și Bulgaria (12.000.000.000 mărci aur evaluate oficios) = 60.000.000 mărci aur; 30% asupra celei de a doua jumătăți din aceleași despăgubiri = 1.800 milioane mărci aur.

II. *Creanțe speciale:* Emisiunea biletelor Băncii Generale Române retrase = 1.500 milioane mărci aur; executarea anticipată a Tratatului de la București = 1.000 milioane mărci aur; aurul de recuperat prin lichidarea Băncii austro-ungare = 55 milioane mărci aur. În total deci 5.615.000.000 mărci aur.

Față de această sumă, pagubele și datoriile care se impuneau României ca plată se urcau la suma de 72.643.191.077,68 lei aur. Dacă suma respectivă se raportează la valuta anului 1914, luată de obicei ca bază [31], cînd 100 lei era egală, în medie, cu 80 mărci [32], obținem cifra impresionantă de 58.114.552.861,14 mărci. Deci, diferența dintre creanțele României din despăgubirile generale pe de o parte și pagubele și obligațiile statului român pe de altă parte, ilustrează pînă la evidență situația defavorabilă creată României prin acordul de la Spa.

Cu tot efortul depus pentru a schimba procentul de 1% și cu toate intervențiile și promisiunile făcute, totuși, hotărîrile conferinței de la Spa au rămas în vigoare. Mai mult, intervenția din Ruhr față de care România [33] și respectiv Mica Înțelegere n-au luat poziție dar au

[29] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Doc. nr. 29, Editura politică, Buc., 1967, p. 99.

[30] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 482.

[31] Comission des réparations. *Documents sur les réparations*, I, *Rapport sur les travaux de la Comission des réparations de 1920 à 1922*, Tome I, p. 59.

[32] Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., 1967, Anexa V, p. 555.

[33] Guvernul român a declarat că România nu vrea să se amestece în conflictul din Ruhr, considerînd că aceasta era o problemă care privea Franța și Belgia. (v. „Monit. of.", Dezbat. Ad. Naționale Constituante a deputaților, 28 feb. 1925, p. 1365).

urmărit-o cu atenţie [34] ca şi faptul că în cursul anului 1923 Austria, Ungaria şi Bulgaria au obţinut un lung moratoriu, iar prin Tratatul de la Lausanne, din iulie acelaşi an, drepturile asupra reparaţiilor turceşti au fost anulate [35], toate acestea au înrăutăţit situaţia României în problema despăgubirilor de război. Ea a fost obligată să menţină cu atît mai mult rezervele formulate la Spa şi, în iunie 1923, să înainteze din nou Comisiei reparaţiilor un memoriu prin care se atrăgea atenţia marilor puteri asupra situaţiei care se crea României prin acordarea moratoriului Austriei, Ungariei şi Bulgariei, cînd nu se reuşise să se recupereze creanţele sale şi cînd guvernul român se vedea obligat să se preocupe singur de dezvoltarea economică şi financiară a ţării, neavînd nici un sprijin în obţinerea reparaţiilor ce-i reveneau. Memoriul cerea, printre altele, să se facă o examinare de ansamblu a situaţiei României, ca, în felul acesta, să se ajungă la un bilanţ activ şi declara hotărît că guvernul nu şi-ar putea da adeziunea deplină la acordurile interaliate ce au intervenit sau vor interveni decît după ce va avea loc o astfel de examinare [36].

Cînd, după intervenţia din Ruhr, se punea problema reexaminării situaţiei reparaţiilor şi cînd capitala Angliei urma să găzduiască conferinţa pentru discutarea şi aprobarea Planului Dawes, guvernului român i se oferea din nou prilejul să intervină în apărarea drepturilor sale consemnate de tratate şi eventual să modifice procentul de la Spa. Spre marea dezamăgire a cercurilor politice româneşti, conferinţa de la Londra nu-şi propunea să discute întreaga problemă a reparaţiilor, ci numai reparaţiile germane. În plus, se făcea din nou deosebirea între statele cu interese generale şi cele cu interese limitate [37]. De altfel, informaţii alarmante asupra intenţiei marilor puteri, de a continua această politică discriminatorie ca şi la conferinţa păcii, soseau mereu pe adresa ministerului de externe din Bucureşti [38]. Rugat şi împuternicit de guvernul român să apere interesele României la Londra [39], Titulescu, în drum spre capitala Angliei, scria şi el lui I. G. Duca că, după cum era informat, la conferinţă, statele urmau să fie categorisite astfel : mari puteri, state realmente intere-

---

[34] Florin Codresco, *La Petite Entente*, vol. I, Edition Pierre Bossuet, Paris, p. 284.

[35] I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Edit. ştiinţifică, Buc. 1966, p 137.

[36] N. Titulescu, *Documente*... Doc. Nr. 90, p. 165—166.

[37] În acest sens, Djuvara anunţa din Londra că, la conferinţă, după cum era informat de subsecretarul de stat englez Sir Eyre Crowe, programul va fi strict limitat la punerea în practică a Planului Dawes şi că, probabil, vor fi reprezentate numai puterile direct şi serios interesate. (Arh. M.A.E., 9, Convenţii, G1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 2419/29 iunie 1924).

[38] **Duca era informat că se proiecta**, nu numai a nu chema ţările mici la Londra dar că unii se gîndeau să se facă şi între aceştia deosebiri după procentul recunoscut la Spa. (Ibidem, Teleg. nr. 34.254/30 iunie 1924).

[39] **Titulescu se afla în Elveţia. (Ibidem, Teleg. nr. 34.732/2 iulie 1924).**

sate în reparații ca Iugoslavia și Portugalia și state teoretic interesate în reparații ca România care nu acceptase acordul de la Spa, dar care încercase revizuirea procentului de 1%. Titulescu remarca însă că și Belgia și Italia, care semnaseră acordul de la Spa, făceau de mult sforțări pentru obținerea unui procent majorat în favoarea lor". „Pentru că sînt mari puteri — scria Titulescu în raportul amintit — procedeul lor se cheamă înaltă politică. Dacă România ar fi acceptat acordul de la Spa și ar fi încercat ulterior revizuirea lui în folosul ei, aceasta s-ar fi chemat, probabil, dezonoare; cînd România menține punctul ei de vedere din 1920 și-și rezervă drepturile, să-și expună revendicările în timp util, aceasta se cheamă teorie" [40].

Îngrijorat de situația care se crea României, I. G. Duca, într-o circulară către miniștrii români la Londra, Paris, Roma ca și către E. Neculcea [41], delegatul țării pe lîngă Comisia reparațiilor [42], cerea insistent să se intervină la guvernele pe lîngă care erau acreditați, ca România să fie invitată la conferință. El arăta, cu acest prilej, și faptul era binecunoscut, că România era direct interesată în problema reparațiilor germane și a celorlalte state învinse, că trebuia să se obțină păsuirea obligațiilor românești decurgînd din tratate și, în acest sens, guvernul român nu putea să admită ca țara sa să nu fie prezentă [43].

Ca urmare a stăruințelor diplomaților români pe lîngă guvernele francez, englez și italian, s-a acceptat ca România să participe la conferința de la Londra pentru Planul Dawes, din iulie-august 1924. Diferența însă, dintre statele mari și cele mici se menținea și de această dată. Primele aveau dreptul la patru delegați iar cele din urmă doar la unul. Faptul nu l-a dezarmat pe Titulescu care considera că, și în aceste condiții, putea apăra punctul de vedere român [44].

Situația a devenit din nou încordată cu ocazia discursului de inaugurare ținut de Ramsey Mac Donald, președintele conferinței, cînd s-a propus să se înființeze cîteva comisii de experți care să dezbată și să rezolve problemele principale. În aceste comisii, statele mari trebuiau să numească patru experți, în timp ce statele mici erau lipsite complet de acest drept. O asemenea măsură era motivată de Mac Donald prin necesitatea accelerării lucrărilor, arătîndu-se tot-

---

40 *Ibidem*, Teleg. nr. 1544/10 iulie 1924.

41 E. Neculcea, profesor universitar la Iași, a fost și la conferința păcii expert tehnic pentru chestiunile economice și financiare și figura în lista oficială a acestei **delegații. (Arh. centrală istorică, Buc., Fond. Președinția Conisliului de miniștri,** Dos. nr. 32/1920, f. 5).

42 După cum se știe, România nu avea un reprezentant permanent în sînul Comisiei reparațiilor ci numai un delegat, un asesor, fără drept de vot, care era chemat să participe la diferite dezbateri numai cînd interesele țării erau puse în discuție.

43 Arh. M.A.E., 9, Convenții, G_1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 32.652/23 iunie 1924.

44 *Ibidem*, 9, Convenții, G_1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 300/30 iunie 1924.

odată, că drepturile statelor mici erau şi aşa apărate din moment ce deciziunile se luau de plenul conferinţei la care participau statele mici alături de cele mari [45].

Delegaţia română, în frunte cu N. Titulescu, a protestat împotriva propunerii engleze care, dacă ar fi fost acceptată, n-ar fi permis statelor mici să urmărească amănunţit evoluţia dezbaterilor şi nici să poată să-şi apere sau să-şi expună punctul lor de vedere. De aceea, el, cerea ca fiecare stat să fie reprezentat în aceste comisii. Intervenţia energică a lui Titulescu a determinat pe conducătorii conferinţei să accepte un compromis. Ei au admis ca doi delegaţi, printre care şi Titulescu, să apere interesele a patru state mici : România, Iugoslavia, Grecia şi Portugalia [46].

La 28 iulie 1924, la a treia şedinţă plenară a conferinţei, Titulescu a avut ocazia să expună punctul de vedere român în legătură cu planul experţilor. El a întocmit un amplu şi documentat memoriu în care a inclus, pe de o parte, pagubele pe care războiul le-a cauzat României şi sarcinele ce i-au revenit o dată cu încheierea tratatelor de pace şi pe de alta, de ce drepturi s-a bucurat România prin repartizarea cotei-părţi de la Spa.

De la început, memoriul arăta că România aprobă raportul experţilor cu privire la Germania, avîndu-se în vedere interesul ei în problema reparaţiilor dar cerea o corectare echitabilă a drepturilor sale faţă de obligaţiile care-i erau impuse de tratate sau pe care le-a provocat războiul. Pentru acest motiv, Titulescu cerea ca România să participe la executarea planului experţilor, cerere îndreptăţită dacă se comparau creanţele ei asupra foştilor inamici cu obligaţiile care i-au fost impuse prin tratatele de pace sau prin consecinţele războiului. Înainte de a proceda la un examen de ansamblu al obligaţiilor României, memoriul arăta că România nu a putut şi nu poate accepta procentul oferit la Spa, pentru că el nu corespundea nici din punct de vedere material şi nici din punct de vedere moral eforturilor sale din timpul războiului. Pentru o cît mai temeinică informare a celor prezenţi la conferinţă, în memoriul prezentat, au fost împărţite obligaţiile României în patru categorii :

1. *Obligaţii, consecinţă directă a războiului* în care intrau pagubele suferite de România (31.099.853.761 lei aur), biletele Băncii Generale (2.173.000.000 lei), punerea în vigoare anticipată a Tratatului de la Bucureşti, pagubele aduse industriei petroliere.

---

[45] N. Titulescu, *Documente*... Doc. nr. 68, p. 143.

[46] Arh. M.A.E., 9, Convenţii, G_1, VIII, vol. I. Teleg. nr. 1053/17 iulie 1924. Dintre ţările mici, Cehoslovacia şi Polonia n-au fost admise la conferinţă. Ele avea dreptul să obţină unele informaţii din procesele verbale şi să-şi expună observaţiile preşedintele conferinţei. În această situaţie, N. Titulescu şi-a oferit serviciile sale, angajîndu-se faţă de cele două delegaţii să le informeze asupra desfăşurării lucrărilor. (Ibidem, Teleg. nr. 1054/17 iulie 1924).

2. *Obligații financiare provocate de război.* În această categorie, erau inserate datoriile externe ale României față de Franța, Anglia, Statele Unite ale Americii, Italia, Belgia precum și față de Banca Națională a României.

3. *Obligații impuse României prin tratate,* ca datoria de eliberare (235 milioane franci aur) și cota-parte din datoria austro-ungară care, de asemenea, se urca la sume însemnate. Tot aici se includea plata bonurilor transferate, evaluate de România la 1,1 miliarde coroane aur.

4. *Obligații de ordin intern,* în care erau cuprinse pensiile și alocațiile pentru invalizi, orfani și văduve de război, a funcționarilor civili și militari, obligații ale colectivităților și fundațiilor, pagubele aduse populației, obligațiile statului român față de cetățenii români deținători de titluri a împrumuturilor de război austro-ungare etc. După cum s-a arătat mai sus, pagubele și obligațiile României, stipulate în tratate, se urcau la suma de peste 72 de miliarde lei aur.

În ultima parte a memoriului, erau inserate creanțele recunoscute României de către aliați, care cuprindeau 1% din reparațiile germane și 10,55% din cele orientale. Ele nu corespundeau eforturilor depuse de România pentru ducerea războiului. De aceea, memoriul, menționînd faptul că Germania a blocat orice plată, că Austria si alte state au beneficiat de un moratoriu de 20—30 de ani pentru restabilirea financiară, țări de la care România n-a primit reparații, în schimb, a suportat cu deosebită dificultate sarcinile sale externe, conchide că țara noastră are datoria să se intereseze în modul cel mai serios de lucrările conferinței pentru Planul Dawes de la care speră să obțină o justă satisfacere a cererilor ei legitime. Memoriul se încheia cu următoarele revendicări:

a) Participarea României la executarea planului experților, în special în comitetul de transferuri;

b) Revizuirea în favoarea României a procentului de la Spa, acesta din urmă nefiind în raport cu drepturile sale și cu creanțele asupra Austriei, Ungariei și Bulgariei care i-au fost oferite în compensație și care ulterior i-au fost suspendate;

c) Plata sau acoperirea pe cale de privilegii a unor creanțe speciale ale României, fie față de aliați, fie față de țările foste inamice. De aceea, România cere, între altele, ca creanțele sale, derivînd din emisiunea monedă a puterilor centrale și executarea anticipată a Tratatului de la București, să fie acoperite cu prioritate și aceste creanțe să fie înscrise printre cele care vor trebui plătite din sumele obținute prin aplicarea planului experților;

d) Indivizibilitate, atît din punct de vedere al existenței și execuției, între obligațiile impuse de tratate și drepturile la reparații, tratatele avînd în vedere plata primelor prin produsul celor de al

doilea, logic tratatele neputînd urmări să creeze un regim mai favorabil statelor foste inamice decît statelor aliate și cu atît mai mult neputînd intenționa să creeze un bilanț pasiv pentru acestea din urmă;

e) Soluția problemei datoriilor de război, bazată pe toți factorii problemei: scopul în care ele au fost create, modificările pe care le-au suferit de la semnarea tratatelor și pînă acum, dreptul la reparații, necesitatea reconstruirii economice a Europei, echitatea [47].

Memoriul a fost acceptat de conferință [48] iar textul lui a fost distribuit în limbile franceză și engleză [49]. Deși el s-a bucurat, în cercurile diplomatice, de oarecare simpatie [50] totuși, unii își manifestau nemulțumirea pentru faptul că s-ar fi adus în fața conferinței unele probleme care n-ar fi avut legătură cu discuțiile propriu-zise [51]. Se făcea aluzie la unele creanțe speciale, cuprinse în memoriu, la care România avea dreptul, dar care nu intrau în vederile Planului Dawes.

Între timp, conferința de la Londra, într-o atmosferă de oboseală, dezorientare și nesfîrșite discuții contradictorii și-a terminat lucrările, la 16 august 1924 prin semnarea unui acord final. Cu rezervele formulate în memoriu, delegația română a acceptat Planul Dawes, urmînd ca la conferința de la Paris, proiectată pentru ianuarie 1925, să-și continuie activitatea pentru obținerea unui procent sporit în noua repartiție a reparațiilor.

Fără a manifesta mari speranțe [52] și avînd de întîmpinat aceleași dificultăți [53] ca și la Londra, în legătură cu participarea țărilor mici [54], delegația română, în frunte cu V. Brătianu și N. Titulescu, a repetat și cu acest prilej revendicările formulate în memoriul de la Londra, solicitînd pentru România modificarea procentului de la Spa și concursul marilor puteri aliate și asociate pentru a obține plata crean-

---

47 N. Titulescu, *Discursuri*, Editura științifică, Buc., 1967, p. 243—255.

48 Arh. M.A.E., 9, Convenții, VIII, vol. I, Teleg. nr. 1076/30 iulie 1924.

49 N. Titulescu, *Discursuri*... p. 244.

50 I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 139. Titulescu scria de altfel, că „ideea că România a fost maltratată cîștigă teren pe zi ce trece". (Arh. M.A.E. 9, Convenții, G_1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 1089/5 aug 1924).

51 *Ibidem*, *Teleg. nr. 1097/13 aug. 1924*.

52 „Cunosc riscurile unei repartițiuni între aliați — telegrafia Titulescu — unde cei mari iau tot iar cei mici ce rămîne". (N. Titulescu, *Documente*... Doc., nr. 65, p. 140).

53 La conferința de la Paris din ian. 1925, în raportul prezentat de Comisia de reparații, se cerea ca România să fie mustrată sau chiar sancționată pentru că nu iscălise Acordul de la Insbruck din 25 iunie 1923, acord care obliga România să plătească anticipat obligațiile sale fără a cunoaște drepturile ei în reparațiile orientale. În urma intervenției energice a delegației române și obținînd adeziunea ministrului de finanțe francez Clèmentel și a lui W. Churchill, acest punct a fost suprimat în ședință plenară. (v. „Monit. of.", Dezbat. Ad. Naț. Const. a Dep., 28 feb. 1925, p. 1366).

54 N. Titulescu, *Documente*... Doc. nr. 88, p. 162.

telor speciale [55]. Conferința miniștrilor de finanțe de la Paris, din ianuarie 1925, prin „Acordul relativ la repartiția anuităților Planului Dawes", articolul 7, paragraful B, atribuia României 1,1 % din reparațiile germane și din prima jumătate a celor orientale și 20 % din a doua jumătate a acelorași reparații [56]. Conferința a apreciat că totalul pagubelor suferite de România s-ar urca la 1.875.000.000 lei aur [57], sumă de aproximativ 30 de ori mai mică decît fusese recunoscut inițial de Comisia de reparații. Rămîneau în suspensie creanțele speciale ale României din cadrul reparațiilor germane: biletele Băncii Generale, intrarea în vigoare anticipată a Tratatului de la București, depozitele de lei aur aflate în Banca Reichului etc. Problema urma să-și găsească rezolvarea în cadrul unor negocieri bilaterale româno-germane, negocieri aprobate, în prealabil, de Comisia reparațiilor [58]. Fără a intra în amănunte, menționăm că, în cadrul negocierilor purtate de guvernul român cu cel german, s-au ivit dificultăți. Ele proveneau din faptul că guvernul german refuza să recunoască României dreptul la restituirea creanțelor speciale sub motiv că ele n-ar fi incluse în plan [59], iar puterile antantiste, cărora li s-a solicitat ajutorul, n-au făcut nimic în favoarea României.

Pentru a determina, totuși, Germania să recunoască creanțele speciale, guvernul liberal a recurs la sancțiuni economice. Astfel, pentru anul 1925, au fost oprite tranzacțiile de orice natură cu Germania [60], aplicîndu-se, totodată, un tarif vamal maximal mărfurilor de import germane [61]. Măsurile luate de guvernul liberal au paralizat complet comerțul cu Germania și așa destul de limitat [62], a încordat rapor-

---

[55] *Memoriu expunînd punctul de vedere al guvernului român în privința obligațiunii Germaniei de a rambursa acoperirea emisiunii biletelor Băncii Generale Române*, Buc., Imprim. Stat., 1925, p. 21.

[56] Arh. generală a Ministerului de finanțe, Fond. Datoria publică, Dosar 87/1930—1946, f. 58. Conferința de la Paris a adus unele modificări în repartiția cotelor stabilite prin acordul de la Spa:

	Acordul de la Spa	*Acordul de la Paris*
Franța	52%	54,46%
Anglia	22%	23,04%
Italia	10%	10,00%
Belgia	8%	4,50%
Iugoslavia	5%	5,00%
România	1%	1,10%

(v. Harold G. Moulton and Leo Paslovsky, *op. cit.*, p. 174 și 194).

[57] „Viața românească", XXII, Nr. 9—10, sept.—oct. 1931, p. 296.

[58] Arh. M.A.E., 9, Convenții, G_1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 84.711/17 aprilie 1924.

[59] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 492.

[60] Arh. Stat. Iași, Fond 59, Dos. 17/1925, Adresa Ministerului de finanțe nr. 37.410/12 feb. 1925.

[61] Arh. M.A.E., Fond 71, Germania, Dos. 73/1921—1932.

[62] Menționăm că exportul german în România reprezenta doar 1% din total și în consecință, constrîngerile guvernului liberal nu puteau să aibă mare eficacitate. („Societatea de mîine", Cluj, an II, Nr. 8, 22 feb. 1925, p. 230).

turile dintre cele două ţări. Ulterior însă, nevoia unor credite din străinătate a determinat guvernele române la concesii şi, prin convenţia din 10 noiembrie 1928, se reglementau problemele financiare legate de creanţele speciale într-o formulă defavorabilă României [63].

Este necesar, fireşte, ca să arătăm ce a primit România în contul reparaţiilor germane şi orientale ca să vedem dacă ele corespund nu celor 31 miliarde lei aur recunoscute de Comisia reparaţiilor ci măcar sumei de 1.875.000.000 lei aur fixată de conferinţa miniştrilor de finanţe din ianuarie 1925.

Sumele încasate de România în contul reparaţiilor germane, înainte şi după aplicarea Planului Dawes, pînă la 31 august 1929, cînd s-a negociat Planul Young, oferă următorul tablou [64]:

De la armistiţiu la Planul Dawes Mărci aur	Primele 4 anuităţi Dawes Mărci aur	În contul celei de a 5-a anuitate a Planului Dawes pînă la 31 aug. 1929 Mărci aur	Total Mărci aur
33.961.382	45.181.060	23.774.234	102.916.675

Dacă suma totală, prezentată de tablou, se scade din 1.875.000.000 lei aur, ne dăm seama că România a fost frustată de cea mai mare parte din reparaţiile germane, care-i revenea pe drept prin tratate.

În ceea ce priveşte reparaţiile orientale, după cum atestă documentele din Arhiva Ministerului de finanţe, pînă în 1929—1930 nici o plată efectivă în numerar sau în natură nu s-a făcut pe baza Tratatului de la Trianon şi St. Germain. În schimb, Bulgaria a efectuat plăţi către România, între 1923—1926, în valoare de 2.344.145,35 franci aur, după care s-a bucurat de mai multe suspendări de plăţi [65]. În

[63] Arhiva centrală istorică, Buc., Fond Casa regală, Dos. 44/1928, f. 1—2. De pildă, prin paragraful 5 al convenţiei, România renunţa, printre altele, la măsurile prevăzute de paragraful 18, anexa II, partea a VIII-a Reparaţii, a Tratatului de la Versailles de a lua orice măsură specială cu scop de a sechestra sau confisca bunurile germane, nici vreo altă măsură care ar constitui o restrîngere a dreptului care-l au resortisanţii germani de a dispune liber de proprietatea lor privată.

[64] Cifrele au fost luate şi comparate din mai multe surse. În acest sens v. Arh. Centrală Istorică, Buc., Fond. Casa regală, Dos. 42/1929, f. 44; Arh. generală a Ministerului de finanţe, Fond Datoria publică, Dos. 87/1930—1946, f. 117—118; Arh. M.A.E., 9, Convenţii, G_1, VIII, vol. II, 1929; „Săptămîna politică", Seria a II-a, an I, Nr. 18, 23 iunie 1929, f. 15—16; Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 489; M. Maevschi, *Contribuţii la istoria finanţelor publice ale României*, Edit. ştiinţifică, Buc., 1957, p. 161; Xavier Oudiette, *Le Rapport Dawes et la nouvelle politique des réparations en nature*, Paris, P.U.F., 1928, p. 155—160 etc. Cu unele mici excepţii datele coincid.

[65] Arh. generală a Ministerului de finanţe, Fond Datoria publică, Dos. 87/1930—1946, f. 119—120.

timpul în care România, pe baza Planului Dawes, a reușit să încaseze sumele arătate mai sus, a efectuat și plăți în contul datoriilor sale interaliate. Astfel, în cursul anilor financiari (1 aprilie — 31 martie) 1926—1929, România a plătit suma de 12.943.862,12 mărci aur [66].

Relatarea problemelor legate de reparații, în perioada de care ne ocupăm, scoate în evidență că România a obținut destul de puțin din ceea ce de drept ar fi trebuit să-i revină. Bilanțul rezultatelor confirmă că România s-a aflat în postura de a avea mai mult de plătit decît de primit de pe urma primului război mondial. Situația aceasta, care caracteriza în mare măsură spiritul imperialist în care s-au rezolvat chestiunile păcii, s-a răsfrînt negativ asupra dezvoltării țării, stabilizarea sa economică și politică efectuîndu-se cu greutate, mai mult prin mijloace proprii, aflate în interior. De aceea, dezamăgirea cercurilor politice din România interesate în reconstrucția țării după război a fost evidentă, atît din cauza tratamentului inamical aplicat delegațiilor românești [67], cît și prin rezultatele practice obținute la conferințele care au premers și apoi au dezbătut și aprobat Planul Dawes [68]. Or, tratamentul aplicat României a pus-o în imposibilitate ca din sumele primite drept reparații să-și poată achita obligațiile înscrise în tratate, ca și pe acelea contractate pentru ducerea războiului. În orice caz, lichidarea datoriei flotante externe a României n-ar fi constituit o problemă dacă reparațiile acordate ei i-ar fi fost plătite de foștii inamici, simultan cu reglementarea datoriilor sale față de aliații apuseni. Numai că, în realitate, „cele două partizi ale conturilor, care reprezentau suma pretențiilor și suma datoriilor, nu s-au întîlnit și nu s-au compensat decît într-o măsură neînsemnată" [69].

Un factor care a impietat desfășurarea normală a evoluției problemei reparațiilor l-a constituit contradicțiile anglo-franceze, în special. Referindu-se la acest lucru, N. Titulescu, cu spiritul său profund de analiză, scria într-un raport către Ministerul de externe: „De cinci ani asistăm, dacă nu la sabotajul complet al reparațiilor din partea anglo-saxonilor, cel puțin la vădita tendință a acestora de a reduce reparațiile, nici prea mult pentru a împuternici Germania, dar destul de simțitor pentru a împiedeca Franța să iasă prea repede din greutatea războiului" [70]. El a subliniat, totodată, și intervențiile brutale

[66] Arh. centrală istorică Buc., Fond Casa regală, Dos. 42/1929, f. 43.

[67] V. Madgearu declara în parlament încă din 1920 că de felul cum România a fost tratată, speranțele în despăgubiri erau „o deșărtăciune". („Monit. of.", Nr. 28, Dezbaterile Adunărilor Deputaților, 19 ian. 1920, p. 372).

[68] Problema reparațiilor, se arăta în parlament, „are o importanță specială atît pentru consolidarea noastră internă cît și pentru relațiunile noastre financiare și chiar politice externe". („Monit. Of." Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a deputaților, 28 feb 1925, p. 1357).

[69] M. Maevschi, *op. cit.*, p. 160.

[70] Arh. M.A.E., 9, Convenții, G_1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 1087/5 aug. 1924.

ale bancherilor americani cu ocazia discutării Planului Dawes, prin care intenţionau să subordoneze voinţei lor libertatea de acţiune a aliaţilor [71]. Faptul acesta, considerat de Titulescu drept „un atentat la suveranitatea naţională" [72], producea îngrijorarea că participarea Americii în politica europeană putea aduce şi mai multă confuzie decît participarea ei la Tratatul de la Versailles [73]. N. Titulescu a relevat şi politica de concesii a aliaţilor faţă de Germania, politică cu urmări negative asupra raporturilor ei cu statele mici, care participaseră la victoria finală: „Experţii şi aliaţii — scria el — au modificat în favoarea Germaniei puterile comisiei de transferuri şi, sub aparenţe inocente, deciziunile noastre interaliate au fost modificate pe fiecare zi, după cererile Germaniei, de către marile puteri" [74]. Vorbind şi despre rezultatele obţinute de România prin Planul Dawes, care se reduceau doar la fixarea unei sume care nici pe departe nu corespundea totalului pagubelor suferite, Titulescu propunea pentru viitor, ca în această situaţie, cînd reparaţiile României „erau periclitate", să se tindă, mai presus de orice, la anularea diferitelor obligaţii [75] inserate în tratate, obligaţii pe care nu mai putea să le îndeplinească în noua formulare reglementată arbitrar la conferinţa de la Londra, din iulie—august 1924.

Rezultatele relativ minore obţinute de guvernul liberal în cadrul discuţiilor privitoare la reparaţii, au fost criticate de opoziţia din parlament. Deşi toate partidele şi grupările politice aveau, în general, o poziţie similară în ceea ce priveşte încasarea integrală a reparaţiilor de război, totuşi, s-au făcut auzite unele critici asupra procedeelor prin care guvernul liberal încerca să le obţină. V. Madgearu, reprezentînd opinia Partidului ţărănesc în parlament, recunoaşte tratamentul inamical al marilor puteri faţă de România dar critica politica guvernului liberal, care, în problema reparaţiilor, se rezumase doar la nişte proteste şi memorii la conferinţele care au avut loc pînă în 1925. „Toate acestea — spunea V. Madgearu sînt manifestări platonice faţă de maltratarea efectivă la care a fost supusă efectiv România la toate conferinţele internaţionale de la 1920 şi pînă azi" [76] (1925 — E. B.).

---

[71] Ed. Herriot citează discursul unui deputat din parlamentul francez care caracteriza intenţiile şi rolul jucat de bancherii americani la discutarea Planului Dawes: „La Londra, decorul convenţional care opreşte, de obicei, privirea popoarelor, s-a dat o clipă la o parte. Am văzut pe scenă pe *deux ex machina* al politicii moderne, pe adevăratul stăpîn al democraţiilor care se proclamă suverane: financiarul, omul cu bani" (v. Ed. H e r r i o t, *Pagini de jurnal*, Ed. politică, Buc., 1968, p. 147).

[72] N. T i t u l e s c u, *Documente*.. Doc. nr. 73, p. 148.

[73] *Ibidem*, Doc. nr. 79, p. 153.

[74] *Ibidem*, Doc. nr. 81, p. 156.

[75] Ar. M.A.E., 9, Convenţii, G1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 1087/5 aug. 1924.

[76] „Monit. of.", Dezbat. Adun. Nation. Constit. a deput., 28 feb. 1925, p. 1427.

Fără a neglija intenţia politică a opoziţiei, trebuie să recunoaştem că, cu toate eforturile depuse, situaţia se prezenta, în linii mari, aşa cum ea a fost expusă de V. Madgearu. Rezultatele minime, concretizate în cifre, demonstrează cu evidenţă neputinţa guvernului liberal, într-o conjunctură nefavorabilă, de a obţine mai mult.

Planul Dawes, în perioada în care a fost aplicat, deşi lăsa nerezolvate unele probleme, a fost singurul moment din istoria reparaţiilor cînd, în mod corect, au fost achitate anuităţile fixate de conferinţa de la Londra, din iulie-august 1924. Începînd cu anul 1929 însă, cînd s-a declanşat criza economică de supraproducţie, plăţile reparaţiilor au fost sistate, ca apoi, deşi s-a încercat o nouă reglementare prin Planul Young, ele să fie practic anulate prin moratoriul Hoover şi prin conferinţa de la Lausanne din vara anului 1932.

LA ROUMANIE ET LE PROBLÈME DES RÉPARATIONS DE GUERRE.
DE LA CONFÉRENCE DE SPA AU PLAN DAWES

Résumé

Le problème des réparations — avec ses aspects politiques, économiques ou juridiques — est moins connu dans notre littérature historique. L'abord de ce thème par l'auteur — qui a utilisé une riche bibliographie et des documents inédits existant dans les principales archives de Bucarest, reliefant surtout ses implications politiques — vient contribuer à la connaissance de quelques aspects de la politique externe de la Roumanie depuis la Conférence de Spa jusqu'au plan Dawes, inclusivement. Après avoir souligne les principaux éléments du plan Dawes, l'auteur relève le mécontentement des cercles politiques roumains à cause du fait que les traités avaient imposé à la Roumanie de nombreuses obligations matérielles de même qu'aux vaincus, qu'à la Conférence de Spa on lui avait attribué une cote minimum (1 %) du total des réparations, que dans les discussions de Londres concernant l'approbation du plan on n'avait pas eu égard pour les revendications légitimes formulées par la délegation roumaine conduite par N. Titulesco. Mis en application, le plan Dawes a constitué la seule période quand les annuités ont été acquittées normalement, mais il a fait ressortir de sérieuses divergences entre l'Angleterre, la France et les E.U.A., de même qu'entre ceux-ci et les petits pays à intérêt limités.

L'article insère les sommes reçues par la Roumanie à la suite de l'application du plan Dawes, s'arrête sur quelques contradictions roumaino-allemandes, où les cercles politiques libéraux ont promu une politique de compromis, fait critiqué violemment par l'oppositon dans le parlement. Quoique on ait beaucoup misé sur l'encaissement de ces réparations, pourtant les sommes reçues ont été insuffisantes pour le redressement économique de la Roumanie, elle étant obligée de faire appel au capital étranger ou d'utiliser les ressources internes pour la stabilité économique et politique.

ELEMENTE KELTISCHEN URSPRUNGS IN DER DAKISCH-GETISCHEN SIEDLUNG VON BĂICENI

(Einige Bemerkungen bezüglich der „keltischen" Entdeckungen in der Moldau)

A. LÁSZLÓ

Die Umgebung des Dorfes Băiceni (Gemeinde Cucuteni, Bezirk Iași) war ziemlich stark bevölkert in der Zeit dakisch-getischer Zivilisation des IV—II. Jh. v.u.Z. Spuren der Siedlung sind nur auf dem Mlada-Hügel deutlicher zu erkennen. Bei den archäologischen Ausgrabungen, die hier in den Jahren 1964—1966 vorgenommen wurden, kamen Reste einer Siedlung mit zwei Bewohnungsstufen zum Vorschein. Die untere Schicht, durch Erdhütten gekennzeichnet, ist älter als die Zeit, in der die Bastarnen hier ansässig wurden; es handelt sich somit um das III. Jh. oder um das IV—III Jh. v.u.Z. In der höheren Stufe, gekennzeichnet durch auf die Oberfläche gebauten Hütten, wurden neben archäologischen dakisch-getischen Funden eine geringe Anzahl von keramischen Fragmenten bastarnischen Typs entdeckt. Für diese letztere Stufe setzte man folglich das Ende des III. Jahrhunderts und das II. Jh. v.u.Z. fest [1].

Der archäologische Befund dieser Siedlung umfasst auch einige Stücke, die keltischen Ursprungs sein dürfen [2].

So wurden einige keramische Fragmente entdeckt, die mit der Scheibe gearbeitet, von graulicher Farbe mit silbernen Reflexen sind, und in der Zusammensetzung der Paste gibt es viel Graphit, so wie sie aus dem Gebiet der keltischen Zivilisation gut bekannt sind [3]. Zwei solcher keramischer Fragmente, beide sehr klein, wurden

---

[1] A. László, *Așezarea daco-getică de la Băiceni*, in „Arheologia Moldovei", Band VI (in Druck).

[2] In der oben genannten Arbeit wurden diese Gegenstände nur erwähnt, mit knappen Illustrationen.

[3] Wir führen nur etliche Beispiele aus Mittel- und Osteuropa an: F. Tompa, in *Budapest Története, I, Budapest az ókorban*, I. Teil, Budapest, 1942, S. 125;

in der Erdhütte nr. 2 (niedere Stufe) entdeckt. Aus der höheren Stufe stammt ein anderes Fragment, mit verdicktem Rand und einer leichten horizontalen Furchung unter dem Rand (Abb. 1/1).

Ein anderes interessantes Stück stellt das Fragment eines Kopfes von einer zoomorphen Figurine dar (Abb. 1/2 und 1/3 a—b), das in der Erdhütte nr. 3 (niedere Stufe) aufgefunden wurde. Die Statuette ist aus sehr guter, fester und gleichartiger Paste gearbeitet; die Paste enthält in ihrer Zusammensetzung viel Sand, ist einheitlich gebrannt und von rötlich-gelber Farbe. Diese Figurine, mit bemerkenswerter Feinheit und viel Wirklichkeitssinn geformt, gibt, trotz ihrem fragmenthaften Zustand, mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit, natürlich, Aufschluss über das ursprünglich dargestellte Tier. Dieses Tier hatte einen grossen, breiten Kopf, mit einem verlängerten Maul, mit verhältnismässig grossen Ohren (von der unteren Seite des erhalten gebliebenen rechten Ohres beurteilt). Was das Besondere dieses Tierkopfes ausmacht, ist das fast vollkommen runde Rüssel mit einer horizontalen Furchung an der unteren Seite, das Maul darstellend, und zwei kleinen, tiefen Löchern, die Nasenlöcher anzeigend. In Betracht dieser Besonderheiten, stellte die Statuette ein Tier dar, wahrscheinlich ein Schwein oder einen Bären.

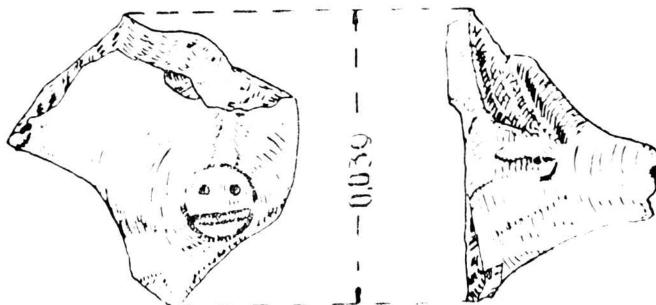
Es ist in beiden Fällen vorauszusetzen, dass es sich bei diesem Stück um einen kultischen Gegenstand, keltischen Ursprungs handelt. Es ist bekannt, dass die Kelten berühmt in der Schweinezucht waren und, dass das Hausschwein oder noch eher das Wildschwein von ihnen angebetet wurde. Den Kult dieses Tieres zeigen zahlreiche Statuetten und Amuletten, besonders jene aus Bronze, die man im ganzen Umkreis der keltischen Zivilisation aus dem Westen Europas bis in unsere Gebiete finden kann. Das Schwein oder das Wildschwein wurde häufig auch auf Geldstücken dargestellt, auf Basoreliefs, auf Gefässen. oder die Helme schmückend; sein Bild auf Flaggen galt als Abzeichen[4]. Es ist bezeichned, dass in den keltischen Friedhöfen

---

J. Filip, *Keltové ve Stredni Evrope*, Praha, 1956, S. 535 ff.; Z. Wozniak, *Ceramika „celtycka" z osady poznolatensko-rzymskiej w Mogile (Nova Huta) — rejon Szpital Záchod, z badan w latach 1955—1856*, in „Materialy Archeologiczne", I, 1959, S. 147—170; J. Potocki, Z. Wozniak, *Les celtes en Pologne*, in „Ogam", XIII, I, 1961, S. 86 ff.; L. I. Kruschelnitzkaia, **Келтский памятник в верхнем поднестровие,** in KS, 105. 1965, S. 119—122.

[4] J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, Band II/3, Paris, 1914, S. 1305, 1306, 1418, Abb. 568/4; 671/2; 672; G. Roth, F. Guirand, *Mythologie Celtique*, in *Mythologie générale*, Paris, 1935, S. 204; J. Filip, *a.a.O.*, Abb. 91/1—7; 92/1—3; 93; Taf. CXXVII/6; Em. Thevenot, *Histoire des Gaulois*[4], Paris, 1966, S. 100. Siehe noch; D. Popescu, in *Istoria Romaine*, Band I, Bucureşti, 1960, S. 237. Eine Statuette aus Bronze, ein Wildschwein darstellend, kennt man auch aus Siebenbürgen, von Luncani (gewesenes Grind, Gerend, Bezirk Cluj), Vrl. M. Roska, *A kelták Erdélyben*, in „Közlemények", IV, 1—2, Cluj, 1944, S. 59, Abb. 21, mit der ganzen vorherigen Bibliographie. Eine

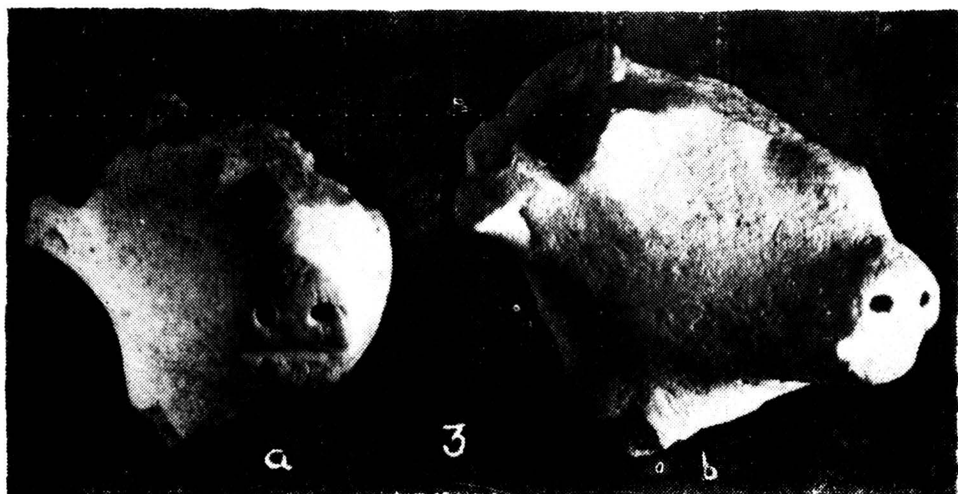

Abb. 1

oft Schweineknochen aufgefunden wurden, hauptsächlich Kiefer, die in Gräber als Opfergaben gelegt wurden [5]. Bei einigen keltischen Stämmen, bei den Helvetern und Treviren etwa, war auch der Kult des Bären verbreitet, ein Symbol der Göttin Artio, die einige Forscher mit der Göttin Artemis oder Diana des griechisch-römischen Pantheons gleichsetzen [6]. Der Kult des Wildschweins und des Bären setzt sich auch in der Römerzeit durch [7]. Interessant ist die Entdekkung zweier Skulpturen aus Stein, die in Polen, also am Rand der keltischen Welt gemacht wurde; die Skulpturen stellen einen Bären (oder ein Schwein) in Lebensgrösse dar. Der Fundort dieser Skulpturen, im Sleza-Gebirge, südlich von Wroclaw, soll ein wichtiges Zentrum des Kultes der Kelten gewesen sein [8].

Im Zusammenhang sowohl mit den keramischen Fragmenten, wie auch mit dem Kopf der Statuette muss bemerkt werden, dass es sich um Unikate der Siedlung von Băiceni handelt, da sie sich ihrem Aussehen nach (Paste, Form, technische Ausführung) völlig von der dakisch-getischen Keramik und Plastik unterscheiden, die von derselben Ausgrabungsstätte stammen. Folglich scheint die annehmbarste Hypothese im Zusammenhang mit den da behandelten Funden zu sein, dass sie dem dakisch-getischen Bestand fremd sind, und wahrscheinlich aus dem Gebiet der keltischen Zivilisation stammen.

Es scheint, dass die oben genannten Gegenstände keltischen Gepräges aus der Umgebung des Dorfes Băiceni nicht die einzigen sind. Ausser den Fibeln aus Bronze und Eisen vom frühen und mittleren Latène-Typus, die auf der Cetăţuia-Anhöhe bei Cucuteni gefunden wurden [9] (Abb. 2/1—5) und bereits in wissenschaftlichem Umlauf stehen, könnten noch einige andere hiesige Funde genannt werden. So gibt es unter der „fremdartigen Keramik" der neolithischen Siedlung auch graphitierte Gefässcherben, und „eine kleine Gruppe von Schalen mit scharf abgesetztem und stark sich einziehendem Rande, konisch verjüngtem Unterteil und scharf abgeschnittener Standfläche;

---

schöne Statuette aus Ton geformt, stammt aus der dakischen Burg von Tilişca. Vrl. M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, Bucureşti, 1966, Abb. 15.

[5] J. Potocki, Z. Wozniak, *a.a.O.*, S. 85. Diese Erscheinung lässt sich auch in Siebenbürgen feststellen im Friedhof von Apahida. Vrl. I. Kovács, Az *apahidai őskori telep és La Tène temető*, in „Dolgozatok"-Cluj, 1911, S. 1—69.

[6] G. Roth, F. Guirand, *a.a.O.*, S. 204; Ém. Thevenot, *a.a.O.*, S. 100; Ém. Thevenot, *Les Gallo-romans* [3], S. 87.

[7] *a.a.O.* Aus der Römerzeit gibt es Inschriften, die dem Gott Bacon gewidmet sind und mit dem Kult des Wildschweins zusammenhängen. Eine solche Inschrift, gewidmet *deo Baconi* seitens eines *decurio alae I Flaviae*, wurde in Châlon-Sur-Saône entdeckt. In *Acta Sanctorum* ebenfalls von hier verzeichnet *atrium divi Baconis*. Vrl. Pauly-Wissova, RE, Suppl. I, Stuttgart, 1903, col. 235.

[8] J. Potocki, Z. Wozniak, *a.a.O.*, S. 96—98, 100, Abb. 15.

[9] H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin-Leipzig, 1932, S. 63, Taf. 30/17—18, 20—22.

die Aussenfläche ist glatt, nicht verziert und weist am scharfen Umbruch Zapfen oder Buckel auf [10]. Von diesen „ein grösserer Bruckstück (H. 8,0; ob. Dm. 19,5) aus grauschwarzem Tone mit gelber Aussenfläche ist innen geschwärzt und metallisch glänzend (graphitiert ?) und am Innenrande, wie leise gewellt, mit flachen Radialrillen versehen, über die die Glättung weggeht" [11] (Abb. 2/6). Diese Schale eine nahe Analogie zu der, mit der Scheibe oder mit der Hand gearbeiteten, keltischen Keramik aus Mitteleuropa aufweist [12]. Diese Gefässe sind dort zeitlich um die Wende der zwei letzten Jahrhunderte v.u.Z. festgelegt [13]. Gleichfalls in der Reihe der „fremdartigen Keramik" von Cucuteni wird noch ein „Bruchstück einer schweren Fusschale aus grauem Ton, aussen hellgrau glatt mit Politurstrichen, das Schaleninnere dunkelgrau. Der Fuss ist massiv, zylinderförmig und weist noch 2 starke Horizontalwülste auf, die wie gedrechselt aussehen. Das Innere der Schale zeigt deutlich die Drehspuren der Töpferscheibe" [14]. (Abb. 2/7). Auch dieses Gefäss ist der keltischen Keramik Mitteleuropas nicht fremd [15], wofür man dort das Ende des II. Jahrhunderts und den Beginn des I. Jahrhunderts v.u.Z. angibt [16].

Wenn das bisher Dargelegte als richtig angenommen werden kann, so hätte man den Beweis fast ununterbrochener Beziehungen der Dako-Geten von Băiceni mit der keltischen Zivilisation seit dem IV.—III. Jh. v.u.Z. bis zum Beginn des I. Jahrhunderts v.u.Z.

Das Auffinden einiger Elemente keltischen Ursprungs in der dakisch-getischen Siedlung von Băiceni wirkt nicht überraschend. Kürzlich entdeckte man in der ähnlichen Siedlung von Botoşana (Bezirk Suceava) vom Ende des III. und vom II. Jh. v.u.Z. stammend graphithaltige keramische Scherben, die mit der Scheibe gearbeitet sind und als keltisch gewertet werden [17]. Zu den neuen Funden zählt noch das in Horodiştea (Bezirk Botoşani) zufällig gefundene Bruchstück eines keltischen Hohlbuckelarmrings [18]. Was die älteren Funde anbelangt, nannte P. Reinecke schon 1902 ein Schwert von mittlerem Latène-

---

[10] *a.a.O.*, S. 45.
[11] *a.a.O.*, S. 45, Taf. 24/5.
[12] J. Filip, *a.a.O.*, Abb. 62/3; Taf. LXIII/11; XCVI/1, 7; CI/2; CXVIII/1; CXX/7, usw.
[13] *a.a.O.*, S. 538.
[14] H. **Schmidt**, *a.a.O.*, S. 45; Taf. 36/1 a—b.
[15] Als Analogie siehe J. Filip, *a.a.O.*, Taf. XXXVIII/8; LXXVI/2; LXXX/2, 7, 9, CXVII/2, 4 usw.
[16] *a.a.O.*, S. 537.
[17] S. Teodor, *Unele date cu privire la cultura geto-dacică din nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Botoşana*, în SCIV, 20, 1, 1969, p. 39—41.
[18] Em. Zaharia, N. Zaharia, *Un fragment de brăţară celtică de la Horodiştea*, în „Arheologia Moldovei", Band VII (in Vorbereitung).

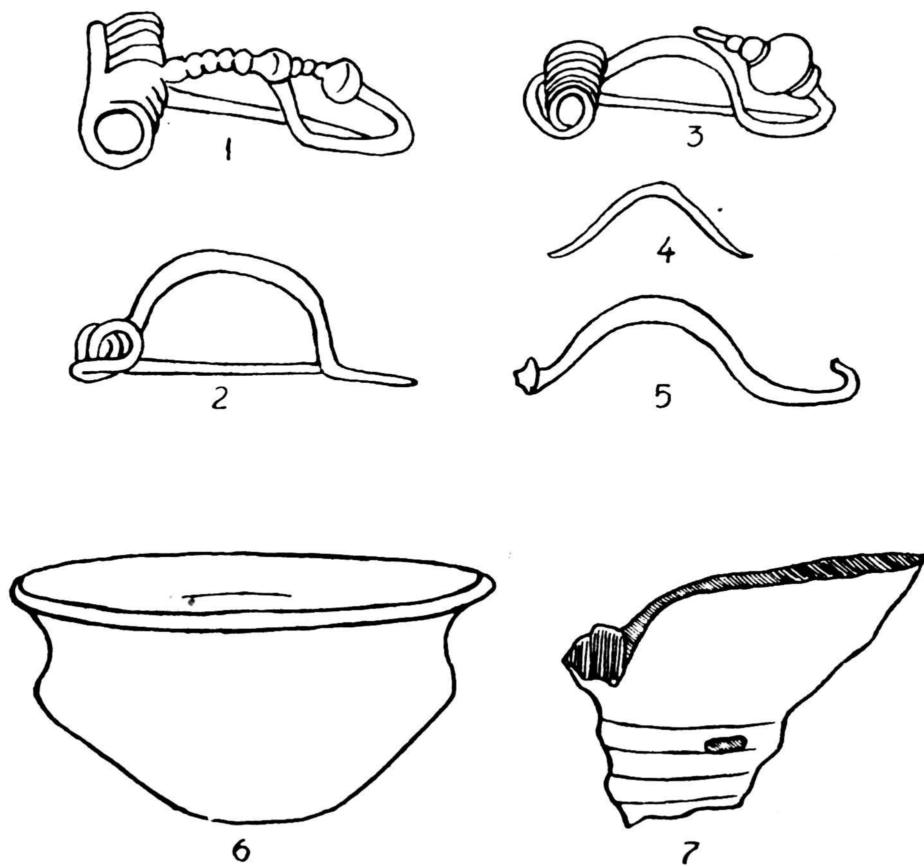

Abb. 2. (nach H. Schmidt).

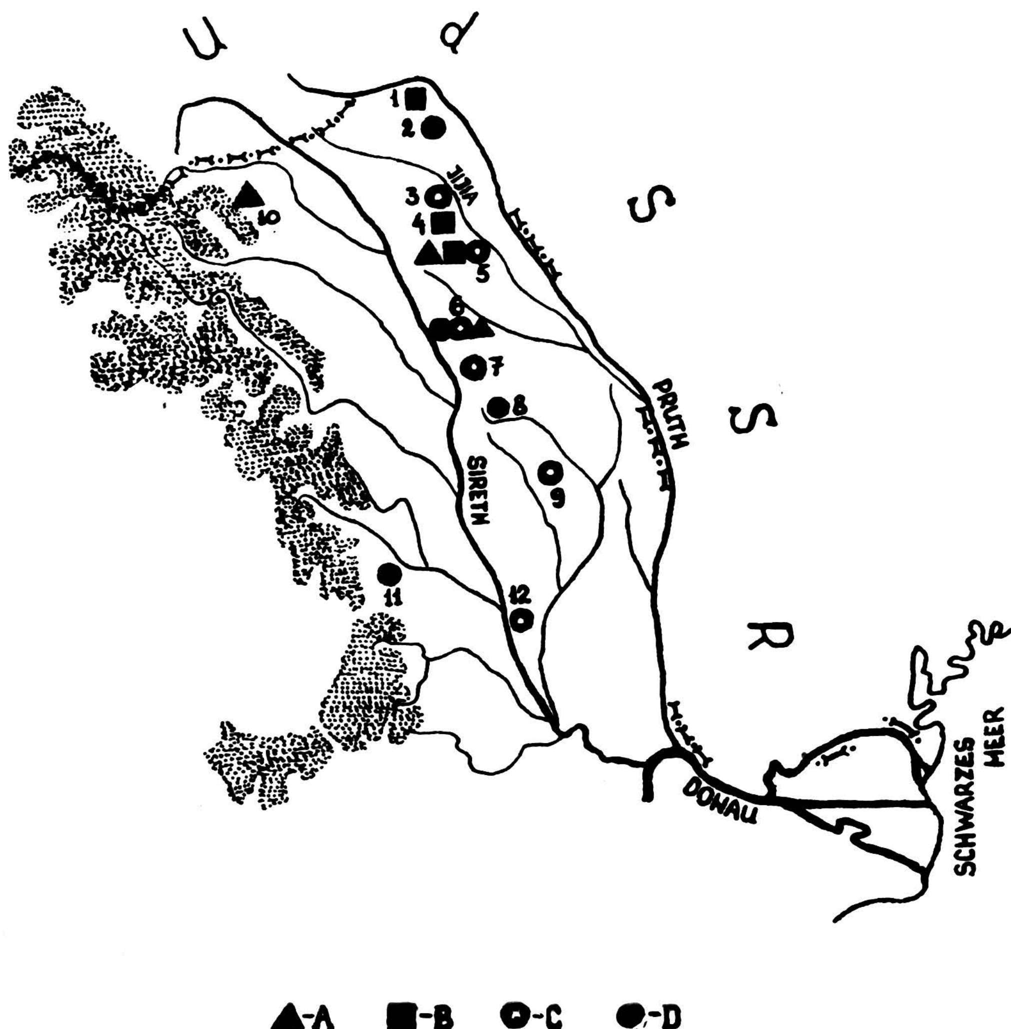

Abb. 3. — 1 — Horodiştea, 2 — Ichimeni, 3 — Truşeşti, 4 — Ionăşeni, 5 — Glăvăneştii Vechi, 6 — Cucuteni-Băiceni („Cetăţuia" und „Mlada"), 7 — Hăbăşeşti, 8 — Dumeştii Noi, 9 — Poieneşti, 10 — Botoşana, 11 — Tg. Ocna, 12 — Poiana; A — Keramik, B — Armringe, C — Fibeln, D — Sonstige Gegenstände.

Typus, aus der Moldau stammend [19]. Ein anderes Schwert aus Eisen des Latène-Typus wurde auch 1923 in Dumeştii Noi (Gemeinde Băceşti, Bezirk Vaslui) erwähnt [20]. M. Roska führt dann noch ein keltisches Brandgrab an, scheinbar 1927 in Tîrgu Ocna (Bezirk Bacău) entdeckt [21]. In Glăvăneştii Vechi (das heutige Glăvăneşti, Gemeinde Andrieşeni, Bezirk Iaşi), eine Siedlung mit Geprägen der späten Hallstattzeit entdeckte man, ausser handgearbeiteten dakisch-getischen Gefässen, zahlreiche mit der Scheibe gearbeitete, für die frühe Latène-Kultur charakteristische Bruchstücke, aus rötlicher Paste. Diese keramischen Überreste wurden zusammen mit dem Bruchstück eienr Fibel aus Eisen vom Latène-Typus B (IV. Jh. v.u.Z.) aufgefunden [22]. Eben da entdeckte man auch ein Skelettgrab, worin sich ein rohrartiges, typisch keltisches Armband befand [23]. Bruchstücke eines anderen rohrartigen Armrings aus Eisen (zusammen mit dakisch-getischen, mit der Hand gearbeitete Keramik) stammen aus einem Skelettgrab, das in Ionăşeni (Gemeinde Truşeşti, Bezirk Botoşani) entdeckt wurde [24]. Verschiedene Eisengegenstände vom Latène-Typus (Pfeilspitzen, Pflugscharen, Fibeln, usw.) wurden in Ichimeni (Bezirk Botoşani) aufgefunden [25]. Ausser diesen Elementen, die mit der keltischen Zivilisation in Zusammenhang gebracht werden können, stammen aus moldauischem Gebiet noch zahlreiche Fibeln vom Latène-Typus II und III, die sowohl in dakisch-getischer Umgebung (Poiana-Tecuci [26], Hăbăşeşti — Gemeinde Strunga, Bezirk Iaşi [27], Truşeşti, Bezirk Botoşani [28]), als auch

[19] P. Reinecke, in *Mainzer Festschrift*, 1902, S. 64, Anm. 34, Nach I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, in „22. Bericht der Römisch-Germanischen Komission", 1933, S. 156, Anm. 646.

[20] M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Bold, M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podişul Central Moldovenesc*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", SN, Secţ. III (Ştiinţe sociale), I, 1955, 1—2, S. 23, Anm. 31, Wir führen hier an, dass im Museum von Botoşani (Inv. Nr. 86) ein eisernes Schwert mit zwei Schneiden und einer Klinge von 0,82 m erhalten ist, das auf dem Gebiet der Gemeinde Corni (Bezirk Botoşani) aufgefunden wurde und gewisse Ähnlichkeiten mit den keltischen Schwertern hat. Im Unterschied zu diesen weist es aber in der Mitte der Klinge anstelle der Rippe einen ziemlich breiten Kanal auf. Die Information stammt von S. Raţă.

[21] M. Roska, *A Székelyföld öskora*, in *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Muzeum Ötvenéves Jubileumára*, Sf. Gheorghe, 1929, S. 322; M. Roska, *a.a.O.*, in „Közlemények", V, 1—2, Cluj, 1944, S. 74—75.

[22] I. Nestor und Mitarbeiter, *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei*, in SCIV, II, 1, 1951, S. 66—67.

[23] *a.a.O.*, S. 67, Abb. 13.

[24] Die Information stammt von I. Ioniţă.

[25] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, S. 511, 515, 782, Taf. XXXVI/1.

[26] R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en basse-Moldavie*, in „Dacia", NS, I, 1957, S. 150, Abb. 5/5 (mit der gesamten vorherigen Bibliographie).

[27] Vl. Dumitrescu und Mitarbeiter, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*. Bucureşti, 1954, S. 485—491, Abb. 51/7.

[28] M. Petrescu-Dîmboviţa und Mitarbeiter, *Şantierul arheologic Truşeşti*, in SCIV, V, 1—2, 1954, S. 27, Abb. 20. (Zufällige Entdeckung).

in bastarnischen Friedhöfen (Poienești, Bezirk Vaslui[29]) entdeckt wurden.

Bei der Deutung dieser Funde muss noch der geographischen Verteilung Rechnung getragen werden (Abb. 3). Mit der Ausnahme vom von Tîrgu Ocna und von der Siedlung von Botoșana liegen alle übrigen Funde östlich des Sireth[30], ihr grösster Teil stammt aus den Gebieten, die von der Mittleren Moldauischen Hochebene nördlich liegen, aus der Senkung von Jijia und dem oberen Lauf des Pruths. Folglich streben diese Funde nicht so sehr zu dem interkarpatischen Raum hin, sondern vielmehr zu den Gebieten nördlich und östlich des Karpatenbogens. Bei der Erklärung der Elementen keltischen Gepräges in der Moldau, interessieren uns also, in erster Reihe die ähnlichen Funde im Süden Polens und in den benachbarten Gebieten in der Sowjetunion.

Im Süden Polens werden die Kelten spät ansässig, erst aus dem Ausgang des II. Jhs v.u.Z. kennen wir mehrere keltische Siedlungen[31]. Gegen Mitte oder eher noch gegen Ende des I. Jhs. v.u.Z. gehen die hiesigen Kelten in der einheimischen Bevölkerung auf[32]. Was die Sowjetunion anbelangt, gelangt es J. W. Kucharenko, 137 Funde Latène-keltischen Gepräges aus dem europäischen Teil des Landes zusammenzutragen[33]. Die ersten Elemente dieser Art, noch von geringer Anzahl, erscheinen in diesem Raum im IV—III. Jh. v.u.Z. und werden als Gegenstände der „Einfuhr" oder als die des örtlichen Nachahmens gewertet[34]. Die Mehrheit der erwähnten Funde erscheinen mit dem Beginn des II. Jhs. v.u.Z. und werden mit dem letzten grossen Drang der Kelten gegen Osten, dem Schwarzem Meer zu, in Zusammenhang gebracht[35]. Kürzlich wurde in Bowschiw am oberen Lauf des Nisters, zum erstenmal auch eine keltische Siedlung aus der subkarpatischen Ukraine entdeckt, die aus der zweiten Hälfte des II.

---

29 R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, in „Materiale", I, 1953, S. 422—424; R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologique en Moldavie*, in *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, S. 105. Aus Poienești stammen noch zwei Rasiermesser aus Eisen, vom Typus, der in Mitteleuropa in der Latène-Epoche II—III sehr verbreitet war. Vrl „Materiale", I, 1953, S. 421, Abb. 118, 325 und *Nouvelles études d'histoire*, 1955, S. 105, Abb. 1, 14.

30 Diese Tatsache stellte auch schon I. Nestor fest, vrl. *Der Stand...*, S. 156.

31 A. Zaki, *Les Celtes sur les terres de Pologne*, in *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, 1958*, Berlin 1961, S. 869—873; J. Potocki, Z. Wozniak, *a.a.O.*, S. 79—102.

32 *a.a.O.*, S. 82—92.

33 I. W. Kucharenko, Распространение латенских вещей на территории восточной Европы, in SA, 1, 1959, S. 31—51.

34 *a.a.O.*, S. 40—42.

35 *a.a.O.*, S. 41—42.

Jhs. — I. Jh. v.u.Z. stammt [36]. Gleichfalls am oberen Lauf des Nisters, in Stepanowka wurde ein keltisches Grab aus der Latène C Phase schon früher aufgefunden [37]. Man nimmt an, dass die Kelten in diese Gebiete aus dem Süden Polens oder aus der transkarpatischen Ukraine gekommen sind [38].

Zusammenfassend kann bemerkt werden, dass die ersten keltischen Elemente in den benachbarten Gebieten nördlich und östlich des Karpatenbogens im IV—III. Jh. v.u.Z. auftauchen, dass aber die tatsächliche Anwesenheit keltischer Bevölkerung erst in der zweiten Hälfte, bzw. ausgangs des II. Jhs. v.u.Z. auf archäologischem Weg nachgewiesen werden kann [39].

Folglich, wenn das Eindringen in die Moldau des keltischen Phänomens auf nördlichem Weg, dem allerwahrscheinlichsten, angenommen wird, kann dann die angenommene, hiesige Anwesenheit *ethnischer* keltischer Elemente nicht vor der Mitte des II. Jhs. v.u.Z. als möglich erscheinen [40].

Aber, sehr bemerkenswert ist die Tatsache, dass alle Funde keltischen Gepräges sehr sporadisch in der Moldau auftauchen, sowohl jene aus dem IV—III. Jh. als auch die aus der Folgezeit, und dass sie fast immer dem dakisch-getischen und, seltener, dem bastarnischen archäologischen Umkreis entstammen. Man kann also schlussfolgern, dass diese Elemente in die Moldau auf dem Wege kulturellen Austausches oder Entlehnens gelangen, ohne an die tatsächliche Anwesenheit des keltischen Ethnos gebunden zu sein. Dies um so mehr, als dass gegen Ende des III. Jhs. v.u.Z. in die Moldau, von den Kelten aus den eigenen Gebieten verdrängt, ein anderes Volk, germanische Stämme der Bastarnen, eindringt. In antiken Quellen und auf archäologischem Weg belegt, verweilen die Bastarnen bis ins I. Jh. v.u.Z. östlich des Sireth und besonders in der mittleren Moldau [41]. Der Umkreis ihrer Ausbreitung fällt also mindestens teilweise mit dem Umkreis der Elemente keltischen Gepräges in der Moldau zusammen. Es ist aber nur wenig wahrscheinlich, dass sich neben den Bastarnen

---

36 L. I. Kruschelnitzkaia, *a.a.O.*, in KS, **105**, **1965**, S. 119—122.

37 P. Reinecke, *a.a.O.*, S. 64, Anm. 34. Zitiert nach I. Nestor, *Der Stand...*, S. 157, Anm. 646.

38 L. I. **Kruschelnitzkaia**, *a.a.O.*, S. 122.

39 Auf archäologischem Weg lassen sich die von Ptolemeus (III, 5, 15), angeführten keltischen Städte vom Nister vorläufig noch nicht beweisen: *Carrodunum* (Καρρόδουνον), *Maetonium* (Μαιτώνιον), *Vibantavarium* (Ουιβανταυάριον) und *Eractum* (Ηρακτον). **Plutarch** (*Marius*, 11) spricht davon, dass der Bereich der Kelten sich bis in die Gebiete des Meotischen Sees erstreckte und sogar das pontische Skythien erreichte.

40 Dieser Weg wurde schon von V. Pârvan hervorgehoben, vrl. *Getica*, **București, 1926, S. 65, 564.**

41 R. Vulpe, *a.a.O.*, in *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, S. 103—119, mit der gesamten Bibliographie.

auch einige keltischen Stämme in demselben Raum und in derselben Zeit niedergelassen haben. Hingegen kam den Bastarnen in der Verbreitung von Elementen keltischen Ursprungs, besonders der Fibeln und anderer metallischen Gegenstände, eine gewisse Rolle zu, was sich durch ihre engen Beziehungen mit der keltischen Welt erklären lässt [42].

Vielleicht dürften die Gräber von Glăvăneştii Vechi und Tîrgu Ocna auf Erinnerungen an sporadische Einfälle der Kelten in die Moldau schliessen lassen. In diesem Sinn ist festzuhalten, dass das Grab von Glăvăneştii Vechi ein Skelettgrab ist, während in dieser Epoche die Dako-Geten in der Moldau gewöhnlich Brandgräber hatten [43].

Das Grab von Tîrgu Ocna deutet wahrscheinlich die Verbindungen mit dem Südosten Siebenbürgens an, die durch den Oituz-Pass und durch das Trotuş-Tal hergestellt wurden. Es bleibt nun nachzuweisen, ob diese Verbindungen tatsächlich mit einem „Weg des Salzes" zusammenhängen, wie es M. Roska voraussetzt [44].

ADDENDA (Einige neue Entdeckungen keltischen Gepräges aus der Moldau). Nach dem In-Druckgeben der gegenwärtigen Arbeit wurde ein reiches Depot von Eisengegenständen veröffentlicht, welches in der Gemeinde Negri (Bezirk Bacău) aufgefunden war (Es enthält 315 „Pflugeisen", 22 „Schwertklingen" und noch einige andere Stücke). Obwohl das keltische Gepräge dieser Stücke äusserst offenbar ist, zählt sie der Verfasser, der dieses Depot veröffentlicht hat (ohne jeden ernsten Beleg) der dakisch-karpischen Kultur aus dem II—IV. Jh. u.Z. zu [vrl. I. Antonescu, *Depozitul de obiecte de fier din comuna Negri-Bacău şi implicaţiile sale istorice*, in „Carpica", I (Bacău), 1968, p. 189—197].

Inzwischen wurden keramische Fragmente keltischen Gepräges auch in Poiana-Dulceşti (Bezirk Neamţ) angezeigt (vrl. S. Teodor, *Unele date cu privire la cultura geto-dacică din nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Botoşana*, in SCIV, 20, 1, 1969, p. 40).

Übersetzt von Gertrud Sauer.

---

42 *a.a.O.*, S. 113—114.

43 In der Moldau sind nur einige dakisch-getische Gräber bekannt, mit der Ausnahme vom Grabe von Ionăşeni (vrl. Anm. 24) alle sind Brandgräber, die aus dem IV—III. Jh. v.u.Z. stammen. Vrl. Al. Andronic, E. Neamţu, Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în „Materiale", VIII, 1962, S. 91—93, Abb. 5—6 (Vaslui); R. Vulpe, *a.a.O.*, in „Materiale", I, 1953, S. 312—315, Abb. 97—99 (das Ofen-Grab von Poieneşti). Ein anderes dakisch-getisches Brandgrab wurde kürzlich in einem der Tumuli von Băiceni entdeckt (die Ausgrabungen von Marin Dinu).

44 M. Roska, *a.a.O.*, in „Közlemények", IV, 1—2, Cluj, 1944, S. 74—75. M. Roskas bezieht sich in seinen Argumenten sowohl auf die Toponimie wie auch auf die Hydronimie. So führt er an, dass *-toz*, *-tuz* in der Benennung des Passes Oi*tuz* (im ungarischen Oj*toz*) wie auch in der des Flusses Tro*tuş*, „Salz" in den türkischen Sprachen bedeutet. Mit dem „Weg des Salzes", der nach Siebenbürgen führte, hängt auch die Bennennung von *Tuş*nad (im ungarischen *Tus*nád) zusammen.

ELEMENTE DE ORIGINE CELTICĂ ÎN AŞEZAREA DACO-GETICĂ DE LA BĂICENI

(Unele consideraţii privind descoperirile „celtice" din Moldova)

Rezumat

Cu ocazia săpăturilor arheologice, executate la Băiceni (com. Cucuteni, jud. Iaşi) în anii 1964—1966, s-au descoperit pe dealul Mlada resturile unei aşezări daco-getice cu două niveluri de locuire, datate în sec. III sau IV—III, respectiv la sfîrşitul sec. III şi sec. II î.e.n. Inventarul arheologic al acestei aşezări cuprinde şi unele piese, care pot fi considerate de origine celtică. Astfel, s-au identificat cîteva fragmente ceramice lucrate la roată, de culoare cenuşie şi cu mult grafit în compoziţia pastei. Două asemenea fragmente ceramice, ambele foarte mici, provin din nivelul inferior, iar un alt fragment, cu marginea îngroşată şi cu o uşoară şănţuire orizontală sub buză (fig. 1/1) a fost descoperit în nivelul superior.

O altă piesă interesantă, considerată de origine celtică, o constituie un fragment din capul unei figurine zoomorfe, reprezentînd un porc sau, eventual, un urs (fig. 1/2,3 a-b), descoperit în bordeiul nr. 3 (nivelul inferior). Statueta este lucrată dintr-o pastă foarte bună, compactă, omogenă, cu nisip în compoziţie, arsă uniform şi de culoare roşiatică-gălbuie.

De asemenea, unele vase, provenite de pe Cetăţuia cucuteniană şi incluse de H. Schmidt în categoria „Fremdartige Keramik in Hand und Scheiben arbeit. D- und E-Keramik", au analogii apropiate în ceramica celtică din Europa centrală (fig. 2/6—7).

Trecînd în revistă descoperirile de factură celtică din Moldova (fig. 3) se constată că toate acestea, cu excepţia a două descoperiri, se situează la est de Siret, majoritatea lor provenind din nordul Podişului Central Moldovenesc. Prin urmare, aceste descoperiri gravitează nu atît spre spaţiul intracarpatic, ci mai mult spre regiunile aflate la nord şi est de arcul Carpaţilor.

Este foarte semnificativ că descoperirile de factură celtică sînt foarte sporadice în Moldova, mai întotdeauna provenind dintr-un mediu arheologic daco-getic sau, mai rar, bastarnic. Se poate considera prin urmare că aceste elemente ajung în Moldova pe calea schimburilor şi împrumuturilor culturale, nefiind legate de o prezenţă efectivă a *etnos*-ului celtic. În vehicularea unor elemente de factură celtică, în special a pieselor de metal, un oarecare rol l-au avut probabil şi bastarnii. Nu este exclus că mormintele de la Glăvăneştii Vechi şi Tg. Ocna marchează totuşi amintirea unor sporadice incursiuni celtice în Moldova.

DATE NOI REFERITOARE LA RELAȚIILE LUI AL. I. CUZA CU EMIGRAȚIA MAGHIARĂ (1859)

DE

V. RUSSU și V. CRISTIAN

Legăturile lui Al. I. Cuza cu emigrația maghiară prezintă un deosebit interes pentru înțelegerea unor laturi importante ale diplomației românești din primii ani de existență a statului național. De aceea, în istoriografia noastră, veche și nouă, s-a studiat cu atenție această problemă și s-a căutat să i se fixeze locul cuvenit în cadrul orientării generale a politicii externe promovată de conducătorii statului național român în perioada 1859—1864. Astfel, în numeroase lucrări închinate domniei lui Al. I. Cuza întîlnim informații și aprecieri interesante în legătură cu raporturile care au existat între domnitorul român și diferiți reprezentanți ai emigrației maghiare cum ar fi generalii Klapka și Türr [1]. În același timp problema a făcut obiectul unor lucrări speciale, ceea ce constituie o dovadă în plus pentru reliefarea interesului manifestat de diferiți cercetători în legătură cu relațiile dintre Cuza și emigrația maghiară [2].

În cadrul acestor relații un loc deosebit de important îl ocupă momentul 1859. După cum se știe, războiul franco-italo-austriac din acel an a contribuit la o intensificare deosebită a activității emigrației maghiare, care a considerat momentul deosebit de favorabil pentru declanșarea unei insurecții în vederea obținerii independenței Ungariei. Pentru realizarea acestui deziderat, o parte a conducătorilor emigrației maghiare, în frunte cu generalul Klapka, au acordat o atenție deosebită legăturilor cu Principatele-Unite [3]. Dubla alegere a lui Al. I. Cuza a mărit considerabil interesul emigrației maghiare pentru Principatele Române, con-

---

[1] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I, Iași 1903; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, Buc. 1938; *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., Buc. 1964; C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Ed. șt., Buc. 1966. Vezi și M. Emérit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, Buc. 1931; T. W. Riker, *Cum s-a înfiptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856—1866*, Buc. 1944.

[2] V. A. Urechea, *L'Alliance des roumains et des hongrois en 1859 contre l'Autriche. Documents inédits*, Buc., 1894; N. Corivan, *Cavour et la Transylvanie à l'époque de la guerre de 1859*, în „Revue de Transylvanie", t. II, p. 144—166; Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigrația maghiară (1860—1861)*, în „Studii și materiale de istorie modernă", t. II, Buc. 1960, p. 223—244.

[3] Această problemă este discutată pe larg în Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României, 1848—1877*, Buc. 1930, p. 141—238.

siderate drept principala bază de pregătire a unei acţiuni revoluţionare îndreptată împotriva imperiului habsburgic.

Tratativele purtate de domnitorul român cu generalul Klapka s-au soldat cu încheierea a două convenţii [4], care nu au avut nici un rezultat practic din cauza terminării rapide a războiului din 1859. La aceasta trebuie să adăugăm prudenţa lui Al. I. Cuza şi neînţelegerile ivite în problema Transilvaniei.

Legăturile pe care le-a avut Al. I. Cuza cu emigraţia maghiară, în primăvara anului 1859, prezintă un deosebit interes întrucît ele au avut implicaţii diplomatice foarte largi, constituind, într-o mare măsură, o preocupare importantă pentru cabinetele europene. Viitoarele cercetări, întreprinse în arhivele din străinătate, vor furniza, credem, date noi referitoare la această interesantă şi complexă problemă.

Pornind de la această premisă considerăm utilă publicarea cîtorva scrisori, păstrate în fondul de manuscrise al Bibliotecii Naţionale din Paris, scrisori care aduc unele precizări şi elemente noi în legătură cu tratativele purtate de Al. I. Cuza cu generalul Klapka.

Aceste scrisori, aflate în fondul Germain Bapst [5], provin de la o persoană bine informată în ceea ce priveşte obiectivele şi mijloacele de acţiune ale emigraţiei maghiare în sud-estul Europei. Scrisorile, întocmite în mai—iunie 1859, au fost trimise ministrului de externe Walewski de către Lallemand, ambasadorul francez la Constantinopol.

Din analiza celor trei scrisori se poate observa că ele au fost elaborate într-o perioadă în care atît Napoleon al III-lea, cît şi prinţul Napoleon se dezinteresau complet de acţiunile cu caracter complotist ale emigraţiei maghiare [6]. De aceea, atitudinea ambasadorului francez, care critică demersurile lui Klapka pe lîngă domnitorul Principatelor Unite, nu este întîmplătoare. Lallemand, care a avut două întrevederi cu generalul Klapka, în martie—aprilie 1859, şi l-a recomandat pe acesta lui V. Place, în scrisorile către Walewski critică acţiunile emigraţiei maghiare pe care le apreciază ca, deosebit de periculoase pentru interesele Franţei în sud-estul Europei. Astfel, în prima scrisoare din 31 mai 1859, Lallemand îl informa pe Walewski despre existenţa unei societăţi secrete care tindea la renaşterea regatului Ungariei „par le soulévement des provinces orientales de l'Empire d'Autriche". Referindu-se la această problemă, ambasadorul francez considera „que cette entreprise contre la domination autrichienne est une arme à deux tranchants qui blésserait bien plus aisément et plus fort, ..., la Turquie que l'Autriche et risquerait par là-même de nuire infinément plus à la politique du gouvernement de l'Empereur sur un point, qu'elle ne lui profiterait sur un autre".

Pentru a dovedi temeiul acestei aprecieri, Lallemand îi furnizează lui Walewski unele informaţii în legătură cu înrăutăţirea continuă a raporturilor dintre ambasadorii Rusiei şi Angliei la Constantinopol, respectiv Lobanov şi Bulwer.

În legătură cu problema care face obiectul preocupărilor noastre, un interes deosebit prezintă cea de a doua scrisoare, trimisă lui Walewski la 6 iunie 1859. Cu acest prilej, Lallemand îi făcea cunoscut ministrului său de externe că generalul Klapka s-a prezentat la Iaşi „comme le fauteur d'un projet qui avait la sym-

---

[4] Textul convenţiilor în Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XIII, p. 219—221.

[5] Reputat arheolog şi autor fecund, G. Bapst intenţiona prin 1903 să publice o lucrare privind Europa în 1859. În acest scop a strîns diferite materiale documentare păstrate printre hîrtiile sale aflate acum la Biblioteca Naţională din Paris. Pentru chestiunea care ne interesează el a cercetat documente provenind de la V. Place, fără a găsi însă nimic (Bibliothéque Nationale, N.a. fr., 24.847, f. f. 150); în acelaşi timp s-a adresat unei rude ale sale, Edmond Bapst, de la legaţia franceză din Constantinopol. Acesta îi trimite în copie trei rapoarte ale lui Lallemand, păstrate în arhivele legaţiei, cu precizarea că celelalte nu prezintă importanţă pentru această chestiune (Ibidem, f. 151).

[6] Al. Marcu, *op. cit.*, p. 216.

pathie déclarée du prince Napoléon et que l'Empereur lui-même n'ignorait ni ne désaprouvait".

Acest lucru explică, precizează Lallemand, bunăvoinţa lui Cuza întrucît „il n'en fallait pas tant pour qu'il fut bien difficile au prince Cousa de fermer se porte au général Klapka". Important de semnalat este faptul că Al. I. Cuza nu i-a promis lui Klapka o cooperare activă „qu'il ne demandait pas d'ailleurs", ceea ce ni se pare semnificativ pentru intenţiile emigraţiei maghiare. Aşa se explică de ce Al. I. Cuza s-a dovedit a fi prudent în această chestiune. El nu a luat nici o iniţiativă şi s-a mărginit doar la tolerarea acţiunilor întreprinse de agenţii maghiari.

Cum se explică atunci atitudinea binevoitoare a lui Cuza? Explicaţia dată de Lallemand ni se pare plauzibilă. Astfel, ambasadorul Franţei la Constantinopol aprecia că domnitorul Principatelor Unite l-a primit pe Klapka datorită faptului că acesta s-a prezentat ca împuternicit al împăratului şi al prinţului Napoleon. În condiţiile anului 1859 Cuza nu putea respinge o acţiune iniţiată de Franţa. Lallemand a surprins foarte bine acest lucru atunci cînd, la 6 iunie 1859, îi scria lui Walewski: „L'impulsion vient de plus loin, elle passe auprès de lui (Cuza — n.n.), s'étend autour de lui, je le crois, me je doute qu'il en soit l'auteur, encore moins le maître".

În continuare, Lallemand critică, acum cînd o putea face, politica externă secretă, pe care o apreciază drept funestă pentru interesele Franţei.

În sfîrşit, scrisoarea din 14 iunie 1859 este un răspuns la nota telegrafică prin care Walewski dezavua orice agent secret care s-ar fi prezentat în Turcia ca împuternicit al guvernului francez. În continuare, scrisoarea cuprinde unele informaţii referitoare la împuternicirile pe care le-a folosit generalul Klapka în vederea întîlnirii cu domnitorul Principatelor Unite. Scrisoarea prezintă interes întrucît întăreşte afirmaţiile existente în legătură cu faptul că întreaga acţiune a fost ţesută din umbră. Ministrul de externe al Franţei nu a fost la curent cu această afacere, deşi Klapka a avut o scrisoare de recomandare de la şeful de cabinet al lui Walewski.

Fără a modifica esenţial concluziile la care s-a ajuns pînă acum în studierea acestei probleme, scrisorile pe care le publicăm în anexă oferă elemente noi asupra tratativelor dintre Al. I. Cuza şi emigraţia maghiară ca şi asupra atitudinii diplomaţiei franceze, fapt care permite o interpretare mai nuanţată a raporturilor româno-maghiare din 1859.

ANEXE

I

LALLEMAND CĂTRE WALEWSKI

Therapia, 31 mai 1859

Confidentielle et réservée. Il est hors de doute qu'une société existe depuis quelques temps déjà qui se propose pour but de mettre à profit les événements d'Occident et la guerre d'Italie pour tenter la ressurrection du royaume de Hongrie par le soulévement des provinces orientales de l'Empire d'Autriche. Cette société a un plan et des ressources qui probablement ne sont pas insignifiantes, puisqu'elle lui permettent d'embarquer d'armes qui de Génes, ou de Marseille doivent être transportées jusqu'au Danube. Elle se vante d'avoir des protecteurs irresponsables d'un ordre très élevé; elle a des émissaires qui comptent principalement sur la Serbie pour une première prise d'armes et pour le début de l'entreprise, qui ont adressé des ouvertures au Prince Cousa, qui sont en relations avec le Prince Milosch, dont quelques-uns ont pénetré peut-être jusqu'en Transylvanie si la vigilence de la police autrichienne le leur a permis. Ce sont là de sérieux éléments,

non pas de succes définitif peut-être, mais de troubles dangereux; et il n'est pas besoin de faire remarquer à Votre Excellence que cette entreprise contre la domination autrichienne est une arme à deux tranchants qui blesserait bien plus aisément et plus fort, je le crois, a Turquie que l'Autriche et risquerait par là même de nuire infinement plus à la politique du gouvernement de l'Empereur sur un point, qu'elle ne lui profiterait sur un autre.

Ces faits méritent, si je ne me trompe, l'attention de Votre Excellence d'autant plus, que je ne vois pas règner ici entre les représentants des trois principales Puissances la confiance et la bonne harmonie, nécessaires pour amener une communauté d'efforts propres à conjurer le péril, en inspirant à la fois à nos agents dans la provinces et à la Porte elle-même une conduite prévoyante et uniforme.

Votre Excellence connaît déjà le refroidissement très marqué qui s'est produit entre Sir Henry Bulwer et le Prince Lobanoff. L'un et l'autre en sont à s'observer, sinon à se combattre. Le dernier, qui sort de chez moi, se croit certain que M. l'Ambassadeur de l'Angleterre ne néglige rien pour animer les Turcs contre la Ruseie et les mettre, s'il était possible, aux prises avec elle, dans le but d'empêcher l'intervention de cette Puissance dans les affaires d'Occident. Il affirme que Sir H. Bulwer promet à la Porte emprunt, secours pécuniairs, assistance de la flotte anglaise, enfin tout ce qu'il peut imaginer de plus propre à enhardir les ministres du Sultan.

J'ai peine à croire, M. le Compte, que M. l'Ambassadeur de l'Angleterre se livre à un jeu si dangereux, si contraire, ce semble à la politique indécise et vacilante du ministère Derby-Malmesbury; mai je doit avouer à votre Excellence que M. le Prince Lobanoff s'en montre très convaincu et que les allures de Sir Henry depuis quelque temps autorisent bien quelques soupçons. Depuis un mois environ je remarque un changement assez notable dans ses façons d'être avec moi, et c'est justement à cette époque que M. le Prince Lobanoff fait remonter les incitations dont il accuse M. l'Ambassadeur de l'Angleterre d'exercer auprès des Turcs et qui, si elles étaient avérées, meriteraient notre attention autant que celle de la Russie.

(Lallemand)

Bibliothèque Nationale, N.a. fr., 22 847, f. 155—156 (Papiers Germain Bapst, t. 5, L'Europe en 1859. L'expédition de Mexique).

II

LALLEMAND CĂTRE WALEWSKI

Therapia, le 6 juin 1859

M. le Général Klapka qui n'était pas encore réconcilié cet hiver avec M. Kossuth, mais qui l'est depuis peu, m'assure-t-on, a passé à Constantinople, il y a trois mois, se rendant à Jassy, auprès du colonel Couza pour s'entendre avec ce dernier sur le sujet du concours qu'il pourrait en espérer en faveur d'une entreprise contre l'Autriche dont j'ai clairement défini le caractère et le but dans ma dernière dépêche. Il s'est présenté à l'Hospodar comme le fauteur d'un projet qui avait la sympathie déclaré du Prince Napoléon et que l'Empereur lui-même n'ignorait ni ne désaprouvait. Je ne pourrais même point affirmer que M. le Général Klapka ne s'est pas présenté comme l'envoyé de son Altesse impériale avec laquelle il correspondait d'un chifre particulier.

Il n'en fallait pas tant pour qu'il fut bien dificile au Prince Couza de fermer sa porte au général Klapka. Aussi ce dernier a-t-il été reçu et favorablement écouté. On ne lui a pas promis une coopération active qu'il ne demandait pas d'ailleurs;

mais seulement une convivence cachée, qui consisterait principalement à seconder le débarquement et la circulation clandestine d'armes de guerre et de munitions apportées de la mer par le Danube dans les Pricipautés pour passer de là dans les mains des futurs insurgés de la Transylvanie. Ceux-ci feraient les premiers efforts; plus tard, en cas de succès, les Principautés et leurs chefs, s'inspirant des circonstances, jugeraient s'ils ont a se joindre à eux dans l'intérêt de leur nationalité.

Bien que la mission de M. le Général Klapka ait été de courte durée et que le secret en ait du être bien gardé, il est inévitable qu'il en ait transpiré quelque chose au dehors; et je suis persuadé que la fable des fusils promis par l'Empereur provient d'une confusion dont Votre Excellence apperçoit aisément l'origine et dont les propagateurs n'étaient probablement pas dupes. Pour ce qui est des émissaires dont M. le Prince Gortschekow signale la présence en Transylvanie et en Bukowine, je ne crois pas d'avantage que ce soit le Prince Couza qui les dirige; je crois seulement qu'il les tolère et couvre leurs menées selon le plan convenu, avec le personage cité plus haut, et dans l'espérance d'en tirer parti ensuite en faveur de sa patrie. L'impulsion vient de plus loin, elle passe auprès de lui, s'étend autour de lui, je le crois, mais je doute qu'il e soit l'auteur, encore moins le maître.

Quelque soit la confiance qui règne entre M. le Frince de Lobanoff et moi, il ne m'est pas possible de lui dire toute la vérité sur ces choses, ni de lui faire sentir comme Votre Excellence le sent tout d'abord, que l'action officielle des Gouvernements, les conseils les plus autorisés et les instances des agents les mieux placés pour se faire écouter ne sont pas en état de triompher seuls d'une puissance dont la nature est de leur offrir peu de prise. Si Votre Excellence est convaincue que la politique secrète qui tend à l'insurrection de l'Europe orientale (car c'est de quoi qu'il s'agit, il ne faut pas se la dissimuler), est funeste à la vraie et saine politique de la France et nuisible à la noble entreprise que l'Empereur poursuit en Italie. Elle jugera probablement que la surveillance et au besoin la saisie par nos croiseurs des navires qui porteront clandestinement des armes et des munitions destinées à cette insurection auraient infinement plus d'effet pour arrêter les projets de ceux qui la propage que les efforts réunis de tous nos agents diplomatiques. Quant aux fusils dont le gouvernement moldo-valaque a besoin, si'il ne s'agit que de fournir un armement convenable à la milice des deux provinces portée à un effectif raisonable, c'est une mesure qui peut s'avouer, et le Gouvernement de l'Empereur peut s'y preter sans détours en prenant vis à vis de la Porte la précaution qu'il a prise en cas semblable alors qu'il s'agissait d'un autre vassal du Sultan, de Pacha d'Egypte.

A. de Lallemand

Bibliothèque Nationale, N.a.fr. 24 847, f. 152—153.

III

LALLEMAND CĂTRE WALEWSKI

Therapia, le 14 juin 1859

J'ai reçu la dépêche télégraphique que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'adresser le 6 de ce mois et par laquelle Elle me pressait de désavouer fermement tout agent secret qui se présenterait dans les Etats du Sultan au nom du Gouvernement de l'Empereur. Il y aurait peut-être, si j'ose le dire comme j'oserais le faire le cas échéant, quelque chose de mieux encore que de le désavouer, ce serait de le faire appréhender au corps et embarquer pour Marseille comme le représentant de l'Empereur en a certainement le droit. Au reste, s'il y a des agents secrets en Orient, et Votre Excellence sait déjà à quoi s'en tenir, sur ce point, ce

n'est pas au nom de Votre Excellence qu'ils agissent et les désaveux des agents du Ministère des Affaires Etrangères ne suffiraient point à les arrêter.

A ce propos, M. le Compte, je ne dois pas laisser ignorer à Votre Excellence que lorsque M. le Général Klapka vient me voir cet hiver, il me remit une lettre d'introduction écrite par le chef du cabinet de Votre Excellence. Cette lettre était conçue en termes qui me laissérent d'abord des doutes sur le point de savoir si la personne qui l'avait écrite connaissait ou non le véritable objet du voyage du général. Toutefois, comme il était dit que M. le Général Klapka n'avait rien de commun avec les révolutionnaires hongrois et méritait ma confiance j'ai été amené par l'induction à croire que la mission que celui-ci avait reçu ou s'était donné, n'était pas inconnue ni desaprouvée de l'auteur de la lettre. Si c'est un tort, Votre Excellence reconnaîtra, du moins je l'espère, qu'il n'est pas sans excuse. Il n'a eu du reste aucune influence sur la suite des demarches du général qui s'est étayé auprès du colonel Couza d'une autorité sur laquelle je ne pouvais avoir aucune prise. Mais comme M. le Général Klapka doit revenir d'ici a quelque temps en Orient et probablement prendre un rôle actif dans les événements qu'il cherche à susciter parmi les montagnards des Carpathes et sur la frontière de Transylvanie, je serais infinement obligé à Votre Excellence de me tracer une ligne de conduite à son égard. Quels que soient vos ordres, M. le Compte, vous pouvez être certain qu'ils seront exécutés. Si M. le Général Klapka a obtenu la naturalisation française il tombe sous le coup des ordonnances qui me permet de l'empêcher en Turquie; si'il est naturalisé suisse, comme je crois m'en souvenir, le cas serait un peu différent, et la protection que l'Ambassade exerce sur les sujets de la confédération hélvetique ne lui conférerait probablement pas le droit d'expulsion sur un citoyen suisse.

Un chargement de cinq mille fusils livrés à Marseille par un colonel français, a dû arriver ces jours derniers à Galatz sur un bâtiment sarde pour le compte du comité hongrois. Mais il paraît que le colonel. Couza a reclamé la priorité au nom de besoins plus personnels et qu'il l'a obtenue. D'autres expeditions suivront celle-là.

A. de Lallemand

Bibliothèque Nationale, N.a.fr., 24 847, f. 154—154 v.

DOUĂ DOCUMENTE PRIVIND ORAȘUL IAȘI

DE

I. CAPROȘU

Atîta vreme cît o monografie științifică despre Iași, scrisă la nivelul cercetării istorice de azi, ne lipsește, publicarea de material documentar privind trecutul Iașilor o socotim utilă. Și aceasta cu atît mai mult cu cît documente și izvoare de acest gen privind Iașii sînt răspîndite în depozite documentare din întreaga țară. Este, de altfel, și cazul celor două acte din secolul al XVII-lea pe care le publicăm acum, aflate, unul, la Muzeul de istorie din Galați, altul — la Muzeul de istorie și etnografie din Focșani. Inedite după cunoștințele noastre, aceste documente aduc unele știri noi despre orașul Iași. Primul menționează pentru întîia dată chervăsăria mănăstirii Golia, chervăsărie aflată pe populata Uliță Strîmbă (azi str. Cuza Vodă), iar cel de al doilea act se referă la „un loc de moarî ce iaste în șes, lîngă grădina cea mare domneascî a răpausatului Vasilie vodă, în pîrîul Bîrnovei, în loc domnescu, în hotarul tîrgului Iașilor”. Sporesc așadar prin acest document știrile privind morile orașului Iași în secolul al XVII-lea, care, în mod surprinzător, sînt foarte puțin menționate în documentele vremii, în comparație, de pildă, cu cele ale Bucureștilor sau ale altor orașe românești. Deosebit de prețioasă este știrea privind „grădina cea mare domnească“ a lui Vasile Lupu care, după cum menționează actul, era situată pe părîul Bîrnovei, în hotarul tîrgului.

Publicăm aceste două documente după principiile de transcriere și editare stabilite în Secția de științe istorice a Academiei (vezi *Introducerea* la *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, București 1966), cu deosebirea de a fi marcat orice intervenție a noastră în text prin paranteze unghiulare (< >).

1648 (7156) august 17, Iași, Vasile Lupu voievod judecă pricina dintre Brezda abăger și Istratie Măciucă pentru o casă cu pivniță din Iași, de pe Ulița Strîmbă, dînd rămas de judecată pe primul.

† **Ιѡ Василїє воєводи, Б<о>жїю м<и>л<о>стїю, г<о>спод<а>ръ земли Мѡлдавскои.** Ѿж<е> тєгал лицєм прѣд г<о>сп<о>дств<а>ми и прѣд въсєм сърѣтом г<о>сп<о>дств<а>ми Брєзда абаџиар на Истратїє с<ы>нъ Мъчюкъ ради єдин дом и єдна пивницъ что єст на ȣлица Крива, въ ȣгл ȣ ȣлици, ȣ противȣ кєрвъсърїи монастири Голъєв, которїи дом и пивницȣ държит Истратїє Мъчюкж, рєкъщи Брєзда аж<е> кȣпил ѡн тот дом и тоа пивницȣ от Кондри митник и нєȣказал ни єдин запис за кȣпєжно. А Истратїє Мъчюкъ он тиж<е> казал прѣд нами ꙗко кȣпил ѡн тот дом и тоа пивницȣ ѡт Конди митник и ȣказал и записи от Конди митник и от многи люди добри мєшчани и било ємȣ и за дѣдинȣ тоє мѣсто.

Тѣм ради, г<о>сп<о>дства ми съ въсем съвѣтом г<о>с-п<о>дств<а> ми вънимахом и съдихом их съ правдою по законꙋ земскомꙋ и ѡбрѣтохом ꙗко не кꙋпил Брезда тих доми съ пивницъ и не имает ни една дѣло нъ ꙋвѣзовал сѧ без исправꙋ и тѣгал на Истратїе без исправꙋ и не ꙋказал ни един запис за кꙋпежно; такиже, зостал Брезда ѿ прѣд нами г<о>сп<о>дств<а> ми ѿ вес закон земскїи да не имает ни едно дело, а Истратїе Мъчюкъ ѡн ѡправил сѣ ѿ прѣд нами и поставил фїеръю въ вистѣр г<о>сп<о>дств<а> ми, да имает Истратїе държати соби тих доми съ пивницꙋ да бъдет емꙋ правда ѡтнина за кꙋпежно, а Брезда да не имает ꙋмишати сѧ а ни тегати ради сїѧ тѧж ани добикати николи ж<е> на вѣки прѣд сим листом г<о>сп<о>дств<а>ми. Инак не бъдет.

Ꙋ Ꙗс, въ л<ѣ>то ‚зрнѕ ав<гꙋст> зї.

† Саам г<осп<о>динъ велѣл.

Тодерашко вел лѡг<о>ф<е>т искал.

† Ꙗнаки Плѡп <писал>.

† Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a pîrît de față înaintea domniei mele și înaintea întregului sfat al domniei mele Brezda abăgiar pe Istratie fiul lui Măciucă pentru o casă și o pivniță ce este pe Ulița Strîmbă, în colțul uliții, împotriva chervăsăriei mănăstirii Golăia, care casă și pivniță le ține Istratie Măciucă, spunînd Brezda că a cumpărat el acea casă și acea pivniță de la Condi vameș și nu a arătat nici un zapis de cumpărătură. Iar Istratie Măciucă el de asemenea a spus înaintea noastră că a cumpărat el acea casă și acea pivniță de la Condi vameș și a arătat și zapise de la Condi vameș și de la mulți oameni buni tîrgoveți și i-a fost lui și de dedină acel loc.

Pentru aceea, domnia mea cu tot sfatul domniei mele am înțeles și i-am judecat după legea țării și am aflat că n-a cumpărat Brezda acea casă cu pivniță și nu are nici o treabă, ci s-a sculat fără ispravă și a pîrît pe Istratie fără ispravă și nu a arătat nici un zapis de cumpărătură; de aceea, a rămas Brezda înaintea domniei mele și din toată legea țării să nu aibă nici o treabă, iar Istratie Măciucă el s-a îndreptat înaintea noastră și și-a pus fierîie în visteria domniei mele, să aibă Istratie a ține acele case și pivnițe, să-i fie lui dreaptă ocină și cumpărătură, iar Brezda să nu se amestece și nici să pîrască pentru aceasta și nici să dobîndească niciodată în veci înaintea acestei cărți a domniei mele. Altfel să nu fie.

La Iași, în anul 7156 < 1648 > august 17.

† Însuși domnul a poruncit.

Toderașco mare logofăt a iscălit.

† Ianachi Plop < a scris >.

Muzeul de istorie Galați.
Orig. sl., hîrtie (31×21 cm.), pecete timbrată.
Pe fila a doua, începutul aceluiași document.

1680 (7188) martie 31, Iași. Duca voievod dăruiește mănăstirii nou zidite Cetățuia de „lîngă tîrgul Iașilor“ un loc de moară în pîrîul Bîrnovei „lîngă grădina cea domneascî“ a lui Vasile Lupu voievod.

Іѡ Дѹка воєвода, Божїю милостїю, господаръ земли Молдавскои. Adecă domniia mea m-am milostivit şi am dat ş-am miluit a noastră rugă den noaî zidită svetaa mănăstire ce-s chiiamă Cetăţuia, lîngă tîrgul Iaşilor, unde iaste hramul Svinţilor vrăhovnici apostolî Petră şi Pavel caré iaste închinaatî la svetaa şi slăvitaa besăreca cea mare în Ierusalim, unde iaste Îngroparea domnului Dumnedzău şi Mîntuitoriul nostru Iisus Hristos, cu un loc de moarî ce iaste în şes lîngă grădina cea domneascî a răpausaatului Vasilie vodă, în pîrîrul Bîrnovei, în loc domnescu, în hotarul tîrgului Iaşilor ca să hie svintei mănăstiri ce mai sus scrie, Cetăţuiei, de la domnia mia driaptî danie şi miluire şi uric şi întăriturî neruşeit şi ne-clătit în veci cu tot venitul şi să-şi facî rugătorii noştri călugării de la acea mănăstire moarî pre acel loc să le hie de hrană în sveataa mănăstire.

Şi după a noastră viiaţă şi domnie, pre cine va alége Dumnedzău a hi domnu într-a a noastrî ţaraa Moldovei ori din cuconii noştri sau dintr-altă săminţie să nu aibî a răsipi şi a strica daaniia şi miluirea noastră ce tot ca să aibă a da şi a întări pre acel loc de moarî ce mai sus să dzice a Cetăţuiei. Iară cine să va ispiti a strica daania şi miluirea noastrî acela ca să hie neertat de domnul nostru Iisus Hristos ce-au făcut ceriul şi pămîntul şi de preacuratî maica svinţii saale pururea feciorî Mariia şi de svinţii apostoli şi de 318 otţi ce-au fostu în sveataa cetaate în Nicheia şi să aibă parte cu procleatul Iuda şi cu trecleatul Aariia întru nesăvrăşit véci, amin. Пис ѹ Ясох, въ лѣто + зрпи мѣсеца мартїе ла дьни.

Саам господинъ велѣл.

Іѡ Дѹка воєвода <м. р.>

< De altă mînă: > † Іѡн Дѹка.

† Іѡ Дѹка.

† Лекаа <писал>.

Muzeul de istorie şi etnografie Focşani. Inv. nr. 2331. Orig. rom., hîrtie (43×30 cm), pecete timbrată.

BUCUR MITREA și CONSTANTIN PREDA: *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, „Biblioteca de arheologie", X, Ed. Acad. R.S.R., București, 1966, 403 p., 269 figuri în afară de text.

Socotită pînă de curînd obscură, perioada istorică cuprinsă între anul părăsirii Daciei de către legiunile romane și secolul al X-lea, deși a fost obiectul atenției unor istorici de mare autoritate, nu a putut fi satisfăcător explicată, deoarece, pînă acum două decenii, pentru scrierea istoriei celor aproape opt secole, cercetătorii aveau la dispoziție un material documentar extrem de limitat, uneori sugestiv dar cel mai adesea anevoie de interpretat, reieșit mai ales din scrierile istoricilor romano-bizantini, care, cum era firesc, se ocupau în mod cu totul ocazional de populațiile din stînga Dunării.

Aceasta pentru că cercetarea arheologică a perioadei prefeudale din istoria țării noastre, cu rare excepții, nu s-a bucurat mult timp de atenția cuvenită, deși nevoia de a completa știrile literare atît de lacunare cu mărturiile arheologiei, era evidentă. Așa se explică de ce, în ultimii douăzeci de ani, această epocă s-a bucurat de o atenție deosebită din partea arheologilor, obținîndu-se unele rezultate despre a căror importanță nu mai e nevoie să stăruim.

Necesității de a oferi celor interesați o documentație cît mai amplă răspunde și volumul de față, care studiază necropolele din secolul al IV-lea, descoperite pe teritoriul Munteniei aparținînd culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov. Oportunitatea publicării unei astfel de lucrări — a doua din colecția „Biblioteca de arheologie", dedicată acestei perioade, după monografia lui Gh. Diaconu asupra necropolei de la Tîrgșor, — este evidentă, secolul al IV-lea, prin excelență, ridicînd o serie de probleme deosebit de importante. Printre acestea, notăm persistența populației daco-romane pe teritoriul țării noastre, raporturile ei cu goții aflați în migrație, din care se poate desprinde aria de răspîndire și apartenența etnică a purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov, despre care, în ultimii ani s-a scris mult, concluziile deosebindu-se de la un autor la altul.

Cum se mărturisește în introducere, autorii au folosit metoda publicării materialelor arheologice *in extenso*, pe necropole și, în cadrul acestora, pe morminte, bazîndu-se pe elementele oferite de necropolele de la Spanțov, Independența, Olteni și Izvoarul, la care se adaugă descoperirile provenite din alte 30 localități, reprezentînd necropole și morminte izolate. Lucrarea are două părți distincte, tratînd, una, săpăturile arheologice și descrierea necropolelor, cealaltă fiind consacrată considerațiilor generale.

Cît privește prima parte a lucrării, asupra căreia nu vrem să stăruim, trebuie să felicităm pe autorii ei pentru felul cum au dus la capăt o muncă atît de ingrată, cum e aceea a descrierii fiecărei necropole și a fiecărui mormînt în parte.

În partea a doua, într-un număr important de pagini, B. Mitrea și C. Preda, pe baza analizei atente a materialului arheologic, tratează aspectele esențiale ale culturii Sîntana-Cerneahov: aria de răspîndire, riturile și ritualurile de înmormîntare, elementele caracteristice ale culturii materiale, problema originii

și a apartenenței etnice a purtătorilor acestei culturi. Toate sînt comentate cu competență, încercîndu-se punerea de acord a informațiilor literare cu documentația arheologică sau de altă natură, ceea ce face ca lucrarea să nu fie o prezentare seacă de materiale arheologice, cum adeseori se întîmplă, ci o încercare de a lămuri unele probleme istorice încă controversate. Astfel, în privința răspîndirii culturii Sîntana-Cerneahov, harta de la fig. 252 arată că, spre vest, necropolele de acest tip nu au depășit nicăieri traseul limesului transalutan. „O asemenea constatare — se citește la p. 157 — ne poate sugera ideea că sub o anumită formă, limesul amintit ar fi putut eventual să fie refolosit, el reprezentînd, la acea dată, limita convențională între purtătorii culturii Sîntana și populația daco-romană din vest". Ipoteza este legată de afirmația potrivit căreia centrul de greutate al puterii gotice pare a fi fost estul Munteniei, mai ales regiunea din preajma rîului Buzău, așa cum arată Ammianus Marcellinus, opera de misionar a lui Sava Gotul, precum și tezaurul de la Pietroasa.

În această ordine de idei, mult discutata problemă a timpului cînd a fost construit și a rostului valului de apărare din Muntenia, cunoscut sub numele de *Brazda lui Novac*, capătă o nouă interpretare în conformitate cu care acesta ar fi fost construit de împăratul Constantin cel Mare în urma războaielor victorioase purtate în anul 332 e.n. împotriva goților, al căror teritoriu îl anexează imperiului, aceștia din urmă devenind pentru un timp, nu prea îndelungat, federați ai romanilor. Această ipoteză se sprijină pe constatarea autorilor că Brazda lui Novac se poate urmări pe teren doar pe porțiunea dintre Hinova (Turnu Severin) și Ploiești, ea neprelungindu-se, așa cum se credea pînă acum, pînă la Brăila.

Dacă Brazda lui Novac e explicată de B. Mitrea și C. Preda ca derivînd din necesitatea romanilor de a apăra teritoriile de curînd cucerite, ce cuprindeau aproximativ întreaga Gothie — traseul valului închizînd toate descoperirile din Muntenia ce se pot atribui culturii Sîntana-Cerneahov, — pe porțiunea de la Ploiești pînă la Dunăre „...ridicarea lui practic nu avea nici o justificare, deoarece el ar fi separat o parte din teritoriul ocupat de goți și legătura acestora cu cei dinspre nord-est. Însuși faptul că între populația de la sud de Brazdă și zona ocupată de neamurile germanice din estul Munteniei nu se ridică nici un fel de obstacol, limita dintre ele fiind cu totul convențională, fixarea probabil chiar pe limesul transalutan, constituie încă o dovadă în favoarea ipotezei că ridicarea și continuarea valului între Ploiești și Brăila nu era posibilă și cu atît mai mult ea nu era necesară". (p. 158--159).

Sîntem, deci, puși în fața unor ipoteze deosebit de interesante, pe care autorii, din cauza cercetării incomplete a așezărilor și necropolelor ce aparțin culturii Sîntana, le consideră încă insuficient argumentate. Oricare ar fi răspunsul ce se va da acestor probleme atunci cînd se vor fi cercetat în chip exhaustiv necropolele și așezările, în stadiul actual al cercetărilor, aceste conjuncturi nu pot fi acceptate decît cu extrem de mare prudență. Mai întîi, nu este sigur că *Gothia* se întindea spre nord doar pînă în zona dealurilor Munteniei, căci descoperirile din Transilvania ce țin de această cultură, au darul să creeze în această privință cel puțin îndoieli, apoi că limitarea sa spre vest către limesul transalutanus e cu totul ipotetică, deoarece nu știm cine se putea opune, pînă în jurul anului 332 e.n., înaintării goților în Oltenia. Ammianus Marcellinus, vorbind de ajutorul solicitat de *Sarmatae Argaragantes* împăratului Constantin cel Mare împotriva primejdiei gotice, arată că intervenția a fost undeva în Banat, ceea ce ne îndreptățește să credem că presiunea gotică a fost destul de serioasă și de permanentă, și că măcar în Oltenia, existența goților trebuie presupusă, așa cum ne sugerează și unele descoperiri arheologice. În treacăt fie spus, din textul citat din p. 157 nu reiese clar dacă limesul a fost refolosit de goți sau de populația daco-romană din dreapta Oltului, dar oricum ar fi reformulată propoziția, folosirea, și trebuie adăugat, întreținerea lui de către populația daco-romană, presupune o organizare politică superioară a aces-

teia, despre care nu se poate spune nimic, iar goţii şi taifalii se pare că n-au avut, pînă la acea dată, intenţia de a se statornici undeva.

Nici cauza întreruperii Brazdei lui Novac la Ploieşti nu ni se pare explicată în mod satisfăcător. Imensul val de pămînt, pentru a cărei ridicare s-a depus, fără îndoială, un volum uriaş de muncă, îşi pierdea orice rol strategic prin lăsarea porţiunii de la Ploieşti pînă la Dunăre în grija goţilor, despre a căror statornicie în credinţa faţă de imperiu, romanii nu-şi vor fi făcut niciodată iluzii.

Admiţînd prin absurd că ar fi fost aşa, atunci rămîne de arătat care a fost teritoriul „gotic" asupra căruia şi-a exercitat Constantin cel Mare autoritatea. Cît se poate judeca din afirmaţiile autorilor, ar însemna că, spre est, acest teritoriu cuprindea o zonă foarte întinsă, incluzînd, în orice caz, o bună parte din Moldova despre care atît textele antice cît şi descoperirile arheologice nu permit să se facă nici măcar ipoteze.

Dacă Brazda lui Novac este opera lui Constantin cel Mare, cum s-a presupus cu multă probabilitate, judecata mai veche care s-a făcut în legătură cu rostul valului, în sensul că el ar fi fost ridicat pentru a se crea o zonă de siguranţă pentru ctitoriile din stînga fluviului, fără ca el să separe în vreun fel Gothia de restul triburilor gotice, rămîne şi astăzi valabilă, iar dacă Brazda a fost săpată doar pînă la Ploieşti, lipsa segmentului Ploieşti—Dunăre, de a cărui necesitate logică nu trebuie să ne îndoim, trebuie legată, poate, de împrejurări istorice nefavorabile care nu vor fi permis împăratului Constantin cel Mare sau urmaşilor săi să ducă la sfîrşit o muncă pe cît de anevoioasă pe atît de puţin folositoare.

Dar această problemă nu se poate soluţiona decît printr-o reexaminare atentă, cu pasul, a întregului traiect al valului, pentru a se şti exact pînă unde ţine.

Fireşte, toate aceste obiecţiuni nu micşorează cu nimic valoarea lucrării, care rezultă, în primul rînd, din bogăţia materialului prezentat şi din interpretarea sa istorică subtilă şi ponderată.

Nu mai este cazul să se insiste asupra problemei apartenenţei etnice a culturii Sîntana-Cerneahov, fiindcă răspunsul pe care-l dau autorii volumului este, în stadiul actual al criticii istorice şi al cercetării arheologice, singurul care poate avea şansa de a fi definitiv.

Bogatul material ilustrativ, rezumatul în limba franceză şi indicii, sporesc valoarea acestei lucrări, indispensabilă pentru cei ce se ocupă cu cercetarea acestei epoci mai puţin cunoscută.

Mihail Vasilescu

D. PRODAN : *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. I, Buc., 1967, 595 p. vol. II, Buc., 1968, 862 p.

În procesul de aservire a ţărănimii, Transilvania a cunoscut cele mai complexe şi mai grele forme. Studierea diferitelor aspecte pe care le îmbracă acest fenomen a stat totdeauna în atenţia cercetătorilor din domeniul istoriei. Unele dintre acestea au suscitat mai mult atenţia istoricilor, în timp ce altele au fost tratate insuficient sau de loc.

Acad. D. Prodan a întreprins o investigaţie de proporţii care i-a permis să trateze în ansamblu fenomenul iobăgiei, cu toate implicaţiile sale.

Iobăgia, în forma ei din sec. al XVI-lea, — faza robotei şi a şerbiei — nu poate fi însă înţeleasă fără urmărirea procesului de aservire a ţărănimii din

secolele precedente. În acest scop, autorul pornește de la textele celor două convenții dintre răsculați și nobili, din 1437, texte din care reies elementele principale ale raporturilor dintre supus și stăpînul său, acelea care au împins țărănimea la răscoală. Analizînd sarcinile feudale se constată că „în raporturile dintre stăpînul de pămînt și iobag, pe primul plan stăteau renta în produse și renta în bani". Renta în muncă este mai puțin cunoscută, obligațiile de lucru sînt mai mici. Aceasta dovedește, arată autorul, că economia proprie a feudalului, rezerva seniorială era redusă. De altfel, analizînd cauzele răscoalei din 1437, reiese clar că obligațiile în produse și bani au creat principalele nemulțumiri ale țăranilor.

În eventualitatea în care convenția din 6 iulie 1437, dintre iobagii răsculați și nobili s-ar fi respectat, sarcinile iobagilor s-ar fi ușurat foarte mult. În plus, posibilitatea ca aceste sarcini să fie mai mult convertite în bani reducea și dependența feudală. Dar, subliniază autorul, tendința de reducere a dependenței feudale se vede și din felul cum concep țăranii dreptul de judecată al stăpînului asupra iobagului, dreptul de moștenire și de liberă strămutare pe care iobagii „îl invocă în numele libertăților date de sfinții regi". Din convenție, conchide autorul, se vede clar lupta țărănimii pentru emancipare.

Prin înfrîngerea răscoalei, textul convenției a devenit inoperant. De acum înainte, antagonismul dintre clasa nobililor și țăranilor se adîncește continuu.

O nouă criză în raporturile dintre iobagi și nobili a izbucnit în 1514, cînd țărănimea înarmată, chemată la cruciadă, a întors armele împotriva nobililor. Ca și în 1437, țărănimea a fost înfrîntă. Victoriei nobilimii i-au urmat hotărîrile Dietei din 1514, asupra cărora autorul se oprește în mod deosebit. Se evidențiază semnificația deosebită a art. 14 prin care se hotăra legarea țăranilor răsculați de pămînt „într-o deplină și veșnică șerbie". Fără voia stăpînului, nimeni nu putea părăsi pămîntul. Art. 25 din hotărîrile aceleiași Diete vine să completeze art. 14 precizînd că libera strămutare este interzisă pentru toți iobagii, cu excepția iobagilor orașelor libere. În plus, șerbia este declarată veșnică și ereditară pentru iobag și familia lui.

Este adevărat, precizează autorul, legiuirea nu exclude orice posibilitate de mutare. După această legiuire, țăranul nu se poate muta decît cu învoirea stăpînului, iar acesta din urmă nu mai este obligat, ca pînă acum, să-și dea învoirea. Această situație duce implicit la schimbarea caracterului învoirii. Țăranul devine, în aceste condiții, un obiect de tranzacție între stăpîni.

În Dieta din 1514 a fost prezentată și culegerea de legi, *Tripartitum*, întocmită de juristul Ștefan Werböczy. Lucrarea a fost tipărită în 1517 și a devenit „temelia juridică a societății feudale din Ungaria și Transilvania". În privința țărănimii, *Tripartitul* are aproape aceeași poziție ca și art. 14 al Dietei din 1514. Singura deosebire constă în faptul că nu se mai face nici o deosebire între țărănimea răsculată și cea care nu luase parte la răscoală. În stare de șerbie cad toți iobagii.

Această culegere de legi se oprește și analizează și conceptul de proprietate. Din textul ei, reiese clar că „...pe domeniul feudal proprietatea pămîntului aparține exclusiv stăpînului feudal...". Iobagului nu-i rămîne decît „plata și răsplata muncii sale". Nu este exclus însă orice drept de proprietate al iobagului. În cadrul proprietății feudale de drept, subliniază autorul, se menține și o proprietate iobăgească de fapt, care „se moștenește din tată în fiu, se împarte, face obiect de tranzacții". Mai mult, „stăpînul feudal nici nu are interesul să-l priveze pe iobag de pămîntul său", deoarece — știut este — înzestrarea țăranului cu pămînt este o condiție fundamentală a sistemului feudal. Prin urmare, subliniază autorul, „dreptul de proprietate al stăpînului feudal nu exclude pe cel al iobagului său, ci numai i se suprapune...".

Partea a II-a a lucrării nu este altceva, după cum însuși autorul o spune, decît o valorificare a prezentării analitice, pe domenii, din partea a III-a (vol. II), o privire generală, o valorificare a amănuntelor care se desprind din cercetarea conscripțiilor, socotelilor, inventarelor. Înainte de toate, autorul se oprește asupra cuprinsului uman al domeniilor feudale. Este vorba de domeniile mari, cele mai

reprezentative, acelea care oferă date ce pot permite generalizări. Între aceste domenii se înscriu: Hunedoara, Şoimus, Şiria, Ciceu, Chioar, Beiuş, Şimleu, Făgăraş, Oradea, Satu Mare, Baia Mare etc. O constatare care se desprinde din analiza conscripţiilor urbariale şi care merită să fie subliniată în mod deosebit *este acea a majorităţii populaţiei româneşti*. Satele româneşti, precizează autorul, „chiar dacă sînt în medie mici, covîrşesc prin număr, demonstrînd adesea majorităţi mari". Românii pot fi uşor recunoscuţi, nu după nume ci după prestaţiile lor specifice, după instituţiile şi organizaţiile lor, după voievozii, crainicii şi cnejii lor, după obiceiurile şi preoţimea română.

Studierea stratificării sociale a populaţiei supuse de pe domenii, prilejuieşte autorului unele analogii cu situaţia din Principate. În Ţara Făgăraşului, bunăoară, se păstrează mult timp cele două categorii fundamentale ale societăţii din Ţara Românească, boierii şi vecinii. Fenomenul este explicabil, acest teritoriu fiind, vreme îndelungată, în stăpînirea domnilor munteni.

Capitolul privitor la cuprinsul uman al domeniilor feudale oferă informaţii multiple şi variate, privitoare nu numai la numărul înscrişilor, ci şi cu privire la inventarul agricol, la numărul vitelor pe care le posedau categoriile de supuşi.

În cursul sec. al XVI-lea, sarcinile feudale sînt în creştere sensibilă. Nu toate însă în aceeaşi măsură. Cel mai mult creşte slujba, adică obligaţiile de lucru ale iobagului. Această creştere trebuie pusă în legătură cu transformările prin care trece domeniul feudal în cursul secolului. Feudalul îşi făureşte acum o economie proprie, o rezervă, pămîntul „alodial". Creşterea rezervei feudale a dus, implicit, la mărirea obligaţiilor de lucru ale iobagului, a determinat feudalul să apeleze, tot mai mult, la munca gratuită a iobagilor.

Monopolurile senioriale, dreptul de judecată al stăpînului asupra supuşilor săi, obligaţiile publice ale iobagului, şerbia cu toate implicaţiile sale, fac obiectul unor capitole speciale.

În ceea ce priveşte şerbia, autorul arată că în Ungaria au existat preocupări pentru modificarea legiuirii din 1514, pentru redarea libertăţii de strămutare ţăranilor iobagi. Sînt analizate hotărîrile dietelor din Ungaria care au revenit asupra legilor din 1514, cu care ocazie se reliefează că în această privinţă erau interesaţi regele şi marea nobilime deoarece aveau multiple posibilităţi pentru atragerea altor ţărani şi pentru păstrarea iobagilor proprii. În Transilvania, asemenea legiuiri nu pot fi găsite printre hotărîrile dietelor din sec. al XVI-lea. Aici au existat doar preocupări pentru readucerea ţăranilor fugiţi. Nu s-a mai revenit asupra legării de glie, deoarece, precizează autorul, „stăpînul feudal din Transilvania are în general moşie mai mică, cu venituri mai reduse. El se comportă ca nobilul de rînd din Ungaria care era, de asemenea, interesat în menţinerea şerbiei, în păstrarea iobagului pe pămîntul său". Eforturile pentru păstrarea mîinii de lucru trebuie puse în legătură cu însăşi evoluţia domeniului feudal în sec. al XVI-lea, care „tinde să se transforme în seniorie, din domeniul aducător de venituri şi în domeniul însuşi producător". Autorul face o temeinică analiză asupra organizării domeniului feudal. Se scoate în evidenţă măsura în care, *pe domeniile feudale, se lucrează cu mijloace proprii şi muncă salariată* sau cu mijloacele şi munca gratuită a iobagului, arătîndu-se că „producţia proprie a stăpînului feudal se întemeiază... în cea mai mare parte, pe inventarul de producţie al supuşilor domeniali şi aproape în întregime pe braţele lor de muncă".

Finalul părţii a II-a prilejuieşte autorului o amplă şi competentă discuţie asupra principalelor probleme pe care le ridică raporturile feudale în sec. al XVI-lea. În mod deosebit se pune accentul pe cauzele care au determinat o evoluţie deosebită a domeniului feudal în Europa de Răsărit, deci şi în Transilvania, faţă de Europa Occidentală. De ce a fost necesar ca, în această parte, să se treacă la o nouă fază, caracterizată de Engels ca „a doua ediţie a şerbiei". Cercetătorii acestei probleme, arată D. Prodan, se postează, în general, pe două poziţii. Unii consideră că producţia proprie a domeniului feudal a fost determinată de necesităţile pieţii interne, în timp ce alţii consideră piaţa externă drept elementul care

a determinat acest fenomen. Imensul material analizat permite autorului să precizeze că, în ceea ce privește Transilvania, informațiile „...exclud aproape cu totul piața externă din geneza producției proprii a domeniului feudal și a raporturilor feudale nou create...". Chiar piața externă, continuă autorul, „e redusă și alimentată mai mult din prestații. În producția domenială prevalează covîrșitor propriile nevoi de subsistență". Producția proprie „...vine ca o sursă de venituri în plus peste prestații, producția pentru piață rămîne numai complimentară. Piața nu e un scop ci doar mijloc, o posibilitate în plus de sporire a veniturilor domeniale". Cu competența savantului, autorul analizează întregul complex de cauze care au determinat orientarea domeniului feudal din Transilvania pe un alt drum decît acel al producției capitaliste.

Volumul al II-lea (partea a III-a a lucrării) este de fapt „temelia documentară și faptică a întregii lucrări". Este prezentarea „pe domenii, luate individual". O asemenea prezentare a fost dictată de natura materialului care, cum spune autorul, apare disparat, pe domenii feudale. Din o asemenea dispunere, reies cu claritate deosebirile de la un domeniu la altul, dar, în același timp, și asemănările. Prezentarea domeniilor este făcută păstrînd ordinea cronologică a materialului documentar, a urbariilor. Sînt studiate 32 de domenii care cuprind 40—50 tîrguri și aproximativ — 1.500 sate.

Volumul al II-lea constituie o bună sursă de documentație nu numai pentru istorici ci și pentru economiști, lingviști, etnografi, numismați.

Lucrarea acad. D. Prodan, operă de profundă analiză istorică, se întemeiază pe un imens material documentar inedit. Ea este rodul unei munci îndelungate și pasionate, constituind un model de tratare a istoriei.

I. Toderașcu

TRAIAN P. LUNGU: *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Ed. șt. Buc., 1967, 288 p.

Monografia lui Traian P. Lungu, consacrată unei perioade însemnate din viața politică a României moderne, prezintă un deosebit interes și constituie, în același timp, un pas important pentru cunoașterea unui domeniu neglijat pînă nu demult de noua noastră istoriografie. Autorul lucrării *Viața politică în România la sfîrșitul veacului al XIX-lea (1888—1899)* încearcă, pentru prima dată în istoriografia noastră, să studieze cu atenție caracterul și sensul frămîntărilor politice care au avut loc în țara noastră la sfîrșitul secolului trecut. În vederea rezolvării acestei sarcini, complexe și dificile și pentru a da un tablou cît mai veridic asupra unei perioade de profunde schimbări, Traian P. Lungu a căutat să studieze resorturile intime ale vieții politice din România anilor 1888—1899, care să-i permită reliefarea legăturii indisolubile dintre social, economic, politic și cultural.

Lucrarea, întocmită în urma cercetării unei bogate informații, bazată pe izvoare edite și inedite, publicații contemporane și studii ulterioare, este împărțită în patru capitole, inegale ca întindere și valoare. De asemenea, trebuie să precizăm că lucrarea este însoțită de o introducere, o încheiere, o listă a guvernelor care s-au succedat în anii 1888—1899 și de o bibliografie selectivă a problemei.

Introducerea, împărțită în două paragrafe principale, este consacrată analizei istoriografiei (9—27) și prezentării succinte a stadiului de dezvoltare a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea (27—40). Din analiza paragrafului referitor la istoriografie se poate constata că autorul acordă o atenție deosebită lucrărilor generale,

celor speciale și izvoarelor edite, care sînt pe larg discutate (9—25). Izvoarele inedite însă sînt insuficient analizate ceea ce nu permite formarea unei imagini cît de cît exacte asupra valorii acestor materiale. De asemenea, referindu-ne tot la acest paragraf, considerăm că „Dezbaterile Adunării Deputaților" nu pot fi incluse în categoria memoriilor și lucrărilor contemporane (23).

În ceea ce privește paragraful referitor la dezvoltarea economică și social-politică a României, autorul, într-o expunere sintetică, caută să stabilească principalele caracteristici ale acestor domenii de activitate. Totodată, analizînd stadiul de dezvoltare al României din această perioadă, Traian P. Lungu încearcă să demonstreze în ce măsură progresele realizate în economie au contribuit la schimbări substanțiale în raportul de forțe pe plan social-politic. În legătură cu acest paragraf ne îngăduim o singură remarcă. Este vorba, în esență, de regimul burghezo-moșieresc în cadrul căruia s-a desfășurat viața politică din România anilor 1888—1899, regim de care autorul pare a face abstracție. Referirea, în treacăt făcută, la apropierea dintre cele două clase dominante (28), nu ni se pare suficientă, întrucît existența regimului burghezo-moșieresc este un element esențial pentru înțelegerea stadiului de dezvoltare și al vieții politice din România.

Din cele patru capitole, care alcătuiesc lucrarea propriu-zisă, autorul și-a concentrat atenția asupra primelor două (41—200), care se referă la guvernarea conservatoare și la acțiunile opoziției din această perioadă (1888—1895).

În primul capitol, sînt analizate cu atenție împrejurările care au dus la căderea guvernului liberal condus de I. C. Brătianu (martie 1888) și, în același timp, se fac interesante observații în legătură cu motivele care l-au determinat pe Carol I să recurgă la formarea unui cabinet „junimist". Astfel, regele Carol I, subliniază autorul, nu a încredințat puterea reprezentanților „Opoziției Unite" deoarece dorea să liniștească pasiunile politice și să împiedice darea în judecată a fostului guvern, ceea ce ar fi putut compromite regimul. Totodată, Traian P. Lungu analizează cu atenție legislația elaborată în timpul guvernării conservatoare, oprindu-se mai mult asupra legilor agrare de inspirație junimistă. În același capitol, sînt evidențiate contradicțiile existente în rîndul conservatorilor, contradicții care au dus la dese schimbări guvernamentale, cărora li se va pune capăt în 1891 prin instaurarea „marii guvernări conservatoare" (1891—1895).

Dacă în majoritatea problemelor pe care le ridică studierea guvernării conservatoare (1888—1895) ne declarăm de acord cu soluțiile date de autor, păstrăm rezerve asupra unor momente importante ale acestei perioade. Astfel, considerăm că anul 1888 necesită o analiză mai aprofundată întrucît este vorba de un moment deosebit de important pentru evoluția ulterioară a vieții politice din România. Anul căderii guvernului liberal și al răscoalelor țărănești a determinat orientări noi în problemele fundamentale cu care era confruntată societatea românească de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Acest lucru este dovedit, între altele, de faptul că în acest an toate partidele și grupările politice, nu numai junimiștii, s-au văzut nevoite să-și precizeze pozițiile în cadrul unor programe, care au fost publicate în organele lor de presă. Astfel, alături de junimiști, și-au făcut cunoscut programul *conservatorii liberali* [1], *radicalii* [2] *și liberalii din jurul lui I. C. Brătianu* [3]. Publicarea acestor programe nu este deloc întîmplătoare. Avînd în vedere împrejurările anului 1888 este vorba de ceva mai mult decît de obișnuita propagandă electorală ocazionată de alegerile parlamentare. Studierea acestor programe și a dezbaterilor purtate pe marginea lor prezintă o deosebită importanță pentru înțelegerea ideologiei și activității partidelor și grupărilor politice. Cercetarea acestei probleme ar deschide noi perspective pentru înțelegerea evoluției ulterioare a partidelor politice și pentru definirea raportului dintre diferitele curente existente în sînul lor.

---

[1] „Vointa națională", V, din 9/21 decembrie 1888.

[2] „Lupta", V, nr. 637 din 9—10 septembrie 1888.

[3] „Vointa națională", V, nr. 1203 din 11/23 septembrie 1888.

Disensiunile dintre grupările conservatoare sînt pe larg analizate dar explicațiile date nu par a fi totdeauna suficient de convingătoare. Lupta pentru putere între diferiți fruntași conservatori a jucat un rol însemnat, dar nu determinant. Cauzele disensiunilor erau mult mai adînci. Pentru aprofundarea lor ar prezenta un deosebit interes analiza ideologiei conservatoare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Aprofundarea acestei probleme ar fi permis explicații interesante în legătură cu rezistența majorității conservatorilor față de reformele inițiate de junimiști. Astfel, pentru a nu da decît acest exemplu, proiectul de lege pentru vînzarea domeniilor statului, elaborat de P. P. Carp, a fost substanțial modificat de Al. Lahovari, succesorul său la Ministerul Domeniilor. Al. Lahovari, considerat de unii contemporani drept „cel mai reacționar dintre conservatori" [4], a urmărit, după propriile sale mărturisiri, să înlăture din proiectul lui P. P. Carp orice aluzie care ar fi putut crea impresia că în România există o problemă agrară sau că s-ar pune problema împroprietăririi [5].

Cel de al doilea capitol este consacrat acțiunilor opoziției, care încerca, prin toate mijloacele, să răstoarne guvernul conservator. O atenție deosebită acordă autorul partidului liberal care, deși trecea printr-o perioadă de reorganizare, a avut rolul cel mai important în lupta pentru înlăturarea conservatorilor de la conducerea statului. Demn de subliniat este faptul că pentru prima dată se face analiza activității formațiunilor politice conduse de Gh. Panu sau C. Dobrescu-Argeș. De asemenea, Traian P. Lungu are meritul de a încerca să precizeze importanța „partidei muncitorilor" și apoi a P.S.D.M.R.-ului în viața politică a României. Analizînd lupta opoziției împotriva guvernului conservator, autorul acordă un loc larg acțiunilor inițiate de liberali pe tema luptei naționale a românilor din Transilvania. Capitolul reține atenția prin încercarea de a face lumină într-o problemă complicată și controversată, cum a fost aceea a poziției lui D. A. Sturdza în problema națională.

Analiza acestui capitol ridică unele probleme asupra cărora o să încercăm să atragem atenția. Astfel, autorul consacră un paragraf special partidului democrat radical condus de Gh. Panu. Titulatura ni se pare improprie. Este vorba, credem, de o grupare politică, cum de altfel o precizează și Gh. Panu în programul din 1888 unde vorbește de „grupul radical democrat" [6]. Acceptarea titulaturii propuse de Traian P. Lungu impune precizarea datei înființării „partidului" și reliefarea ponderii acestuia în viața politică a țării. Or, autorul nu dă nici o explicație asupra înființării „partidului" ci se ocupă numai de intrarea lui Gh. Panu în viața politică și de ideile pe care le-a susținut acesta. În același timp, în lucrare, întîlnim atît termenul de partid radical cît și pe cel de grupare radicală (178), iar ziarul „Lupta" apare cînd organ „oficios" (177), cînd „oficial" (178). Autorul, credem, trebuie să opteze, în ambele cazuri, pentru unul din termeni spre a se evita orice confuzii.

Guvernarea liberală și acțiunile opoziției din perioada 1895—1899 fac obiectul capitolelor III și IV ale lucrării. În capitolul al III-lea, Traian P. Lungu se preocupă mai ales de poziția lui D. A. Sturdza față de problema națională, de luptele interne din sînul partidului liberal și de cauzele care au determinat constituirea unor dizidențe, cum ar fi acelea ale lui P. S. Aurelian sau N. Fleva. Tot în acest capitol, este evidențiată importanța guvernului condus de P. S. Aurelian, care, deși a avut o existență scurtă, s-a remarcat prin activitatea legislativă și prin caracterul democratic al reformelor propuse.

Guvernarea liberală, din rațiuni pe care nu le cunoaștem, se bucură de mai puțină atenție din partea autorului (200—242). În același timp, multe din explicațiile date de autor în legătură cu relațiile dintre guvernul liberal și Austro-Ungaria ridică serioase semne de întrebare. Astfel, autorul, adoptînd punctul de vedere al presei și cercurilor oficiale sau oficioase din Austro-Ungaria, care, în majoritatea

[4] „Vointa națională", V, din 9/21 decembrie 1888.
[5] „Dezbaterile Adunării Deputaților", 1888/1889, p. 216—217.
[6] „Lupta", V, nr. 637 din 9—10 septembrie 1888.

cazurilor, nu este confruntat cu alte surse documentare, consideră că Puterile Centrale au jucat rolul determinant în aducerea la conducere a guvernului D. A. Sturdza (202—203). Mai mult, Traian P. Lungu, ajunge la concluzia că retractarea — în problema națională — făcută de D. A. Sturdza la Iași ar fi dus „la o și mai mare dependență politică a României față de Tripla Alianță" (209—210). Aprecierea ni se pare exagerată. România, după cum recunoșteau și oamenii politici germani și austro-ungari, nu era, în această perioadă, o țară subordonată care să urmeze cu docilitate Puterile Centrale. Divergențele serioase, care au ieșit la lumină cu prilejul reînnoirii în 1892 a Tratatului de alianță, sînt elocvente pentru a proba că statul român își urmărea cu consecvență interesele sale majore. De aceea, nu putem accepta preluarea necritică a exagerărilor presei și oamenilor politici din Austro-Ungaria, care aveau tot interesul să dea proporții însemnătății declarațiilor făcute de D. A. Sturdza la Iași. Alianța cu Puterile Centrale devenea, în fiecare an, după cum recunoștea și presa din Germania[7], tot mai precară din cauza contradicțiilor existente în problema Transilvaniei.

Lupta națională a românilor din Transilvania este tratată, aproape exclusiv, în funcție de atitudinea primului ministru D. A. Sturdza, ceea ce nu permite evidențierea rolului vechii Românii în sprijinirea rezistenței transilvănenilor.

În ceea ce privește guvernarea drapelistă, considerăm că această denumire este improprie, întrucît ziarul „Drapelul", în jurul căruia s-a concentrat gruparea lui P. S. Aurelian, a apărut la 10 mai 1897 (225), după căderea cabinetului condus de cunoscutul nostru economist. Totodată, atragem atenția că autorul utilizează termenul de grupare drapelistă încă din 1896 (218), ceea ce nu corespunde realității, deoarece această disidență s-a format după căderea guvernului P. S. Aurelian.

Acțiunea opoziției din timpul guvernării liberale este tratată în cel de al IV-lea capitol al lucrării (243—254). Capitolul este împărțit în două paragrafe. Primul se referă la disensiunile din sînul partidului conservator, iar cel de al doilea tratează activitatea desfășurată de P.S.D.M.R.

În legătură cu bibliografia anexată lucrării socotim necesar să semnalăm existența unor inadvertențe. Astfel, din lucrarea lui Teodor V. Păcățianu. *Cartea de aur sau luptele politice ale românilor de sub coroana ungară*, sînt indicate volumele I—III. Menționăm că aceste volume se referă la anii 1848—1863. Pentru perioada care face obiectul preocupărilor lui Traian P. Lungu ar fi fost utile volumele VII—VIII. De asemenea, includerea volumului de *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria II, vol. I, Ploiești, 1907, întocmit de Radu Rosetti, nu este justificată deoarece acest volum cuprinde informații pentru perioada anterioară anului 1888. Ar fi fost necesară menționarea celorlalte volume din această colecție. În ceea ce privește periodicele „Muncitorul" și „Critica socială", precizăm că acestea au apărut la Iași nu la București.

V. Russu

ROBERT MANDROU: *La France aux XVII-e et XVIII-e siècles*, Paris, P.U.F., 1967, 335 p. (Col. „Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes", nr. 33).

Sînt puține acele cazuri cînd o perioadă să fi intrat atît de frecvent în atenția cercetătorilor ca istoria Franței în secolele XVII—XVIII. Lucrările care i s-au consacrat sînt extrem de numeroase, însuși faptul că nimeni nu a avut curajul pînă în prezent să întocmească o bibliografie completă fiind elocvent. La aceste lucrări se adaugă de altfel nenumăratele articole, note, documente răspîndite în diferite

[7] Aurel C. Popovici, *Stat și națiune*, Buc., 1939, p. 150—151.

reviste cu preocupări generale sau locale. Este, de asemenea, semnificativ că de mai multă vreme s-a constituit o societate consacrată studierii secolului al XVII-lea, cu un periodic propriu, de curînd punîndu-se bazele unei societăți similare și pentru secolul următor. Și totuși, numeroase sînt problemele care au rămas în afara sferei cercetărilor ; situația este valabilă mai ales pentru secolul al XVII-lea. Faptul poate părea paradoxal, dar numai la prima vedere ; el este lesne explicabil dacă avem în vedere evoluția științei istorice franceze. Preocupîndu-se mai ales de factorul politic, ea a neglijat multă vreme aspectele de bază ale dezvoltării societății. Lavisse era astfel îndreptățit să afirme la începutul secolului nostru că „decorul" de la Versailles a umbrit celelalte aspecte ale istoriei Franței în veacurile anterioare revoluției.

Situația s-a modificat esențial în ultimii ani. Orizontul larg pe care l-a impus în istoriografia franceză „Școala Analelor" ca și preocupările unor istorici străini, mai ales marxiști — să ne amintim, de exemplu, de lucrările semnate de Liublinskaia, Porșnev etc. — au determinat o considerabilă extindere a cercetărilor. Evident, nu în toate sectoarele s-a putut ajunge la concluzii certe ; complexitatea cercetării impune încă soluționarea a numeroase probleme. Cunoașterea a ceea ce s-a realizat pînă acum și a ceea ce rămîne de făcut prezintă astfel o deosebită însemnătate ; interesul cu care a fost așteptat volumul recentei colecții „Nouvelle Clio" consacrat Franței din secolele XVII—XVIII este deci perfect legitim.

Remarcat deja prin cîteva valoroase lucrări consacrate acestei perioade, autorul volumului, Robert Mandrou, a organizat materialul conform principiilor care stau la baza colecției. O primă parte este consacrată bibliografiei celei mai recente, în mod necesar selectivă. Urmează apoi expunerea argumentată a aprecierilor considerate ca sigure pe care le permit cercetările efectuate pînă în prezent pentru ca, în cele cca. 50 de pagini care preced concluziile, să fie sugerate și discutate direcțiile pe care ar trebui să le urmeze cercetarea în viitor. Volumul este, astfel, ceea ce a fost de altfel în intenția inițiatorilor colecției, mai mult decît alte lucrări asemănătoare, o sinteză a realizărilor obținute și, îndeosebi, un punct de plecare pentru lucrările ulterioare.

Modul în care a fost concepută lucrarea face ca ea să trezească cititorului numeroase reflecții. Autorul a considerat inutil să facă o expunere cronologică a evenimentelor, bine cunoscute datorită altor lucrări, o bună sinteză constituind-o volumul similar al colecției „Clio" ; ea a fost înlocuită cu un relativ amplu tablou cronologic, întocmit paralel pe diferite domenii, plasat înaintea expunerii propriu-zise. Aici a fost adoptată metoda tratării chestiunilor pe probleme, metodă care prezintă anumite inconveniente — în primul rînd neputința de a urmări exact interferența periodică a diferitelor aspecte — dar și avantaje ; trăsăturile dominante ale fiecărui domeniu pot fi astfel mai bine reliefate.

Reflectînd preocupările actuale ale istoricilor francezi, problemele cărora li se acordă un spațiu mai larg sînt acelea social-economice și culturale. Merită în mod deosebit să fie remarcată metoda utilizată în prezentarea acestora din urmă. Nu mai este vorba de prezentarea principalelor curente și lucrări, așa cum se procedează adesea, ci mai ales, de o analiză globală a concepțiilor și cunoștințelor fiecărei categorii sociale. Metoda nu este întrutotul nouă ; într-o anumită manieră ea fusese întrebuințată încă în 1933 de D. Mornet în studierea cauzelor ideologice ale Revoluției franceze. Ea a fost însă îmbunătățită și precizată în ultima vreme prin „anchetele" efectuate asupra răspîndirii „luminilor" în secolul al XVIII-lea sau a culturii populare în secolul anterior, în această din urmă direcție o contribuție esențială fiind adusă tocmai de autorul lucrării pe care o recenzăm

Concepută astfel, lucrarea lui R. Mandrou aduce puncte de vedere diferite uneori de cele tradiționale. Este mai ales cazul interpretării perioadei lui Ludovic al XIV-lea. Analiza social-economică pe care istoricul francez o face pe baza celor mai noi rezultate, analiză corelată cu evoluția vieții politice, infirmă complet vechea teză conform căreia această epocă ar fi un „mare secol". Decăderea

vieții economice, frecventele tulburări transformate uneori în răscoale demonstrează tocmai contrariul. Fiind astfel lipsite de o bază solidă, eforturile întreprinse pentru a rezolva criza nu putea avea rezultate prea importante. Activitatea lui Colbert pare astfel că a fost supraapreciată pînă acum, cel puțin în privința realismului ei.

O chestiune mult discutată este aceea a cauzelor Revoluției franceze. Fără a constitui un scop direct al lucrării lui R. Mandrou, ea nu putea fi evitată însă. Ipoteza pe care o emite el aici, apropiată de tezele unor istorici contemporani dar nuanțată totuși în raport cu acestea, este interesantă. Avîntul economiei franceze între 1730 și 1770 a fost urmat de o perioadă de stagnare, nivelul general menținîndu-se însă pe o treaptă superioară aceluia din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Faptul însă că stagnarea a intervenit după o perioadă de înflorire economică aproape continuă timp de cîteva decenii, a putut constitui o reacție mai puternică împotriva Vechiului Regim care a contribuit substanțial la crearea unei situații revoluționare.

Chestiuni interesante, la fel ca numeroase altele, asupra cărora nu ne mai oprim; ele vor putea fi soluționate și prin urmărirea unor direcții indicate de R. Mandrou, studierea administrației, analiza raporturilor dintre diferitele categorii sociale, precizarea unor probleme de istorie economică bazate pe date statistice ca și a fenomenelor de psihologie socială etc. Și prin metodele preconizate în această privință, lucrarea istoricului francez este de o deosebită utilitate.

Evident, concepțiile generale care au stat la baza alcătuirii lucrării, concepții rezultînd dintr-o anumită orientare a majorității istoricilor francezi contemporani, pot suscita anumite obiecții. Ne referim mai ales la empirismul pe care este ea bazată. Nu putem firește neglija importanța factorului cultural; nu putem însă accepta că el poate fi pus pe picior de egalitate cu factorul social-economic. Acesta din urmă ar merita apoi o mai complexă tratare atunci cînd este vorba de stabilirea direcțiilor de cercetare. Chiar cu aceste observații însă, chiar dacă la ele pot fi adăugate unele critici privind anumite chestiuni de detaliu, considerăm că lucrarea lui Robert Mandrou, a cărei valoare sporește prin utilizarea cu discernămînt a numeroase grafice și hărți și a cărei consultare este facilitată de existența unui indice, va aduce reale servicii celor care se ocupă de istoria Franței în secolele XVII—XVIII, ca și prețioase sugestii cercetătorilor care, utilizînd procedeele istoriei comparate, au preocupări similare privind alte regiuni.

V. Cristian

D. PRODAN: *Supplex Libellus Valachorum*, Ediție nouă, refăcută, București, Editura științifică, 1967, 536 p.

Conceput într-o vreme cînd, pe plan intern, toate popoarele imperiului habsburgic, o dată cu prăbușirea sistemului iosefin, își formulau revendicările față de succesorul lui Iosif al II-lea, iar, pe plan extern, principiile înnoitoare ale luminismului cuprinseseră întreaga Europă, Supplex Libellus Valachorum constituie, prin amploarea postulatelor sale și bogăția argumentației istorice, actul politic cel mai important din secolul al XVIII-lea al românilor transilvăneni. Întocmit de cei mai de seamă intelectuali români din Transilvania acelei epoci (Samuil Micu, Ioan Piuariu-Molnar, Iosif Mehesi, Ignatie Darabant, Petru Maior, Gheorghe Șincai etc. ...), memoriul adresat în 1791 împăratului Leopold al II-lea nu a rămas destinat doar momentului în care a fost redactat, ci a continuat să prezinte un program de luptă și pentru generațiile următoare. Principiile sale se reîntîlnesc la 1834, 1837, 1842, 1848, în dieta din 1863—1864 și, în sfîrșit, la aproape 100 de ani de la redactarea sa, în *memorandum*. În același timp, memoriul nu reprezintă o apariție spontană, ci e pregătit îndelung, de multe alte acte. „Supplex Libellus" nu constituie deci, subliniază autorul, nici un început și nici un sfîrșit, el constituie doar un important moment într-o organică și istorică luptă politică... Geneza lui este însăși lupta pentru ridicare politică a românilor din Transilvania, el reprezintă sintetic această luptă" (p. 9). Situînd actul din 1791 în acest larg cadru istoric, acad. David Prodan conferă investigării sale o amploare deosebită asupra genezei, conținutului și importanței memoriului „la nivelul cunoștințelor și concepțiilor noastre istorice de azi" (p. 11). Față de eseul istoric din 1948, în care autorul se mărginea la analiza și justificarea istorică a memoriului, ediția de față, atît de mult îmbogățită în documentare și interpretare, constituie, în fapt, o carte nouă asupra subiectului, acea carte de care istoriografia noastră avea nevoie și pe care, de ce să n-o spunem, numai profesorul clujean putea s-o scrie. Cercetîndu-se în profunzime lungul proces de naștere și evoluție a „națiunii române" din Transilvania, memoriul „se încadrează... firesc în îndelungata și atît de consecventa luptă istorică de îndoită emancipare națională și socială a poporului român" (p. 5), *iar postulatele sale și caracterul său se explică și se definesc în adevărata lor* lumină. Lupta lui Inochentie Micu, legată de altfel și în prima ediție de momentul Supplex-ului, dobîndește de asemenea, semnificații noi, iar profilul istoric al episcopului însuși se întregește în chip hotărît. Partea consacrată marelui precursor transilvan constituie, în toate privințele, o adevărată monografie. Îmbogățită doar în amănunt, ea poate deveni o altă mare carte a reputatului învățat clujean și, în același timp, un nou succes de prestigiu al istoriografiei românești cum este, se înțelege, cel întruchipat de monografia ce o prezentăm. În sfîrșit, tot atît de firesc se desprinde și importanța memoriului care, fără a fi un act revoluționar este, raportat la condițiile social-economice și politice ale Principatului, un act progresist care marchează „drumul evoluției istorice a poporului român însuși, al formării națiunii române și a statului său național" (p. 471).

Elucidînd din această largă perspectivă complexa problematică a actului din 1791, acad. David Prodan aduce o contribuție fundamentală la cunoașterea temeinică a unui moment important din istoria poporului nostru. Cartea însăși, prin rigoarea științifică cu care e redactată, constituie un model de cercetare istorică.

I. C.

CORNELIA BODEA : *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849.* Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, XVI+390 p.

În istoria poporului român, lupta pentru emancipare și unitate națională se înscrie ca o componentă de bază. Izvorîtă din conștiința comunității de origine, limbă și factură psihică a tuturor românilor, această luptă a căpătat noi forme și s-a îmbogățit cu noi mijloace, atunci cînd, pe fondul realităților de la noi și a influențelor progresiste din afară, sentimentul național, solidaritatea națională s-au afirmat cu putere contribuind la formarea conștiinței naționale.

În istoriografia noastră, problemelor legate de lupta pentru constituirea statului național desfășurată pe cele două versante ale Carpaților li s-a acordat, după cum era și firesc, un loc de seamă. Între lucrările care discută aceste probleme, cea pe care o prezentăm aici, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849* de C. Bodea, reprezintă o contribuție utilă și valoroasă. Îmbrățișînd o perioadă de mari frămîntări în societatea românească, autoarea și-a propus și a reușit să demonstreze că unitatea politică în hotarele statului național reprezenta o condiție indispensabilă pentru desăvîrșirea procesului de formare a națiunii române. Devenită o necesitate obiectivă, cerută de dezvoltarea țărilor române separate nefiresc de vicisitudinile istoriei, unitatea națională a constituit în perioada care stă în atenția autoarei revendicarea dominantă; exponenții luminați ai românilor — așa cum se arată și în lucrare — au legat de înfăptuirea unității naționale realizarea celorlalte transformări înnoitoare care ar fi permis dezvoltarea statului modern român.

Pornind de la aspectele comune ale situației economice și politice, subliniind aspirațiile comune în teritoriile locuite de români, lucrarea se detașează de alte materiale cu aceleași preocupări, prin reliefarea caracterului unitar al acțiunilor întreprinse în direcția unirii înainte și în timpul anului 1848. Pe baza unui bogat material de arhivă, uneori inedit, interpretat cu competență științifică, autoarea evidențiază interdependența dintre justificarea teoretică a necesității politice a românilor și încercările de realizare practică a acesteia. Prin această prismă sînt prezentate acțiunile inițiate atît în cele trei țări române cît și în afara hotarelor lor îndreptate spre realizarea unității naționale. Conducătorii acestor acțiuni au trebuit să țină cont și de condițiile externe favorabile sau nefavorabile, într-un moment sau altul, din această perioadă frămîntată. Or, atitudinea imperiilor vecine, complet ostilă închegării unui stat puternic românesc la gurile Dunării care s-ar fi opus tendințelor lor, manifest exprimate de expansiuni în Balcani, nu constituia pentru acel moment o premisă favorabilă.

Acest fapt pledează, pe de o parte, pentru strînsa legătură dintre anul revoluționar 1848 și perioada precedentă, deci pentru caracterul dominant autohton al revoluției, pe de altă parte constituie o manifestare pregnantă a unității revoluționare la 1848 în țările române.

Analizînd lupta pentru unitatea națională desfășurată în timpul revoluției, C. Bodea fixează cu deosebită claritate locul anului revoluționar 1848 în afirmarea conștiinței naționale, ca un moment important al încercării de realizare a statului unitar național. Noile forme pe care această luptă le îmbracă în noile

condiții, sînt o dovadă elocventă a capacității conducătorilor revoluției de a căuta și găsi cele mai bune soluții care să permită realizarea deziderattului comun.

Ca urmare a acțiunii forțelor contrarevoluționare din interior, precum și a intervenției străine, revoluția a fost înfrîntă, dar afirmarea cu tărie a conștiinței naționale, acțiunile întreprinse în interior cît și în afara hotarelor celor trei țări în direcția unirii străbat ca un fir roșu etapa următoare din istoria lor. După înfrîngerea revoluției obiective principale ale mișcării naționale românești — cum se relevă și în lucrare — vor fi unitatea și independența națională.

Lucrarea pe care în mod succint am prezentat-o, prin problemele majore pe care le discută, prin materialul documentar bogat, prin unele noi interpretări, reprezintă un aport prețios la cunoașterea unei perioade principale din istoria poporului nostru, o contribuție importantă la dezvoltarea istoriografiei românești.

M. Timofte

JACQUES BOUSSARD: *La France historique et culturelle*, Bruxelles, Ed. Meddens, 1965, 228 p. (Coll. „Luctor et emergo",.

Maniera tradițională de a scrie istoria, în care evenimentele în înlănțuirea lor sînt pe primul plan, este tot mai mult părăsită astăzi în istoriografia occidentală. Chiar dacă persistă un însemnat număr de curente, predomină acum, mai ales sub influența școlii franceze a „Analelor", tendința unei cercetări multilaterale a trecutului omenirii, a găsirii unor explicații profunde a evoluției acestuia. Un loc important revine, în cadrul acestei preocupări, istoriei civilizațiilor (de altfel, subtitlul revistei „Annales" este „Economies. Sociétés. Civilisations"), un exemplu remarcabil constituindu-l cunoscuta *Histoire générale des civilisations* apărută sub redacția lui M. Crouzet.

Pe această linie se încadrează lucrarea lui J. Boussard. Reținînd concluziile la care au ajuns lucrările anterioare, elegantul volum semnat de directorul cunoscutei biblioteci Arsenal din Paris are ca scop să prezinte ceea ce este esențial în istoria civilizației franceze, încercînd topirea elementelor aparent disparate într-un tot unitar. Încercare evident temerară cu rezultate pe alocuri care pot fi discutate încă, dar care oferă cititorului importante elemente și sugestii pentru înțelegerea trecutului Franței. Remarcabil executat grafic, volumul cuprinde numeroase reproduceri, alese cu mult discernămînt și care completează în mod fericit expunerea, ca și un indice pentru denumiri istorice și geografice. Lucrări asemănătoare pentru alte țări — lucrări existente încă într-un număr foarte redus și datorate în parte aceleiași colecții — ar fi de o deosebită utilitate istoricului ca și omului de cultură.

V. Cristian

THE ENGLISH HISTORICAL REVIEW, volume LXXXII, 1967, nr. 332--335, 896 p.

Principala publicație periodică a istoricilor englezi a ajuns la al 82-lea an de la apariție. În îndelungata sa existență, ea a constituit un însemnat mijloc pentru dezvoltarea cercetărilor de specialitate și în același timp a reflectat tendințele generale ale istoriografiei britanice. Observația este valabilă și pentru numerele din 1967.

Cele 15 studii publicate în acest an, semnate uneori cu nume de prestigiu, din Anglia sau din alte ţări, au preocupări variate. Ele se referă cu precădere la istoria instituţiilor *(The medieval constables of Windsor Castle* de Shleagh Bond, *The genesis of the Statute of Uses* de E. W. Ives, *The Wensleydale peerage case and position of the house of lords in the mid-nineteenth century* de O. Anderson, *The Usurpation of Honest London Householders: Barebone's Parliament* de J. E. Farnell), istoria financiară *(The King's Mint and Exchange in London 1343—1543* de T. F. Raddaway), istoria religioasă *(William I and the Church courts,* de Colin Morris, *The impeachement of the abbot of Abingdon in 1368* de Gabrielle Lambrick etc.), istoria politică *(The poor Palatines and the parties,* de H. T. Dickinson, *Chartism, Liberalism and the life of Robert Lowery* de Brian Harrison şi Patricia Hollis etc.). Un fapt care trebuie însă remarcat este acela că aceste lucrări se limitează la perioada începînd din secolul al XI-lea pînă la sfîrşitul secolului trecut. Epoca anterioară cuceririi normande ca şi secolul al XX-lea sînt astfel cu desăvîrşire excluse. Pe de altă parte, marea majoritate a materialelor se referă, în mod firesc de altfel, la istoria Angliei; unele studii privesc totuşi şi chestiuni de istorie universală *(The Armada and the administrative reform...* de I.A.A. Thompson şi *Gambetta and overseas problems* de J. P. T. Bury). Nu ne-am propus aici să facem o analiză a lor; am dorit doar să atragem atenţia asupra studiilor apărute în numerele din 1967, studii care, mai ales prin solida lor documentare, reprezintă adesea o preţioasă contribuţie la elucidarea unor probleme.

Importante precizări aduc apoi notele şi documentele publicate în fiecare număr. Nu putea omite, de asemenea, faptul că aproape jumătate din numărul paginilor revistei este consacrat recenziilor şi notiţelor bibliografice, fapt care permite cititorului formarea unei imagini de ansamblu asupra producţiei istorice britanice, preponderentă în cadrul acestei rubrici. Şi prin această parte, *The English Historical Review* se dovedeşte un util instrument de lucru.

V. Cristian

STUDIA HISTORICA SLOVACA, V, 1967, 312 p.

Ajunsă la al cincilea an de apariţie, revista „Studia historica slovaca", editată la Bratislava şi destinată mai ales istoricilor străini (articolele sînt publicate în limbi de largă circulaţie europeană), cuprinde şi în numărul din 1967 materiale deosebit de interesante. Reflectînd o anumită orientare a istoricilor slovaci, aceste materiale sînt consacrate aproape exclusiv sec. XIX—XX.

Pentru sec. XIX, cercetările asupra istoriei Slovaciei sînt în mod firesc legate de întreaga monarhie, prezentînd interes pentru evoluţia în ansamblu a imperiului. Este cazul articolului privind dreptul burghez din Ungaria în perioada dualismului, semnat de L. Bianchi care arată că în condiţiile de după 1867 principiile anului 1848 au fost în mare parte îndepărtate sau aplicate formal, ca şi a celui referitor la politica slovacă în secolul al XIX-lea, în care Ludovic Holotik analizează mai ales evoluţia atitudinii faţă de maghiari.

Pentru istoria contemporană sînt publicate trei materiale privind istoria Slovaciei sub ocupaţia hitleristă, analizîndu-se răscoala naţională din 1944 (G. Gusak) şi războiul de partizani din 1944—1945 (S. Faltan), evenimente a căror studiere este facilitată prin o amănunţită cronologie a evenimentelor din anii 1938—1945 (M. Kropilak).

Deosebit interes pentru preocupările actuale ale istoricilor slovaci prezintă articolele documentare semnate de D. Lehotska şi de acelaşi L. Holotik, redactor şef al revistei şi, de altfel, cel mai reputat dintre specialiştii slovaci contemporani.

Numărul este completat prin recenzii și cronica științifică — prezintă interes îndeosebi relatarea privind al doilea colocviu consacrat lui Ludovit Stur — contribuind astfel la o cunoaștere cît mai exactă a activității istoricilor din Slovacia.

V. *Cristian*

VIRGIL VĂTĂȘEANU: *Istoria artei europene*, vol. I. *Epoca Medie*, Editura didactică și pedagogică, București, 1967, 680 p.

Primul volum al *Istoriei artei europene* reprezintă o sinteză a unui material vast, o aprofundare în special a acelui material legat de ambianța artistică a sud-estului Europei, care a influențat adînc dezvoltarea artei românești.

Autorul, prof. de istorie a artelor la Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, prezintă o istorie a artei în termen restrîns, cuprinzînd arheologia feudală și istoria artei feudale, apoi perioada capitalistă și socialistă.

Prezentarea este făcută cronologic în cele IV capitole, fenomenul artistic fiind strîns legat de dezvoltarea istorică.

Formarea concepțiilor religioase creștine și răspîndirea lor aduce cu sine și dezvoltarea unei arte legată de teologia creștină, care neagă existența reală a lumii, cu o orientare stilistică nouă care se inspiră masiv din moștenirea și tradiția antică. Biserica își arogă dreptul conducerii activității culturale, construind monumente necesare cultului, iar pentru sculptură și pictură elaborînd o întreagă tematică.

Se subliniază covîrșitoarea influență orientală de unde sînt preluate cele mai ieftine și practice sisteme de construcții.

În perioada de trecere spre feudalism, cînd situația politică a Europei s-a schimbat, în răsărit, în ambianța bizantină înflorește o artă legată de tradiția antică, dar cu pronunțate tendințe spre abstractizare și schematizare. Constatăm o evoluție în rezolvarea problemelor de construcție, iar în Europa centrală și apuseană observăm o evoluție cu o fizionomie specifică în care elementul german joacă rol preponderent sub conducerea bisericii.

În secolele X—XIII arta europeană va îmbrăca aspecte și ritm de dezvoltare diferite cu toată uniformizarea relațiilor de producție. Unul din factorii care contribuie este și separarea între cele două principale centre creștine **Roma și Bizanț prin marea schismă din 1054.**

Apar astfel două principale variante artistice: răsăriteană, condusă de *biserica ortodoxă, și apuseană, condusă de biserica catolică.*

În ambianța ortodoxă, arta bizantină joacă rol preponderent, dezvoltîndu-se o arhitectură bisericească concretizată în cîteva tipuri de construcție.

Stilistic apar însă două școli, cea monahală cu tendințe de abstractizare și cea constantinapolitană sau a palatului, naturalistă, inspirată după vechi miniaturi cu modele antice.

Și în ambianța catolică se fac progrese însemnate. Apar soluții proprii de rezolvare a problemelor tehnice. Se constituie un stil nou, romanicul, care cu tot caracterul prevalent religios reflectă însă și aspirațiile de orizont mai larg ale populației orășenești, care înclina spre realism.

Pentru țările române, dezvoltarea relațiilor feudale duce la apariția manifestărilor artistice corespunzătoare, evoluția artistică datorîndu-se în primul rînd tradiției locale, dar și influențelor din Peninsula Balcanică pentru Țara Româ-

nească și Transilvania. Acesteia din urmă i se adaugă mai tîrziu și influența apuseană. În Moldova vom constata și influențe slave.

În evoluția artei din Țara Românească profesorul Vătășeanu își menține părerile exprimate în primul volum al „Istoriei artei feudale în Țările Române", în legătură cu răspîndirea stilului triconc în Țara Românească, arătînd că este o evoluție locală la care meșterii olteni și-au dat o contribuție decisivă și nu reprezintă influențe venite din Serbia unde nu se găsesc monumente precursoare.

Și în Moldova s-a răspîndit triconcul, însă s-a elaborat și un sistem de boltire specific moldovenesc pe care autorul îl consideră derivat direct din tradiția locală a arhitecturii din lemn, a sistemului de acoperiș piramidal cu grătare de grinzi. Se produce astfel o restrîngere a luminii bolții și o ridicare treptată, punctele de sprijin fiind răspîndite în mai multe direcții.

Perioadei de apogeu a feudalismului îi corespunde o artă cu un conținut închegat, cu formulări mai omogene deși conflictul dintre biserică și raționalismul laic al orășenilor a frînat adesea evoluția.

În Apus în această etapă se ajunge la o rezolvare integrală a problemelor de construcție apărînd un nou stil, goticul cu biserici monumentale.

Apar o serie de clădiri de interes obștesc ca palate comunale, spitale și depozite de mărfuri, și se încheagă planurile orașelor.

Fenomenul artistic ajunge la apogeu în arta feudală cu acest stil, dar reprezintă și o fază de tranzit spre arta renașterii.

Volumul, conceput ca un manual, conține și cîteva pagini de indicații bibliografice, un index topografic al monumentelor, un indice de termeni tehnici și iconografici cu referiri la paginile și ilustrațiile unde se aplică termenul, o listă cu nume de artiști și meșteri și o listă a ilustrațiilor.

Autorul face și o prefață în care explică problemele dezvoltate în acest volum și criteriile de întocmire, mulțumind totodată celor care au contribuit la îmbunătățirea manuscrisului. Pentru cei care studiază istoria artelor, manualul este un sprijin prețios.

A. Morar

N. GRIGORAȘ și I. CAPROȘU: *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, Editura meridiane, Buc., 1968, 70 p. + 72 ilustrații.

Pentru evoluția artei și arhitecturii moldovenești, vechile biserici și mănăstiri construite pînă la jumătatea sec. al XV-lea, în perioada de formare și consolidare a statului feudal, prezintă o importanță deosebită. Fără să fi fost neglijate de cercetători, aceste edificii, cu mici excepții, sînt astăzi mai puțin cunoscute. Situația se datorează, în cazul multora dintre ele, stării în care acestea s-au păstrat. În timp ce unele sînt complet dispărute, altele s-au păstrat doar sub formă de ruine. De asemenea, o parte au fost reconstruite sau înlocuite cu altele. Puține sînt acelea care s-au conservat în forma inițială sau cu modificări neesențiale.

Cercetătorii N. Grigoraș și I. Caproșu pun la îndemîna cititorilor o lucrare de ansamblu privitoare la vechile ctitorii moldovenești. Sînt tratate, în cele patru capitole ale lucrării, bisericile și mănăstirile vechi care s-au păstrat pînă astăzi (biserica de lemn de la Putna, biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, biserica Sf. Treime din Siret, biserica din Lujeni), bisericile și mănăstirile vechi astăzi ruinate, reconstruite sau înlocuite cu altele (biserica veche a mănăstirii Neamț, mănăstirea Sf. Nicolae din Poiană, vechea mănăstire a Moldoviței și a Humorului, mănăstirea Bistrița), apoi vechile biserici și mănăstiri catolice (catedrala episcopiei romano-catolice din Baia, biserica romano-catolică din Siret etc.) și, în sfîrșit, ctitoriile dispărute, despre care astăzi nu avem decît mențiuni documentare.

Autorii urmăresc înrîurirea elementelor din vechea arhitectură asupra construcţiilor din a doua jumătate a sec. al XV-lea şi din sec. al XVI-lea. În a doua jumătate a sec. al XV-lea, arată autorii, „unii meşteri locali s-au inspirat şi au adoptat cîteva din elementele arhitectonice ale bisericii Sf. Nicolae din Rădăuţi. Astfel, boltirile bisericii din Dolheşti (anterioară anului 1480) cele ale bisericii din Bălineşti — ctitoria logofătului Ion Tăutul (1499) — ca şi cele ale bisericii din Volovăţ (1502), în semicilindri întretăiaţi pe arce dublouri, reamintesc pe cele de la Rădăuţi" (p. 11). De asemenea, după planul bisericii Sf. Treime din Siret, cel mai vechi monument de plan triconc al arhitecturii religioase din Moldova, s-au construit „cele mai de seamă monumente ale arhitecturii moldoveneşti din secolele următoare" (p. 19). Vorbind despre decoraţia exterioară a acestei biserici, autorii arată că, „decorul firidelor, deşi simplu, impresionează plăcut prin alternanţa dintre părţile reliefate şi cele adîncite ale zidului. Îmbogăţit mereu cu noi elemente ornamentale de către meşterii moldoveni din secolele următoare, acest sistem decorativ simplu, va constitui una din trăsăturile caracteristice ale stilului moldovenesc în arhitectură" (p. 20). De asemenea, „ceramica de faţadă, întîlnită la biserica Sf. Treime din Siret, se va dezvolta puternic, în forme variate şi originale, în epoca următoare şi, în special, în vremea lui Ştefan cel Mare, cînd, împreună cu cărămida smălţuită, vor constitui elementele de bază ale unui sistem de decoraţie perfect şi armonios" (p. 22).

Cu atenţia cuvenită este tratată pictura, atît cît s-a păstrat, arătîndu-se legătura dintre aceste motive picturale şi cele ale bisericilor din perioada următoare. Astfel, biserica din Lujeni păstrează cea mai veche frescă din Moldova. În pronaosul acestei biserici s-ar găsi „prima ilustrare a psalmilor cunoscută în Moldova" (p. 26).

Odoarele bisericilor, ca şi pietrele de mormînt, acolo unde acestea se găsesc, au stat, de asemenea, în atenţia autorilor.

Deşi, în ansamblu, lucrarea se bazează pe cercetările anterioare, nu este vorba doar de o însuşire a rezultatelor la care s-a ajuns pînă la această dată. Sînt discutate cu competenţă şi întregite unele afirmaţii pe bază de argumente noi. Se emit, totodată, o serie de ipoteze peste care cercetările viitoare nu vor putea trece. Însoţită de 72 de ilustraţii, frumos executate, cartea cercetătorilor N. Grigoraş şi I. Caproşu constituie o contribuţie la cunoaşterea vechii arhitecturi moldoveneşti, o contribuţie pe linia deslușirii evoluţiilor şi orientărilor din arta bisericească moldovenească.

I. Toderaşcu

N. STOICESCU: *Bibliografie privind monumentele feudale din Moldova*, în „Mitropolia Olteniei", 3—4/1967, 9—10, 11—12/1967 *).

Este îndeobşte cunoscut că în orice domeniu de activitate, munca de cercetare poate fi cu mult uşurată de existenţa unei bibliografii care să scutească cercetătorul de căutări îndelungate şi timp irosit. Necesitatea unor asemenea instrumente de lucru a fost, dintotdeauna, simţită şi subliniată. În domeniul ştiinţelor istorice cîteva eforturi în acest sens au fost făcute în ultimul timp. Unele reviste („Studii şi articole de istorie", „Revue Roumaine d'histoire", „Studii") au publicat — şi, credem, vor publica în continuare — bibliografii selective şi ocazionale.

---

*) Publicarea bibliografiei privitoare la monumentele feudale din Moldova a început cu oraşul şi monumentele Iaşului în „Mitropolia Olteniei", nr. 5—6/1966, p. 549—607 şi continuă.

Ceea ce s-a făcut în această direcție pînă în prezent este încă departe de a satisface necesitățile de informare.

Pentru cercetătorul din domeniul istoriei medievale, bibliografia privind monumentele feudale din țara noastră, întocmită cu competență de N. Stoicescu, este un instrument de lucru indispensabil [1]. Pentru întocmirea acestei bibliografii, autorul a întreprins o intensă muncă de cercetare. A consultat un imens material bibliografic, de la lucrări fundamentale, volume de documente, izvoare narative etc., pînă la cele mai mici lucrări apărute în diferite publicații. Nu lipsesc nici informațiile de arhivă, care completează de multe ori informațiile cunoscute sau vin să elucideze anumite erori care s-au strecurat în lucrările consultate. Sînt înregistrate în această bibliografie titlurile unde pot fi găsite informații privitoare la orașele, curțile domnești, bisericile, mănăstirile, schiturile, hanurile, școlile, băile etc. care au rezistat veacurilor sau a acelor dispărute. Autorul precizează în dreptul fiecărui monument, vechimea, starea în care se păstrează, modificările la care a fost supus de-a lungul timpului. De asemenea, identifică sau localizează unele dintre edificiile dispărute.

În cazul lucrărilor mai importante, se precizează, de cele mai multe ori, natura informației pe care o oferă.

Ar fi necesar ca această bibliografie, întocmită cu migală, stăruință și competență, să-și găsească adevărata utilitate, să fie la îndemîna oricărui cercetător. Or, publicarea fragmentară, într-o revistă cu circulație restrînsă, privează pe cel interesat de foloasele ce i-ar aduce o asemenea lucrare. Ne exprimăm speranța că, pînă la urmă, această bibliografie va apărea și într-o formă unitară, așa cum a conceput-o, de altfel, autorul.

I. Toderașcu

---

[1] Bibliografia privind monumentele istorice din Țara Românească a fost publicată în „Studii și cercetări de istoria artei", anul IV (1957), nr. 1—2, p. 155—199 și nr. 3—4, p. 287—296.

40554

I. P. Iași — cd. 81

Prețul 10 lei